

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Часопис ЦИВІЛІСТИКИ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

Випуск **31**

Одеса–2018

ISSN 2522-4832

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Ківалов Сергій Васильович – Національний університет «Одеська юридична академія», президент, професор кафедри адміністративного і фінансового права; д.ю.н., професор, академік НАПрН України, Заслужений юрист України.

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР, ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Харитонов Євген Олегович – Національний університет «Одеська юридична академія», зав. кафедри цивільного права; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Некіт Катерина Георгіївна – Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права; к.ю.н., доцент.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Барзо Тімеа – Мішкотьцький державний університет (Угорщина), зав. кафедри цивільного права; доктор філософії, доцент;

Борисова Валентина Іванівна – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», зав. кафедри цивільного права № 1; к.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений працівник освіти України;

Бехруз Хашматулла Набієвич – Національний університет «Одеська юридична академія», зав. кафедри історії держави і права; д.ю.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України;

Васильєва Валентина Антонівна – Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор, зав. кафедри цивільного права; д.ю.н., професор, Заслужений юрист України;

Голубєва Нелмі Юріївна – Національний університет «Одеська юридична академія», зав. кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права; д.ю.н., професор;

Дзера Олександр Васильович – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри цивільного права; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Довгерт Анатолій Степанович – Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зав. кафедри міжнародного приватного права; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Дудченко Валентина Віталіївна – Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри теорії держави і права; д.ю.н., професор, Заслужений юрист України;

Каракаш Ілля Іванович – Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права; к.ю.н., професор;

Ківалова Тетяна Сергіївна – Міжнародний гуманітарний університет, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства; д.ю.н., професор, Відмінник освіти;

Кожокар Євгенія Василівна – Державний університет Молдови (USM), професор кафедри підприємницького права; доктор хабілітат, професор;

Луць Володимир Васильович – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, м. Київ, зав. відділу проблем приватно-го права; д.ю.н., професор, академік НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Роман Андрійович – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, зав. кафедри цивільного права юридичного факультету; д.ю.н., професор, академік НАПрН України;

Мисяк Пьотр – Зеленогурський університет, декан факультету права і адміністрації; доктор права;

Оборотов Юрій Миколайович – Національний університет «Одеська юридична академія», зав. кафедри загальнотеоретичної юриспруденції; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України;

Харитонова Олена Іванівна – Національний університет «Одеська юридична академія», зав. кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Чанишева Галія Інсафівна – Національний університет «Одеська юридична академія», декан соціально-правового факультету, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення; д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Шишка Роман Богданович – Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»; д.ю.н., професор, академік Академії наук вищої школи України.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 4 від 28 грудня 2018 р.)

Збірник зареєстровано Міністерством інформації України: свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 10996 від 15 лютого 2006 р.

Включено до Переліку наукових фахових видань України (юридичні науки) :
наказ № 153 від 14 лютого 2014 р. Міністерства освіти і науки України.

«Часопис цивілістики» включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5	ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ	6	ІТ-ПРАВА	54
<i>Харитонов Євген Олегович, Харитонова Олена Іванівна</i> ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ДОРОЖНЬО- ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....	6	<i>Некіт Катерина Георгіївна</i> ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ І НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ.....	54
<i>Маковій Віктор Петрович</i> УНІВЕРСАЛЬНІ ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ.....	15	ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ	59
<i>Гнатюк Тетяна Миколаївна</i> МАТЕРІАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ЄДИНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ПІДПРИЄМСТВА.....	21	<i>Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна</i> ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРЖАВНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ.....	59
ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА	28	<i>Харитонова Тетяна Євгенівна</i> ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВ І ОBOB'ЯЗКІВ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ ЯК ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ.....	65
<i>Банасевич Ірина Іванівна</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ.....	28	<i>Забування Анастасія Олександрівна</i> ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ.....	71
<i>Слома Валентина Миколаївна</i> ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОНАННЯ ЧАСТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ	32	НАУКОВЕ ЖИТТЯ	76
ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА	36	ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОЛОКВІУМ «РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО: ЗДОБУТКИ ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ГЛОБАЛЬНІ».....	76
<i>Костенко Олексій Володимирович, Костенко Вікторія Володимирівна</i> ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL.....	36	РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ШЕРЕШЕВСЬКІ ЧИТАННЯ. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ».....	77
ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА	45	AD MULTOS ANNOS	78
<i>Поліщук Марина Геннадіївна</i> ФУНКЦІОНУВАННЯ АРМІЇ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОПОРЯДКУ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕТОРІАНСЬКОЇ ГВАРДІЇ – ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ).....	45	ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ЛУЦЬ – ВИДАТНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ (ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ).....	78
ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА	49	<i>Луць Володимир Васильович</i> МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «СТРОК» І «ТЕРМІН» У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	80
<i>Менджул Марія Василівна</i> ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ	49		

CONTENTS

FOREWORD	5	IT LAW CIVIL PROBLEMS	54
THEORETICAL ISSUES	6	<i>Nekit Kateryna</i>	
<i>Kharitonov Evgen, Kharitonova Olena</i>		SOME LEGAL PROBLEMS	
THE PROBLEMS OF INDEMNIFICATION		OF THE INTERNET OF THINGS (IOT)	
OF HARM CAUSED AS A RESULT		AND WAYS OF THEIR SOLUTION	54
OF ROAD ACCIDENT.....	6	CIVIL LAW WITHOUT BORDERS	59
<i>Makovij Victor</i>		<i>Parkhomenko-Kutsevil Oksana</i>	
UNIVERSAL TEMPORAL LIMITATIONS		THEORETICAL-METHODOLOGICAL	
ON CONTENT OF OBLIGATIONS.....	14	BASES OF FORMATION OF INNOVATIONAL	
<i>Hnatiuk Tetyana</i>		PUBLIC ANTI-CORRUPTION	
MATERIAL COMPONENTS		INSTITUTIONS.....	59
OF A SINGLE PROPERTY COMPLEX		<i>Kharitonova Tetiana</i>	
OF THE ENTERPRISE.....	21	DETERMINATION OF RIGHTS AND	
PRACTICAL CIVIL LAW	28	OBLIGATIONS OF LANDOWNERS	
<i>Banasevych Iryna</i>		AND LAND USERS AS GUARANTEES	
FEATURES OF SUBJECT		OF PROTECTION OF THEIR RIGHTS.....	65
CONSUMERS CONTRACT.....	28	<i>Zaburanna Anastasiia</i>	
<i>Sloma Valentyna</i>		TO THE DEFINITION OF SUBJECTS	
ON THE ISSUE OF PARTIAL		OF THE RIGHT OF COLLECTIVE	
OBLIGATIONS PERFORMANCE.....	32	OWNERSHIP OF LAND.....	71
COMPARATIVE CIVIL LAW	36	SCIENTIFIC LIFE	76
<i>Kostenko Oleksii, Kostenko Viktoriya</i>		ALL-UKRAINIAN INTERNATIONAL	
WAYS OF DEVELOPMENT OF LEGAL		COLLOQUIUM “ROMAN PRIVATE LAW:	
REGULATION OF ELECTRONIC		EUROPEAN AND GLOBAL	
CONTRACTING SERVICES IN UNCITRAL		ACHIEVEMENTS”	76
INTERNATIONAL ACTS.....	36	RESULTS OF ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC	
HISTORICAL CIVIL LAW	45	AND PRACTICAL CONFERENCE	
<i>Polishuk Maryna</i>		“SHERESHEVSKYI READINGS.	
THE FUNCTIONING OF THE ARMY		CHALLENGES OF CIVIL AND LEGAL	
IN ANCIENT ROME AS AN ELEMENT		PROTECTION OF ENTITLEMENT RIGHTS	
OF THE RULE OF LAW (ON THE EXAMPLE		UNDER THE MODERN INTEGRATED	
OF THE PRAETORIAN GUARD –		DEVELOPMENT OF UKRAINE”	77
POLITICAL POLICE).....	45	AD MULTOS ANNOS	78
FAMILY LAW ISSUES	49	VOLODYMYR VASYLOVYCH LUTS –	
<i>Mendzhul Maria Vasyliyva</i>		AN OUTSTANDING PERSON OF UKRAINIAN	
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE		LEGAL SCIENCE (ON THE 85TH	
PRINCIPLES OF FAMILY LAW		ANNIVERSARY OF HIS BIRTH).....	78
IN UKRAINE AND WESTERN EUROPEAN		<i>Luts Volodymyr</i>	
STATES.....	49	METHODOLOGICAL SIGNIFICANCE	
		OF CATEGORIES “DURATION” AND	
		“TERM” IN CIVIL LAW OF UKRAINE.....	80

ПЕРЕДМОВА

Представлений увазі читача черговий, тридцять перший, випуск «Часопису цивілістики» містить статті, у яких досліджуються актуальні проблеми правового регулювання цивільних правовідносин. Матеріали, викладені в збірнику, традиційно розподілені на рубрики відповідно до специфіки проблем, які в них висвітлюються.

У рубриці «Питання теорії» вміщено статті, присвячені загальним проблемам цивілістики. Так, Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova в спільному дослідженні аналізують питання відшкодування шкоди, завданої в результаті дорожньо-транспортних пригод, з встановленням при цьому загальних засад відшкодування шкоди, завданої під час використання транспортних засобів (автомобілів), а також особливостей відшкодування шкоди, завданої під час використання автомобілів. Своєю чергою В.П. Маковій досліджує правовий час в універсальних загальних положеннях зобов'язального права як соціально-правове явище, що забезпечує оперативність цивільного обороту, дисциплінує учасників суспільних взаємин, створює передумови для компромісного вирішення питання конфлікту інтересів у різних площинах людського буття. Т.М. Гнатюк розглядає сутність та особливості матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства.

Рубрика «Практична цивілістика» містить статті, які висвітлюють практичні цивілістичні проблеми. Зокрема, у статті І.І. Банасевич розглядаються особливості предмета споживчого договору, у публікації В.М. Сломи – питання виконання часткових зобов'язань.

Рубрика «Порівняльна цивілістика» в цьому числі часопису представлена роботою О.В. Костенка та В.В. Костенко щодо шляхів розвитку правового регулювання електронних довірчих послуг у міжнародних актах UNCITRAL.

Історичний метод, використаний у дослідженні М.Г. Поліщук щодо функціонування армії в Стародавньому Римі, визначив розташування цієї статті в рубриці «Історична цивілістика».

У рубриці «Питання сімейного права» вміщено статтю М.В. Менджул, присвячену порівняльному аналізу принципів сімейного права в Україні та державах Західної Європи.

Уже традиційна рубрика «Цивілістичні проблеми IT-права» в цьому випуску часопису представлена дослідженням К.Г. Некіт, що присвячене правовим проблемам Інтернету речей та напрямкам їх вирішення.

У цьому номері журналу також продовжується впровадження нещодавно рубрика «Цивілістика без кордонів», яка цього разу представлена статтями О.І. Пархоменко-Куцевіл (присвячена засадам формування інноваційних державних антикорупційних інституцій), Т.Є. Харитонovoї (присвячена визначенню прав та обов'язків землевласників і землекористувачів як гарантій захисту їхніх прав) та А.О. Забуранної (щодо визначення суб'єктів права колективної власності на землю).

Окремо подано також уже традиційну рубрику «Наукове життя», у якій відображається наукова діяльність кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», спрямована на пошук проблем у законодавстві та шляхів їх вирішення, упровадження результатів наукових досліджень у практичну діяльність та обмін досвідом теоретиків і практиків.

Останньою за структурою, проте не за значенням, вміщено рубрику «Ad multos annos», яка цього разу присвячена 85-річчю члена редакційної колегії «Часопису цивілістики», академіка Володимира Володимировича Луця. До рубрики включено привітання Володимира Володимировича від імені редакції, а також представлено його статтю, присвячену визначенню методологічного значення категорій «строк» і «термін» у цивільному праві України.

*Доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
президент Національного університету
«Одеська юридична академія»
Сергій Васильович Ківалов*

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.426.6:351.811.123(477)

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Харитонова Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

Постановка проблеми. До найбільш поширених випадків виникнення шкоди належить завдання її під час дорожньо-транспортних пригод (ДТП), тобто подій, що сталися під час руху транспортного засобу, внаслідок яких загинули або поранені люди чи завдані матеріальні збитки [1]. Кількість їх є досить значною, про що свідчить статистика щодо жертв дорожньо-транспортних подій. Найбільш високі в Європі показники смертності на дорогах у Румунії (98 осіб на мільйон жителів) і Болгарії (96 осіб на мільйон жителів). Найнижчі – у Швеції (25 осіб на мільйон жителів) і Великій Британії (27 осіб на мільйон жителів). Стурбована таким станом речей комісар ЄС із транспорту Віолета Булк навесні цього року анонсувала наміри Європейської комісії встановити більш суворі стандарти безпеки для нових автомобілів (системи екстреного гальмування, контролю смуги тощо) із метою зробити дорожній рух безпечнішим [2].

Зазначена проблема є актуальною й для України, де значною є кількість потерпілих у ДТП та обсяг завданої при цьому шкоди. І хоча, як повідомив перший заступник начальника Департаменту патрульної поліції України Олексій Білошицький, у 2018 році зареєстровано на 12 406 ДТП менше, ніж було зареєстровано попереднього року, але й досі щодня на дорогах країни гине в середньому 9 людей [3].

Однак, оскільки наша країна не належить до лідерів із виробництва автомобілів, оптимальними шляхами вирішення проблеми підвищення

безпеки дорожнього руху є не технічні новації, а ефективне використання організаційних і правових засобів. Якщо, скажімо у ЄС переймаються проблемами оптимізації виклику при ДТП екстрених служб (так, із 31 березня 2018 року відповідно до Закону про запровадження системи eCall задля зниження смертності на дорогах, схваленого Європарламентом у 2015 році, на всіх нових моделях легкових автомобілів і легких фургонів, що виготовлятимуться в ЄС, виробники повинні встановлювати пристрої з виклику екстрених служб – eCall. Завдяки цьому аварійні служби автоматично дізнаватимуться про ДТП, рятувальники матимуть змогу відразу визначати тип і розмір рятувальної операції, швидше прибувати на місце події, що зменшить наслідки травм для постраждалих [4]), то для України актуальним є забезпечення дисципліни учасників дорожнього руху, прав та інтересів потерпілих у ДТП.

В Україні відсутній спеціальний закон, який регулює цивільні відносини, що виникають унаслідок ДТП. Натомість у таких випадках застосовуються норми Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), котрі потребують додаткового тлумачення, тим більше, що ними недостатньо чітко скореговані положення законодавчих актів, котрі спеціально регулюють відносини учасників дорожнього руху.

Стан дослідження теми. Попри те, що проблема відшкодування шкоди, завданої в дорожньо-тран-

спортних пригодах, досліджувалася вітчизняними правознавцями (С. Приступа [5], Ю. Лесько [6]), низка її аспектів потребує вивчення й вирішення з урахуванням потреб сьогодення. Це пов'язано з тим, що увагу дослідників привертало переважно проблеми завдання шкоди під час взаємодії транспортних засобів і меншою мірою – питання відшкодування шкоди, якої зазнали володільці транспортних засобів та інші учасники дорожнього руху.

Мета статті. Наведені обставини зумовили визначення мети статті як дослідження актуальних проблем відшкодування шкоди, завданої в результаті дорожньо-транспортних пригод, зі встановленням при цьому загальних засад відшкодування шкоди, завданої під час використання транспортних засобів (автомобілів), а також особливостей відшкодування шкоди, завданої під час використання автомобілів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Загальні засади відшкодування шкоди, завданої під час використання автомобілів (транспортних засобів).* Традиційно вважається, що транспортні засоби (зокрема автомобілі) за своєю сутністю є джерелом підвищеної небезпеки. Такий підхід нібито випливає з положень частини першої статті 1187 ЦК України, яка передбачає, що джерелом підвищеної небезпеки є діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогнебезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак і собак бійцівських порід тощо, яка створює підвищену небезпеку для особи, що цю діяльність здійснює, та інших осіб.

Однак варто зауважити, що частина 1 статті 1187 ЦК України містить перелік не об'єктів, які становлять підвищену небезпеку, а видів діяльності, пов'язаних із використанням, зберіганням або утриманням певних об'єктів. При цьому не обов'язково має бути наявність усіх названих видів діяльності у сукупності. Скажімо, джерелом підвищеної небезпеки може бути діяльність, пов'язана з використанням транспортного засобу (велосипеда, самоката), але його зберігання такої небезпеки не створює.

Оскільки безпосередньо в законі вказівка на те, які саме види діяльності, стосовно яких саме об'єктів і у яких саме випадках становлять підвищену небезпеку, відсутня, важливого значення набуває визначення ознак такого джерела. Зокрема, їх урахування дає можливість визначати,

у яких випадках діяльність, пов'язана з автомобілями, може вважатися джерелом підвищеної небезпеки.

На підставі аналізу п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 року «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» можна визначити ознаки джерела підвищеної небезпеки. Ними є наявність шкідливих/небезпечних властивостей об'єктів, що використовуються; неможливість повного контролю за такими об'єктами з боку людини; велика ймовірність завдання шкоди в процесі використання таких об'єктів.

Іноді віднесення діяльності до джерела підвищеної небезпеки може бути зумовлене не тільки якісними, але й кількісними критеріями. Наприклад, категорія «транспортний засіб», згідно з п. 1.10 Правил дорожнього руху, розуміється широко – як кожний пристрій, призначений для перевезення людей і (або) вантажу, а також установлений на ньому спеціального обладнання чи механізмів. Натомість використання транспортних засобів із двигунами малої потужності може бути не пов'язане з підвищеною небезпекою.

Отже маємо враховувати, що не кожне використання транспортного засобу є джерелом підвищеної небезпеки. Так, Ю. Лесько пропонує розрізняти транспортні засоби – джерела підвищеної небезпеки; звичайні транспортні засоби. На його думку, до транспортних засобів – джерел підвищеної небезпеки належать пристрої, що рухаються за допомогою енергії, яка виробляється за допомогою встановленого на них механічного двигуна з робочим об'ємом понад 50 куб. см або мають інше джерело надходження енергії (електродвигун понад 3 кВт), підлягають державній реєстрації й обліку у відповідних державних установах; керування ними здійснюється за наявності спеціального дозволу [6, с. 7].

Звідси випливає висновок, що транспортні засоби слід поділяти на ті, використання яких становить підвищену небезпеку, і ті, що підвищену небезпеку не становлять.

Правовим наслідком такого висновку є теза, що володільці транспортних засобів – джерел підвищеної небезпеки відшкодовують завдану шкоду на засадах статті 1187 ЦК України, тоді як володільці транспортних засобів, що не є джерелом підвищеної небезпеки, відповідають за завдання шкоди на загальних засадах (стаття 1166 ЦК України «Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду»).

Технічні характеристики автомобілів свідчать, що вони є транспортними засоби, використання яких (у русі) створює підвищену небезпеку [5, с. 9]. Утім, Верховний Суд тлумачить поняття «діяльність» широко, вважаючи, що вона може виявлятися як у разі цілеспрямованості (наприклад, використання транспортних засобів за їх цільовим призначенням), так і під час мимовільного проявлення шкідливих властивостей об'єктів, що використовуються в цій діяльності (наприклад, у разі завдання шкоди внаслідок мимовільного руху автомобіля) [7]. Отже відшкодування шкоди, завданої під час використання автомобіля, настає відповідно до положень частин 2–5 статті 1187 ЦК України.

Особливість засад такого відшкодування полягає, по-перше, у суб'єктах, зобов'язаних відшкодувати шкоду; по-друге, в умовах, за яких настає обов'язок відшкодування.

Отже, по-перше, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану автомобілем, покладається на його володільця (частина 2 статті 1187 ЦК України). Володільець – це «особа, яка на правовій підставі (право власності, інше речове право, договір підряду, оренди тощо) володіє транспортним засобом...». Таким чином, із двох ознак володіння – юридичної (наявність правового титулу) та матеріальної (фактичне володіння) – перевага надається юридичній ознаці: володільцем транспортного засобу визнається особа, котра має на нього певне право, незалежно від того, чи сама вона фактично його використовує, зберігає чи утримує.

Не визнається володільцем і не відшкодовує шкоду особа, яка управляла автомобілем, виконуючи свої трудові обов'язки. Проте коли така особа без дозволу скористалася автомобілем в особистих цілях, то це є неправомірним заволодінням, і ця особа зобов'язана відшкодувати завдану шкоду на загальних підставах (частина 3 статті 1187 ЦК України).

Таким чином, володільець автомобіля не є суб'єктом відповідальності за шкоду, якщо доведе, що автомобіль вибув із його володіння внаслідок неправомірних дій інших осіб. Проте якщо неправомірному заволодінню автомобілем сприяла недбалість його власника (володільця), то шкода, завдана під час його використання тощо, відшкодовується ними спільно. При цьому частка відшкодування визначається за рішенням суду з урахуванням обставин, котрі мають істотне значення (частина 4 статті 1187 ЦК України; п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 року).

Якщо власник передає транспортний засіб іншій особі в технічне управління без належного правового оформлення, то суб'єктом відповідальності є власник цього засобу. Але коли особа керувала автомобілем по довіреності (за договором), то обов'язок відшкодувати завдану шкоду покладається на неї, а не на власника. При цьому слід узяти до уваги, що стосовно транспортних засобів Цивільний кодекс передбачає два види найму – найм транспортного засобу з екіпажем (частина 2 статті 798 ЦК України) і найм без екіпажу (частина 1 статті 798 ЦК України). Якщо у першому випадку відповідальність за завдану шкоду покладається на наймодавця (статті 805 ЦК України), то в другому – на наймача (статті 804 ЦК України).

На практиці виникають питання щодо суб'єкта відповідальності за шкоду, завдану водіями-працівниками, які де-факто працюють на підприємствах без оформлення із цими підприємствами трудових договорів і не входять до штату підприємств, а отримують заробітну платню на підставі цивільно-правових договорів підряду, надання послуг, доручення тощо. Це виключає регулювання відносин між працюючою де-факто особою та підприємством положеннями трудового законодавства, а регулюються такі відносини цивільним законодавством.

Такою є й позиція Верховного суду, що знайшло відображення у справі.

У січні 2015 року приватне акціонерне товариство «Страхова компанія «Брокбізнес» звернулося до суду з указаним позовом, посиляючись на те, що 13 жовтня 2011 року між ним і ТОВ «Троянда» було укладено договір добровільного страхування наземного транспорту – автомобіля Iveco Daily, державний номерний знак НОМЕР_1. 31 липня 2012 року сталася ДТП за участю зазначеного автомобіля під керуванням ОСОБА_4 та автомобіля Renault Premium під керуванням ОСОБА_3, який постановою Костопільського районного суду Рівненської області від 28 вересня 2012 року був визнаний винним у ДТП. 7 лютого 2013 року товариством було здійснено виплату страхувальнику страхового відшкодування у розмірі 70 939 грн, яку просили стягнути на їх користь у порядку регресу з відповідача. Рішенням Костопільського районного суду Рівненської області від 25 червня 2015 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Рівненської області від 31 серпня 2015 року, у задоволенні позову ПрАТ «СК «Брокбізнес» відмовлено.

ВССУ, вивчивши справу, установив, що водій підприємства оформив із цим підприємством

відносини цивільно-правовим договором. При цьому водій ще був зареєстрований як ФОП для мінімізації оподаткування.

Якщо штатний водій підприємства потрапляє в ДТП і завдає шкоду третій особі, вважається, що такий водій виконує свої трудові обов'язки, і таку шкоду має відшкодувати підприємство. Водій згідно з трудовим законодавством відповідає перед підприємством лише середньомісячним заробітком, незважаючи на те, що заподіяна ним шкода може бути істотно більшою.

У цій справі водій не є працівником у розумінні КЗППУ та не може заподіяти шкоду третій особі під час виконання своїх трудових обов'язків як працівник. Тому він несе цивільну відповідальність у повному обсязі й не може перекласти цю відповідальність на підприємство.

Ураховуючи ці обставини, колегія суддів судової палати в цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ України ухвалила таке: касаційну скаргу приватного акціонерного товариства «Страхова компанія «Брокбізнес» задовольнити частково. Рішення Костопільського районного суду Рівненської області від 25 червня 2015 року й ухвалу апеляційного суду Рівненської області від 31 серпня 2015 року скасувати, справу передати на новий розгляд до суду першої інстанції [8].

Друга особливість засад відшкодування шкоди, завданої автомобілем, полягає у визначенні умов відшкодування.

Згідно з частиною 5 статті 1187 ЦК України особа, котра здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо не доведе, що шкоду було завдано внаслідок непереборної сили чи умислу потерпілого. Таким чином, власник (володілець) автомобіля відшкодовує шкоду, завдану під час використання автомобіля, незалежно від вини (як своєї, так і особи, котра безпосередньо завдала шкоди).

Названі вимоги щодо врахування цих умов відповідальності послідовно враховуються судами, про що свідчить приклад, наведений нижче.

В інтересах неповнолітнього був заявлений позов про стягнення матеріальної та моральної шкоди. Обґрунтовувався позов тим, що відповідач, керуючи автомобілем, допустив наїзд на пішохода – батька позивача, і той унаслідок отриманої травми помер на місці ДТП. Неповнолітній утратив годувальника. Винуватець ДТП заперечував проти позову, зокрема, тим, що слідчим було винесено постанову про закриття кримінального провадження за частиною 2 статті 286 Кримі-

нального кодексу України «у зв'язку з відсутністю в його діях порушень ПДД, що спричинило смерть потерпілого». Проте суд першої інстанції задовольнив позов і стягнув підтверджену матеріальну шкоду (витрати на поховання потерпілого) і заявлену моральну шкоду за вирахуванням суми моральної шкоди (12 мін. зарплат), яку за законом повинен відшкодувати страхувальник.

При цьому Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області рішенням від 2 травня 2015 року та Вищий спеціалізований суд України, який ухвалою від 30 травня 2016 року залишив згадане рішення без змін, виходили з положень частини 5 статті 1187 ЦК України, згідно з якими особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоду було завдано внаслідок непереборної сили чи умислу потерпілого.

Відсутність обвинувального вироку чи наявність постанови слідчого про відмову в порушенні кримінальної справи за статтею 286 Кримінального кодексу України *НЕ звільняє* відповідача від обов'язку доказування своєї невинуватості. Таким чином, закон містить указівку на перерозподіл доказування та зобов'язує саме відповідача довести, що шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки, було спричинено внаслідок непереборної сили чи умислу потерпілого, тобто не з вини відповідача. Разом із тим шкода, завдана джерелом підвищеної небезпеки, завжди є неправомірною та передбачає безвинну відповідальність власника такого джерела. Незалежно від вини фізичної особи відшкодовується й моральна шкода, якщо наявне ушкодження здоров'я внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки (частина 2 статті 1167 ЦК України) [9].

Володілець автомобіля може бути звільнений судом від обов'язку відшкодування, якщо шкода була завдана внаслідок дії непереборної сили, під якою слід розуміти, зокрема, надзвичайні чи невідворотні за цих умов події (пункт 1 частини 1 статті 263 ЦК України), тобто ті, що мають зовнішній характер [10]. Для цього володілець має довести таке: 1) наявність обставини непереборної сили; 2) її надзвичайний характер; 3) неможливість попередити її за тих умов; 4) причинний зв'язок між обставинами непереборної сили й завданою шкодою. У підсумку ризик невідшкодування шкоди покладається на самого потерпілого.

Крім того, відповідно до статті 1193 ЦК України не відшкодовується шкода, якщо її було завдано внаслідок умислу потерпілого. Наявність такої умислу в потерпілого встановлює суд.

Цивільне законодавство не містить визначення поняття умислу, але доктрина й судова практика виходять із того, що умисел – це таке не правильне ставлення особи до її неправомірних дій, коли вона усвідомлювала їх протиправність, передбачала настання шкідливих наслідків і прагнула їхнього настання. Як роз'яснив Вищий спеціалізований суд України, під умислом потерпілого слід розуміти, зокрема, таку його протиправну поведінку, коли потерпілий не лише передбачає, але й бажає чи свідомо допускає настання шкідливого результату (наприклад, суїцид) [7].

Зауважимо, що в разі завдання шкоди під час використання автомобіля має значення як умисел, так і груба необережність потерпілого. Але якщо умисел потерпілого згідно з частиною 1 статті 1193 ЦК України є підставою для звільнення власника автомобіля від обов'язку відшкодування шкоди, то груба необережність потерпілого може бути лише підставою для зменшення розміру відшкодування (частина 2 статті 1193 ЦК України).

Оскільки поняття грубої необережності цивільне законодавство не містить, виникає необхідність розмежування простої та грубої необережності.

Цивілістична доктрина й судова практика в цьому питанні керуються такими міркуваннями: якщо людина не дотримується високих вимог, пред'явлених до особи, яка здійснює певний вид діяльності, то вона допускає просту необережність; у тих випадках, коли особа не дотримується навіть мінімальних вимог уважності й обережності, зрозумілих кожному, вона допускає грубу необережність [10, с. 97]. У таких випадках очевидним є оціночний характер визначення наявності грубої чи простої необережності. Істотне значення має суб'єктивний фактор: те, що в одному випадку визнається грубою необережністю, в іншому може вважатися необережністю простою. Стабільна судова практика із цього питання не склалася, унаслідок чого суттєвого значення набуває розсуд судді, який може врахувати перебування потерпілого в нетверезому стані, нехтування правилами безпеки руху тощо.

Згадана норма ЦК України передбачає два випадки, коли може мати місце груба необережність потерпілого: 1) наявність грубої необережності потерпілого за відсутності вини особи, яка завдала шкоди; 2) наявність як грубої необережності потерпілого, так і вини особи, котра завдала шкоди. В останньому випадку розмір відшкодування зменшується залежно від ступеня вини

(грубої необережності як потерпілого, так і особи, яка завдала шкоди).

Винятки із цього правила можуть бути встановлені законом.

Так, вина потерпілого не враховується під час вирішення питання про відшкодування додаткових витрат, передбачених частиною 1 статті 1195 ЦК України «Відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я» (ця норма передбачає, що під час завдання фізичній особі шкоди каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я потерпілому має бути відшкодований заробіток (дохід), утрачений ним унаслідок втрати чи зменшення професійної чи загальної працездатності, а також відшкодовані додаткові витрати, викликані необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, придбання ліків, протезування, стороннього догляду тощо); відшкодування шкоди, завданої смертю годувальника (частина 3 статті 1193 ЦК України); у разі відшкодування витрат на поховання (частина 3 статті 1193 ЦК України).

Крім названих випадків, відповідно до положень частини 4 статті 1193 ЦК України суд може зменшити розмір відшкодування шкоди, завданої фізичною особою, залежно від її матеріального становища, крім випадків, коли шкоду завдано вчиненням злочину. Для застосування цієї норми необхідні такі умови: 1) відповідачем є фізична особа; 2) відшкодування шкоди в повному розмірі неможливе через відсутність у відповідача коштів, або воно поставить відповідача в скрутне матеріальне становище; 3) завдання шкоди не кваліфіковане як злочин.

Особливості відшкодування шкоди, завданої під час зіткнення автомобілів.

При цьому необхідно розрізняти дві правові ситуації: 1) завдання шкоди самим володільцем автомобілів; 2) завдання внаслідок взаємодії автомобілів шкоди іншим особам.

У разі завдання шкоди внаслідок взаємодії автомобілів їхнім володільцям питання про відшкодування вирішується на загальних засадах (тобто з урахуванням вини учасників цих відносин). Зокрема, відповідно до правил частини 1 статті 1188 ЦК України можливі три варіанти розподілу обов'язків відшкодування шкоди: 1) якщо шкоду завдано одній особі з вини іншої особи, то вона відшкодовується винною особою; 2) за наявності вини лише особи, якій завдано шкоди, вона їй не відшкодовується; 3) за наявності вини всіх осіб, діяльністю яких була завдана шкода, розмір відшкодування визначається у відповідній частині

залежно від обставин, що мають істотне значення (пункт 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 27 березня 1992 року). Суд має визначати ступінь вини осіб, які завдали шкоди, у процентному відношенні, урахувавши всі обставини, пов'язані із завданням шкоди, зокрема форму вини щодо порушення Правил дорожнього руху [1].

На практиці часто йдеться про «обопільну вину», хоча такий термін законодавством не передбачається. Цей вираз є розмовним і вживається в побуті щодо ситуації, коли два учасники дорожнього руху винні у вчиненні однієї дорожньо-транспортної пригоди.

Таку ситуацію можна проілюструвати прикладом. 21.11.2008 року о 22-50 водій тролейбуса «П143-Т» № 526 по вул. Мельникова у м. Києві перед зміною напрямку руху не переконався, що це буде безпечним для інших учасників руху, і не дав дорогу автомобілю «Шевроле». Відбулося зіткнення, унаслідок якого транспортні засоби отримали пошкодження. Також мала місце вина водія автомобіля «Шевроле», котрий не обрав безпечну швидкість і виїхав на смугу зустрічного руху, перетнувши подвійну суцільну лінію дорожньої розмітки, унаслідок чого зіткнувся з тролейбусом «П143-Т» № 526 (справа № 3-52494\08).

У цьому разі оформлення обопільної вини відбувається за аналогією зі звичайною ДТП. Різниця тільки в тому, що на усіх водіїв складається протокол про адміністративне правопорушення, і в усіх водіїв тимчасово вилучається посвідчення водія до набрання законної сили постановою у справі про адміністративне правопорушення. Як правило, суд розглядає питання про притягнення до адміністративної відповідальності учасників ДТП окремо, позаяк йому передаються дві адміністративних справи. Якщо жоден з учасників не оспорує свою вину, приймаються дві постанови про притягнення до адміністративної відповідальності по одній ДТП.

Такий порядок вирішення справ названої категорії критикують за тривалість процедури, зумовленої тим, що учасникам ДТП потрібно пройти додатковий судовий розгляд справи для визначення ступеня вини. В умовах завантаженості судової системи це потребує багато часу. Тому практики пропонують судовий порядок визначення ступеня вини сторін ДТП замінити вчиненням стандартних дій [11].

Певний резон у таких пропозиціях є. Однак спрощення процедури встановлення ступеня вини може потягти за собою порушення прав

учасників ДТП. Слід зазначити також, що судова практика займає іншу позицію із цього питання. Так, в узагальненні судової практики розгляду спорів про компенсацію шкоди, завданої внаслідок ДТП, зробленому в Чернівецькому районному суді Вінницької області, наголошується, що саме суд визначає ступінь вини осіб, які завдали шкоди, у процентному відношенні та враховує всі обставини, пов'язані із завданням шкоди [12]. Тому це питання, на нашу думку, потребує додаткового вивчення на базі ґрунтовного статистичного аналізу.

У разі завдання шкоди внаслідок взаємодії автомобілів іншим особам згідно з положенням частини 2 статті 1188 ЦК України особи, що спільно завдали шкоди, зобов'язані її відшкодувати незалежно від їхньої вини. Володільці автомобілів, які спільно завдали шкоди, несуть солідарну відповідальність незалежно від своєї вини (стаття 1190 ЦК України). Підставами для звільнення володільців автомобілів від обов'язку відшкодувати шкоду іншим особам є дія непереборної сили чи умисел потерпілого (стаття 1187 ЦК України). Також ураховується груба необережність потерпілого та матеріальне становище фізичної особи, якій належить автомобіль (стаття 1193 ЦК України).

Розглядаючи питання відшкодування шкоди, завданої при ДТП, слід звернути увагу на те, що згадані вище норми ЦК України визначають засади відповідальності (обов'язку відшкодування шкоди) володільця джерела підвищеної небезпеки. Однак при цьому залишається поза увагою, по-перше, та обставина, що учасниками ДТП можуть бути не лише володільці автомобілів, і, по-друге, що при ДТП шкода може бути завдана власне автомобілю (і не обов'язково іншим автомобілем чи транспортним засобом).

Зокрема, згідно зі статтею 14 Закону «Про дорожній рух» [13], учасниками дорожнього руху є особи, які використовують автомобільні дороги, вулиці, залізничні переїзди або інші місця, призначені для пересування людей та перевезення вантажів за допомогою транспортних засобів. До учасників дорожнього руху належать водії та пасажирів транспортних засобів, пішоходи, велосипедисти, погоничі тварин. Звідси випливає, що учасниками ДТП (зокрема особою, діями якої завдана шкода) може бути будь-хто з наведеного переліку. Оскільки частина з них (фактично всі, крім водіїв) не здійснює діяльність, яка становить підвищену небезпеку для оточуючих, то їх відповідальність за завдану майнову шкоду настає на загальних засадах, установлених статтею 1166

ЦК України. При цьому якщо водій, винний у ДТП, не є володільцем автомобіля, завдану ним шкоду відповідно до статті 1187 ЦК України відшкодовує володільць автомобіля, який потім набуває права зворотної вимоги (регресу) до водія (стаття 1191 ЦК України). У цьому разі водій відповідає перед володільцем автомобіля на загальних засадах.

Відповідно до цих засад майнова шкода, завдана особистим немайновим правам, майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала, якщо вона не доведе, що шкоди завдано не з її вини.

Шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, установлених цим Кодексом та іншим законом. До таких випадків, зокрема, належить відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності (стаття 1171 ЦК України).

Згідно з частиною 1 статті 1171 ЦК України, шкода, завдана особі у зв'язку з учиненням дій, спрямованих на усунення небезпеки, що загрожувала цивільним правам чи інтересам іншої фізичної або юридичної особи, якщо цю небезпеку за тих умов не можна було усунути іншими засобами (крайня необхідність), відшкодовується особою, яка її завдала.

Проте, ураховуючи обставини справи, суд може обрати інше рішення. Як впливає з положень частини 2 статті 1171 ЦК України, суд має право:

1) покласти обов'язок відшкодування шкоди на особу, в інтересах якої діяла особа, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності;

2) зобов'язати особу, в інтересах якої вчинялися дії, і особу, яка завдала шкоди у стані крайньої необхідності, відшкодувати шкоду в певній частці;

3) звільнити частково від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто залишити частково шкоду на потерпілому);

4) звільнити повністю від відшкодування шкоди особу, яка її завдала, і особу, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності (тобто повністю перекласти негативні наслідки завдання шкоди на потерпілого).

Порівнюючи положення статті 1171 ЦК України та статті 1187 ЦК України, слід звернути увагу на те, що одним із варіантів рішення суду згідно зі статтею 1171 ЦК України може бути звільнення від обов'язку відшкодування шкоди особи, яка завдала її в стані крайньої необхідності, і особи, в інтересах якої вчинялися дії в стані крайньої необхідності, тоді як стаття 1187 ЦК України пе-

редбачає звільнення володільця автомобіля від обов'язку відшкодування шкоди лише в разі наявності непереборної сили. На нашу думку, це означає, що дії у стані крайньої необхідності звільняють від обов'язку відшкодування шкоди водія, але не володільця автомобіля.

Як зазначалося вище, при ДТП шкода не обов'язково має бути завдана джерелом підвищеної небезпеки (транспортним засобом або автомобілем). Натомість сам власник автомобіля може понести збитки від завдання шкоди автомобілю іншими об'єктами. Зокрема, така ситуація виникає під час завдання шкоди при ДТП внаслідок неналежної якості дорожнього покриття.

Засади вирішення цього питання визначені у статті 9 Закону України «Про дорожній рух», що визначає компетенцію власників автомобільних доріг, вулиць тощо чи уповноважених ними органів у сфері дорожнього руху, установлюючи їхні обов'язки розробляти програми та здійснювати заходи щодо розвитку, удосконалення, ремонту й утримання в безпечному для дорожнього руху стані доріг, вулиць та ін. У разі невиконання цих обов'язків названі особи та їхні органи повинні компенсувати витрати власникам транспортних засобів, якщо дорожньо-транспортні пригоди сталися з причин незадовільного експлуатаційного утримання автомобільних доріг, вулиць і залізничних переїздів, за рішеннями судових органів.

Хоча наведене положення Закону існує досить давно, але тільки останнім часом почала формуватися достатньо стабільна судова практика із цього питання.

31 травня 2018 року Верховний суд у ході розгляду справи № 373/1281/16-ц, у якій власник Renault Lodgy вимагав компенсацію 38,4 тис. грн. від Переяслав-Хмельницької міської ради, прийняв рішення, котрим обов'язок відшкодування збитку, завданого транспортному засобу, поклав на структуру, на балансі якої знаходиться розбита дорога. Значення цього рішення, на думку практикуючих юристів, полягає в тому, що ним підтверджена чітка позиція судів, згідно з якою відповідальність несе не «Укравтодор», не якась інша обслуговуюча компанія, а фактичний власник. Він повинен підтримувати дорогу в адекватному стані й платити, якщо не робить цього.

Але звертається увага й на те, що, попри існування аналогічних судових рішень у минулому, їхнє виконання може гальмуватися відсутністю коштів на це в регіональній структурі, яка відповідає за стан дороги. У бюджеті міста чи області може не бути статті витрат «на судові

виплати», і тоді місцеві керівники не можуть дозволити виплату, оскільки матиме місце «нецільове використання коштів». Їхній дозвіл може бути кваліфікований як посадовий злочин, що лякає чиновників [14].

Отже, констатуємо позитивне значення наявності такої норми та позиції Верховного суду, слід зазначити, що багато пов'язаних із цим питань залишаються проблемними. Це стосується й ситуації з визначенням суб'єкта, зобов'язаного відшкодувати таку шкоду, і визначення умов відшкодування, і питання, хто має право на відшкодування, та ін. Так, якщо у статті 9 Закону України «Про дорожній рух» ідеться про «компенсацію витрат власникам», то у його статті 16 зазначається, що «водій має право <...> на відшкодування збитків, завданих унаслідок невідповідності стану автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів вимогам безпеки руху». Відповідно до п. 2.12 «в» Правил дорожнього руху право на відшкодування збитків, завданих унаслідок невідповідності стану автомобільних доріг, вулиць, залізничних

переїздів вимогам безпеки дорожнього руху, має власник транспортного засобу (хоча цей пункт міститься в розділі 2 Правил, який називається «Обов'язки і права водіїв механічних транспортних засобів»). Очевидно, ці питання ще чекають роз'яснення Верховним судом.

Одним із актуальних питань відшкодування шкоди, завданої під час ДТП, є взаємини між потерпілим, особою, що завдала шкоди, і страховальником. Однак це тема для самостійного дослідження, якій має бути присвячена окрема стаття.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведене дослідження дає підстави для висновку, що особливості відшкодування шкоди, завданої в дорожньо-транспортних пригодах, визначаються тим, що діяльність, пов'язана з використанням автомобілів, є джерелом підвищеної небезпеки. У цьому полягають особливості визначення суб'єктів відшкодування, умов виникнення відповідних зобов'язань і підстави звільнення від відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306. Редакція від 18.07.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-p#n16>.
2. У ЄС посилюють стандарти безпеки авто. Закон і Бізнес. 2018. URL: https://zib.com.ua/ua/132576-v_es_posilyuyut_standarti_bezpeki_avto.html.
3. Смертність на дорогах України у 2018-му стала найнижчою за останні 12 років. Високий замок. 2019. URL: <https://wz.lviv.ua/article/383532-smertnist-na-dorohakh-ukrainy-u-2018-mu-stala-nainyzhchoiu-za-ostanni-12-rokiv>.
4. У ЄС автомобілі самі викликають екстрені служби в разі ДТП. Закон і Бізнес. 2018. URL: https://zib.com.ua/ua/132376-u_es_avtomobili_sami_viklikatimut_ekstreni_sluzhbi_v_raz_i_dt.html.
5. Приступа С. Возмещение вреда, причиненного в результате столкновения автотранспортных средств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1985. 20 с.
6. Лесько Ю. Відшкодування шкоди, завданої внаслідок взаємодії транспортних засобів: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Харків, 2017. 20 с.
7. «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки»: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 р. № 4. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00103.html.
8. Водій, який працює за цивільно-правовим договором, а не за трудовим договором, не може де-юре завдати шкоду третій особі під час виконання трудових обов'язків і далі перекласти її відшкодування на роботодавця (ВССУ від 2 грудня 2015 р.). Веб-ресурс «Протокол». 2016. URL: https://protocol.ua/ua/pid_chas_vikonannya_trudovih_obov_yazkiv_i_dali_pereklasti_ii_vidshkoduvannya_na_robotodavtsya/.
9. Умови відповідальності за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (ВССУ від 30 травня 2016 р. у справі №607/18544/14-ц). Веб-ресурс «Протокол». 2016. URL: https://protocol.ua/ua/za_shkodu_zavdanu_dgerelom_pidvishchenoi_nebezpeki/.
10. Резніченко С., Церковна О. Підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за завдання шкоди: теорія і практика: монографія. Одеса: ОДУВС, 2009. 188 с.
11. Порядок відшкодування шкоди та виплати страхового відшкодування при обопільній вині учасників ДТП. URL: <http://insur-law.com.ua/wp-content/uploads/2012/04/Порядок-відшкодування-шкоди-та-виплати-страхового-відшкодування-при-обопільній-вині-учасників-ДТП.pdf>.
12. Кушнір Б. Якщо при зіткненні постраждав пасажир або пішохід, обов'язок компенсувати шкоду покладається на всіх володільців авто солідарно. Закон і Бізнес. 2019. URL: https://zib.com.ua/ua/113922-yak_kompensuetsya_shkoda_zavdana_vnaslidok_dtp.html.
13. Закон України «Про дорожній рух» від 28.01.1993 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1993. № 31, ст. 338. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>.
14. Полонка авто через стан дороги: Верховний суд прийняв історичне рішення. MMR – Motor Media Review – український автомобільний портал. 2018. URL: <http://mnr.net.ua/autoworld/news/70091>.

Харитонов Євген Олегович, ХаритONOва Олена Іванівна

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ В РЕЗУЛЬТАТІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

У статті розглядаються питання відшкодування шкоди, завданої в результаті дорожньо-транспортних пригод, зі встановленням при цьому загальних засад відшкодування шкоди, завданої під час використання транспортних засобів (автомобілів), а також особливостей відшкодування шкоди, завданої під час використання автомобілів.

Ключові слова: дорожньо-транспортні пригоди, транспортні засоби, автомобілі, джерело підвищеної небезпеки, відшкодування, відповідальність.

Харитонов Евгений Олегович, ХаритONOва Елена Ивановна

ПРОБЛЕМЫ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО В РЕЗУЛЬТАТЕ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОГО ПРОИСШЕСТВИЯ

В статье рассматриваются вопросы возмещения вреда, причиненного в результате дорожно-транспортных происшествий, с установлением при этом общих принципов возмещения вреда, причиненного при использовании транспортных средств (автомобилей), а также особенностей возмещения вреда, причиненного при использовании автомобилей.

Ключевые слова: дорожно-транспортные происшествия, транспортные средства, автомобили, источник повышенной опасности, возмещение, ответственность.

Kharitonov Evgen, Kharitonova Olena

THE PROBLEMS OF INDEMNIFICATION OF HARM CAUSED AS A RESULT OF ROAD ACCIDENT

Still in Ukraine, on average, 9 people die because of road accidents every day. However, our country does not belong to the leaders of automobile production, therefore, the best way to solve the problem of increasing road safety is not technical innovations, but effective use of organizational and legal means.

Ukraine does not have a special law that specifically regulates civil relations arising as a result of car accidents. Instead, in such cases, the norms of the Civil Code of Ukraine are applied, which, however, require additional interpretation.

The article deals with the issues of compensation for damage caused as a result of road accidents, with establishing the general principles of compensation for damage caused by the use of vehicles, as well as the peculiarities of compensation for damage caused by using vehicles.

Since there is no direct indication in the law of what kinds of activities, concerning which objects and in which cases there is an increased danger, the definition of the signs of such a source becomes important. In particular, their inclusion gives an opportunity to determine in which cases, activities related to cars can be considered a source of increased danger.

The duty to compensate for the damage caused by the car rests with its owner. Not recognized as owner and does not reimburse the person who ran the car while performing his work duties. However, when such a person has used the car for personal use without permission, it is an unlawful takeover and this person is obliged to compensate the damage caused on the general grounds.

According to Part 5 of Article 1187 of the Civil Code of Ukraine, a person who carries out activities that are a source of increased danger is liable for the damage, unless he proves that the damage was caused by the force majeure or the victim's intent.

The study leads to the conclusion that the peculiarities of compensation for damage caused by traffic accidents are determined by the fact that activities related to the use of cars are a source of increased danger. This determines the peculiarities of the definition of the subjects of compensation, the conditions for the occurrence of relevant obligations and the grounds for exemption from liability.

Key words: road accidents, vehicles, cars, source of increased danger, compensation, liability.

УДК 347.4

Маковій Віктор Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

УНІВЕРСАЛЬНІ ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Постановка проблеми. З огляду на будову книги п'ятої Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) і наявний підхід до цього в науці цивільного права [1, с. 396] універсальні загальні положення зобов'язального права, які розміщені в нормах глав 47–51 ЦК України, відображають узагальнені правила регулювання відповідних відносин незалежно від їх видової приналежності та специфіку прояву в цивільному обороті. Часові категорії в цивільному праві мають неабияке значення, оскільки забезпечують оперативність цивільного обороту, дисциплінують учасників суспільних взаємин, створюють передумови до компромісного вирішення питання конфлікту інтересів у різних площинах людського буття. У зв'язку із цим і з урахуванням динамічного характеру зобов'язальних відносин виникає потреба в дослідженні сутності темпоральних величин і правового механізму їх дії в рамках зобов'язальних відносин узагалі, що створить відповідний базис для подальших досліджень цього питання в розрізі нескінченного прояву зобов'язань як засобу до задоволення інтересів учасників цивільних правовідносин.

Стан дослідження теми. Дослідженню правил темпоральних обмежень змісту цивільних відносин було присвячено низку робіт науковців різних часів, серед яких вагоме місце посіли напрацювання знаного вітчизняного науковця-цивіліста, професора, академіка НАПрН України В.В. Луця. Окрім того, наведене питання в площині зобов'язальних відносин розглядали Т.М. Вахонєва [2], Н.В. Хашівська [3], А.Р. Чанишева [4]. Серед досліджень загальних положень зобов'язального права на предмет прояву темпоральних категорій необхідно відзначити встановлення природи належного часу виконання зобов'язання

(С.В. Сарбаш) [5], дефініцію сутнісних ознак зобов'язань з невизначеним строком виконання (І.В. Чернишова) [6], окреслення сутності «нормально необхідного часу» у проекції строку дії оферти в рамках договірної зобов'язання (І.М. Халеппо) [7], співвідношення строку дії договору та строку виконання договірної зобов'язання (С.С. Панченко) [8], авторське дослідження особливостей темпоральних обмежень змісту заставних відносин [9, с. 307–310, с. 388–391].

У комплексних методологічних дослідженнях наведеного питання звертається увага на окремі аспекти дії часу в площині того чи іншого різновиду договірної чи позадоговірної зобов'язання без виокремлення універсальної риси, яка відображена у вказаній нормативній частині системи зобов'язального права, хоча є спроба групування загальних рис для темпоральних величин у межах забезпечувальних зобов'язань, а також поєднання правових наслідків прострочення виконання зобов'язання в інтегрованому підході до прострочення здійснення цивільного права та виконання цивільного обов'язку [10, с. 109–234, с. 266–299].

Мета статті. Метою статті є встановлення правової природи часових величин у межах універсальних положень цивільного права про зобов'язання, з'ясування їх місця серед інших правових інститутів у розрізі наявного теоретичного й емпіричного підґрунтя.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Безпосередньо про часові категорії у вказаній нормативній частині ЦК України йдеться у ст. 530 (установлення поняття та змісту строку (терміну) виконання зобов'язання), ст. 531 (визначення сутності достроковості

(ст. 576), надання дефініції моменту реєстрації застави (ст. 577), установлення часу, з яким пов'язується оцінка предмета застави за звичайними цінами (ст. 582), окреслення меж виконання обов'язку володільця щодо повідомлення другої сторони договору застави про виникнення загрози знищення чи пошкодження предмета застави (ст. 587), визначення змісту вимоги заставодержателя, що задовольняється за рахунок предмета застави, у разі невиконання забезпеченого заставою зобов'язання (ст. 589), з'ясування моменту набуття заставодержателем права звернення стягнення на предмет застави (ст. 590), визначення темпоральних меж виконання обов'язку боржника щодо повернення заставодержателем, у володінні якого перебувало заставлене майно, заставодавцю такого майна в разі припинення права застави (ст. 593);

5) притримання: розмежування форм невиконання основного зобов'язання боржником як підстави реалізації права кредитора на притримання речі, яка правомірно знаходиться у володінні кредитора й підлягає передачі боржникові чи вказаній ним особі, а також визначення обставин виникнення права притримання в разі виникнення права на цю річ у третьої особи після передачі у володіння кредитора (ст. 594), установлення обов'язку кредитора повідомити боржника про здійснення права притримання (ст. 595).

У нормативному матеріалі, що регулює питання припинення зобов'язання (положення ст. 599), опосередковано передбачається використання часових величин під час установлення сутності припинення зобов'язання належним виконанням з урахуванням змісту належного строку виконання зобов'язання як одної зі складових частин прояву принципу належного виконання зобов'язання в цивільному праві.

Окрім наведеного в межах підстав припинення зобов'язання, заслуговує на окрему увагу сам факт спливу строку чинності зобов'язання. Дійсно, якщо дослідити універсальну ст. 598, то необхідно дійти висновку щодо можливості припинення зобов'язань лише відповідно до умов договору чи положень закону. За таких обставин сплив строку чинності договору, тобто строк виконання змісту зобов'язання, або сплив строку виконання недоговірного зобов'язання (наприклад, строку виконання завдання в зобов'язанні з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу) має наслідком припинення самого зобов'язання. Більше того, оскільки сутність правового регулювання цивільних правовідносин припускає їх

невичерпність, окрім випадків, прямо встановлених у законодавстві, то необхідно зважити на ч. 2 ст. 509, яка говорить про можливість розширеного тлумачення переліку підстав виникнення зобов'язань відповідно до ст. 11. У зв'язку із цим ч. 1 ст. 598 є не зовсім коректною, оскільки обмежує підстави припинення зобов'язань лише договором і законом. Зокрема, наявна низка прикладів, коли зобов'язання припиняються на підставі положень нормативно-правових актів нижчої юридичної сили, аніж закон, у той же час безпосередньо рішення суду може слугувати підставою припинення зобов'язання, як це має місце в ч. 2 ст. 202 Господарського кодексу України (далі – ГК України). У цьому контексті більш слушною є позиція, що відображена в цивільному законодавстві Франції, Молдови, Грузії, яка узгоджується з наведеним як щодо підстав виникнення зобов'язань, так і щодо їх припинення.

Якщо ж слідувати логіці структурування й подання нормативного матеріалу вітчизняним цивільним законодавством, то необхідно виключно законом передбачити перелік обставин, із якими пов'язане припинення зобов'язання. Тому, з урахуванням пов'язаності спливу строку виконання зобов'язання із самим виконанням, необхідно запропонувати доповнення положень глави 50 «Припинення зобов'язання» ЦК України ст. 599 «Припинення зобов'язання спливом строку» такого змісту: «1. Зобов'язання припиняється спливом строку виконання зобов'язання».

З огляду на унормування положень ЦК України щодо правових наслідків порушення зобов'язання та відповідальності за їх невиконання ст. 619 використовує правовий час для визначення меж реалізації змісту субсидіарної відповідальності, а ст. 623 з'ясовує порядок установлення розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання.

Поряд із цим, навіть тоді, коли прямо чи опосередковано в тій чи іншій нормі наведеної частини зобов'язального права не йдеться про часові категорії, можна говорити про незримую присутність темпоральних регуляторів на прикладі таких положень. Стаття 578 ЦК України містить правило, за яким майно, що є у спільній власності, може бути передане в заставу лише за згодою всіх співвласників. Із наведеного випливає потреба у встановленні форми змісту та, безумовно, часу прояву такого волевиявлення співвласників, тобто з якого моменту необхідно сприймати ту чи іншу поведінку як узгоджене вирішення правової долі відповідного майна. Подібним чином можна висловитися з приводу надання згоди заставодержателем

щодо заміни (ст. 579), відчуження, передання в користування предмета застави (ст. 586) чи власником чужої речі під час її заставлення, якщо така згода вимагається договором чи законом (ст. 583), пред'явлення вимоги заставодержателя щодо надання заставодавцем рівноцінного предмета чи відновлення знищеного або пошкодженого предмета застави (ст. 580), установлення порядку черговості виникнення права застави з метою задоволення вимог наступних заставодержателів, а також відмежування сутності попередніх застав (ст. 588), визначення моменту, з якого боржник, річ якого кредитор притримує, набуває права на розпорядження нею (ст. 596), тощо.

Безумовно, окрім положень ЦК України, до врегулювання темпоральних категорій у рамках універсального нормативного матеріалу зобов'язального права має застосовуватися законодавча база, що міститься в інших нормативно-правових актах, які підпорядковуються дефініції ст. 4 ЦК України, а також з огляду на правовий режим врегулювання суспільних відносин у сферах господарювання, використання природних ресурсів, охорони довкілля, а також трудових і сімейних відносин.

Так, із дослідження глави 19 «Загальні положення про господарські зобов'язання» ГК України випливає, що переважаючою підставою для виникнення господарських зобов'язань є саме господарський договір, тому й темпоральні величини матимуть більший прояв саме в межах такого виду господарських зобов'язань, як визначено у ст. 80 щодо строку дії господарського договору в його змісті, у ст. 181 щодо часових меж реалізації стадій укладення господарських договорів тощо. При цьому якщо стосовно організаційно-господарських зобов'язань наведені міркування є безальтернативними, то для майново-господарських зобов'язань допускається додаткове врегулювання в рамках висловленого вище щодо цивільно-правових зобов'язань.

Відповідним чином Законом України «Про іпотеку» та Законом України «Про заставу» унормоване питання визначення темпоральних меж здійснення відносин щодо використання застави в якості способу забезпечення виконання зобов'язання на прикладі ст. 18 (строк іпотечного договору в його змісті) та ст. 16 (момент виникнення

застави). З огляду на викладене щодо доповнення підстав припинення зобов'язань заслуговує на критичне зауваження ст. 28 Закону України «Про заставу», яка не містить серед підстав спливу строку виконання зобов'язання, а відсилає до переліку підстав, визначених законом. Отже, згідно зі ст. 17 Закону України «Про іпотеку» такий вид застави може припинятися із закінченням строку дії іпотечного договору, а при заставі іншого виду майна така підстава не застосовується, що підкреслює слушність висловленого вище.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Викладене дало можливість простежити прояв часу саме як елемента правового механізму, що забезпечує паритет між інтересами учасників зобов'язальних відносин, які реалізують власну правосуб'єктність через зміст подібних взаємин. При цьому універсальні загальні положення відтворюють найбільш універсальні нормативні приписи, які мають місце під час врегулювання будь-яких зобов'язальних відносин у межах цивільного права. Останні розщеплюються на ті, що містять безпосереднє, опосередковане та побіжне закріплення темпоральних категорій у структурі механізму правового регулювання зобов'язальних відносин, а також виокремлення спеціального правового регулювання таких відносин з огляду на окремий правовий режим, визначений спеціальним законодавством (як цивільним, так і суміжним) на прикладі врегулювання господарських, трудових, сімейних відносин.

Наведені міркування підводять до висновку щодо поширеного використання часу прямо чи опосередковано саме як засобу обмеження здійснення цивільних прав і виконання цивільних обов'язків учасників зобов'язальних відносин незалежно від їх різновиду у зв'язку з простеженням місця темпоральних величин у складі механізму правового регулювання суспільних відносин у рамках універсальних положень зобов'язального права. Це окреслює значимість часових величин у ролі засобу обмеження юридичного змісту зобов'язальних відносин і вказує на окремі відправні точки для подальших досліджень цього та суміжних питань, зокрема в частині загальних положень договірної права, а також деталізації змісту окремих договірних і недоговірних зобов'язань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Харитонов С.О., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. К., Істина, 2007. 816 с.
2. Вахонєва Т.М. Строки (терміни) у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2005. 20 с.

3. Хащівська Н.В. Строки оперативного захисту в договорах про передання майна у тимчасове користування. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право. 2011. Вип. 2. С. 361–368.
4. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних відносин за цивільним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2018. 43 с.
5. Сарбаш С.В. Время и место исполнения обязательства. Хозяйство и право. 2004. № 12 (Приложение). С. 1–49.
6. Чернышева И.В. Обязательства, срок исполнения которых не определен. Российский юридический журнал. 2007. № 2. С. 119–123.
7. Халеппо И.М. О дефиниции «нормально необходимое время» применительно к сроку действия оферты. Пробелы в российском законодательстве. 2012. № 3. С. 101–103.
8. Панченко С.С. Строк дії договору та строк виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: питання взаємозв'язку та розмежування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. № 6. С. 107–110.
9. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 7: Загальні положення про зобов'язання та договір / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. 736 с.
10. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2013. 320 с.

Маковій Віктор Петрович

УНІВЕРСАЛЬНІ ТЕМПОРАЛЬНІ ОБМЕЖЕННЯ ЗМІСТУ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття містить дослідження правового часу в універсальних загальних положеннях зобов'язального права як соціально-правового явища, що забезпечує оперативність цивільного обороту, дисциплінує учасників суспільних взаємин, створює передумови для компромісного вирішення питання конфлікту інтересів у різних площинах людського буття. Здійснене системне дослідження вагової частини правових інститутів універсальних положень зобов'язального права в межах цивільного законодавства та суміжних галузей на предмет установлення місця темпоральних величин у складі відповідного механізму правового регулювання. Установлене безпосереднє, опосередковане та побіжне закріплення темпоральних категорій у структурі механізму правового регулювання зобов'язальних відносин, а також виокремлене спеціальне правове регулювання таких відносин з огляду на окремий правовий режим, визначений спеціальним законодавством.

Ключові слова: строк, термін, час, зобов'язання, механізм правового регулювання, зміст, виконання, припинення, здійснення, обмеження.

Маковій Віктор Петрович

УНІВЕРСАЛЬНЫЕ ТЕМПОРАЛЬНЫЕ ОГРАНИЧЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Статья содержит исследование правового времени в универсальных общих положениях обязательственного права как социально-правового явления, которое обеспечивает оперативность гражданского оборота, дисциплинирует участников общественных отношений, создает предпосылки для компромиссного решения вопроса конфликта интересов в разных плоскостях человеческого бытия. Осуществлено системное исследование значительной части правовых институтов универсальных положений обязательственного права в рамках гражданского законодательства и смежных отраслей на предмет установления места темпоральных величин в составе соответствующего механизма правового регулирования. Установлено непосредственное, опосредованное и беглое закрепление темпоральных категорий в структуре механизма правового регулирования обязательственных отношений, а также выделено специальное правовое регулирование таких отношений с учетом отдельного правового режима, определенного специальным законодательством.

Ключевые слова: срок, термин, время, обязательство, механизм правового регулирования, содержание, исполнение, прекращение, осуществление, ограничение.

Makovij Victor

UNIVERSAL TEMPORAL LIMITATIONS ON CONTENT OF OBLIGATIONS

The article contains a study of the legal time in the universal general provisions of the mandatory law as a social and legal phenomenon, which ensures the efficiency of civilian turnover, disciplines the participants of social relations, creates prerequisites for a compromise solution of the question of conflict of interests in different planes of human existence.

A systematic study of a significant part of the legal institutions of the universal provisions of obligatory law in the framework of civil law and related branches for the purpose of determining the place of temporal values as part of the corresponding mechanism of legal regulation was carried out.

There are delimited time limits for the implementation of the content of the legal relationship within the framework of the sub-institutions for fulfilling the obligation, among which a separate place is provided for ways to ensure fulfillment of obligations. Among the latter, more detailed study has been questioned on the temporal restrictions on the exercise of subjective rights and the fulfillment of subjective obligations in mortgage relationships on the basis of the

results of the study of normative regulations of the Civil Code of Ukraine, as well as special regulations, taking into account the differentiation of such a way to ensure compliance with the obligations of species.

In describing the place of temporary categories within the framework of the termination of obligations, based on the study of related branches of law and regulatory requirements of other countries in this area, formulated regulatory proposals for improving the domestic legislation in this area. Correspondingly, proposals are made to improve the provisions of economic legislation within the general provisions on economic-legal obligations.

The direct, indirect and rapid fixing of temporal categories in the structure of the mechanism of legal regulation of obligatory relations is established, as well as special legal regulation of such relations is provided with regard to the separate legal regime defined by special legislation.

Key words: term, term, time, obligation, mechanism of legal regulation, content, execution, termination, implementation, restriction.

УДК 347. 211:346.26](477)

Гнатюк Тетяна Миколаївна,

аспірант кафедри цивільного права і процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

МАТЕРІАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ЄДИНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. В умовах сьогодення актуальним є питання купівлі-продажу підприємництва як єдиного майнового комплексу, оскільки створена нова юридична особа (підприємництво) наділяється майном, необхідним для її діяльності. Через те, що єдиний майновий комплекс (підприємство) використовується для підприємницької діяльності, він перебуває в постійній динаміці. Це майно «на ходу», тобто з постійно змінюваним складом, що ускладнює його визначення як предмета договору під час продажу підприємства як об'єкта. Проблема полягає в тому, що підприємництво визначається як єдиний майновий комплекс із позначенням його складових частин. Склад підприємництва як єдиного майнового комплексу, що використовується для підприємницької діяльності, має бути зумовлений саме цим призначенням. Тоді складові частини, що утворюють підприємство, можна поділити на 3 групи: рухомі й нерухомі речі, призначені для здійснення підприємницької діяльності: земельна ділянка, будинки, споруди, устаткування, сировина, виготовлені й призначені до збуту й виготовлені в процесі виробництва товари; майнові права й обов'язки, включаючи права на кошти в кредитних установах; права інтелектуальної власності, на фірмове найменування, товарний знак. Саме тому необхідно уніфікувати поняттєвий апарат майнового комплексу підприємства як об'єкта цивільних правовідносин.

Стан дослідження теми. Аналізуючи законодавче врегулювання цього питання, слід відмітити, що Цивільний кодекс України визначає підприємство як єдиний майновий комплекс. Також у статті 66 Господарського кодексу України міститься характеристика майнових елементів матеріальної основи господарської діяльності підприєм-

ництва. Щодо теоретичних напрацювань, то слід зазначити, що питання матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства в науковій літературі розкриті лише частково та поверхово. Вклад зробили такі вчені, як С. Степанов, Є. Петрова, Н. Лебідь, Н. Грущинська, С. Кривобок. Але для російського законодавця питання щодо єдиного майнового комплексу є не настільки новаторським і недослідженим, цим питанням займався М. Брогінський і В. Вітрянський. Однак увага цих авторів зосереджена на продажі єдиного майнового комплексу й проблемах його оцінки, але не висвітлені матеріальні складники єдиного майнового комплексу, тому й виникає необхідність вирішення цього питання.

Мета статті. Метою дослідження є розкриття матеріальної основи єдиного майнового комплексу та характеристика уречевлених майнових складників майнового комплексу підприємства. Також завданням є аналіз нормативно-правових актів і їх удосконалення у сфері майнового комплексу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Єдиний майновий комплекс підприємства законодавством віднесений до речей. Майновий комплекс є особливим видом майна. Відповідно до ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки. Майновий комплекс підприємства охоплює перелічені складники поняття майна. У контексті функціонування єдиного майнового комплексу підприємства майнові складники зараховуються до матеріальних активів.

Матеріальні складники єдиного майнового комплексу підприємства є основою його

використання в господарській діяльності. У цивільному обороті окремі елементи майнового комплексу підприємства можуть мати самостійний правовий режим. У єдиному майновому комплексі підприємства вони зараховуються на баланс за окремими позиціями, але в сукупності представляють єдине ціле. Визначальною ознакою єдиного комплексу підприємства є те, що він виступає об'єктом цивільних правовідносин.

У літературі немає однозначності думок щодо поняття підприємства як єдиного майнового комплексу. Тому проблемним залишається питання складу майнового комплексу як об'єкта цивільного обороту.

А. Олефіренко наголошує, що до складу майнового комплексу входять матеріальні та нематеріальні об'єкти, які умовно можна розділити на чотири групи:

1) матеріальні об'єкти, які формують майнову базу підприємства (поділяються на основні засоби (фонди), засоби, які перебувають в обігу, і нематеріальні активи);

2) майнові права й обов'язки;

3) виключні права;

4) особливі нематеріальні елементи.

Єдиний майновий комплекс підприємства можна розглядати у вигляді сукупності речей і пов'язаних із ними майновими правами. Такі індивідуальні ознаки необхідні для кількісної та якісної характеристики єдиного майнового комплексу. Визначальним критерієм належності матеріального суб'єкта до єдиного комплексу є використання за призначенням, визначеним технологічним процесом і статутними документами.

Таким чином, ознаками майнової основи діяльності підприємства є поєднання економіко-матеріальних і правових критеріїв. З одного боку, сукупність речей, майнових прав є матеріальною основою діяльності підприємства, з іншого – вони мають чітко визначений правовий режим у складі єдиного майнового комплексу підприємства. Останній існує незалежно від організаційно-правової форми підприємства й виступає єдиним матеріальним проявом юридичної особи.

Майнову основу підприємства формують не лише речі та пов'язані з ними майнові права, але й грошові кошти на рахунку підприємства як суб'єкта правовідносин. Основною метою створення й функціонування підприємства є отримання прибутку шляхом участі в цивільному обороті. Тому єдиний майновий комплекс підприємства можна розглядати в статичній та динамічній відносин.

Майнова основа підприємства не може існувати поза правовим полем. Норми, які регулюють правовий режим майнової основи підприємства, можна поділити на такі групи. Перша група охоплює приписи, які визначають статистику елементів єдиного майнового комплексу підприємства. До них належить розмір статутного (складеного) капіталу та розмір частки кожного засновника (учасника). До другої належать норми, які регулюють оборотоздатність єдиного майнового комплексу підприємства загалом і окремих його складових частин. Ідеться про сировину, виготовлену продукцію тощо. Серед перелічених норм можна виокремити ті, що регламентують такі категорії як виконані на майновому комплексі роботи, надані послуги і є результатом використання майнового комплексу.

Деякі вчені до майнових об'єктів зараховують соціальні блага, що можуть бути об'єктами майнових прав. До них належить матеріалізована субстанція, яка має речову форму. Крім зазначених, це можуть бути інші майнові блага у формі дій, які призводять до створення речового результату, що надалі стає предметом споживання в межах самостійно встановленого цивільного правовідношення (результати роботи); створюють можливість споживання корисного ефекту чужої діяльності в межах наявного правовідношення (послуги). Отже, до категорії матеріальних благ, які є об'єктом цивільного права, відносять також діяльність із надання матеріальних послуг, які, хоча не створюють і не змінюють речі, однак зумовлюють певний корисний соціально значущий ефект. Спільним для цих явищ, на думку прихильників цієї позиції, є їхня економічна природа як потрібних суспільству цінностей, тому їхній обіг вимагає особливого підходу до правового регулювання.

Результат дій, які призводять до створення речового результату, можна розглядати у двох аспектах: створення нового уречевленого результату з використанням інших складників єдиного майнового комплексу підприємства (фактичні дії) і отримання певних матеріалізованих об'єктів у результаті юридичних дій (правочинів).

Використання підприємства як єдиного майнового комплексу має на меті експлуатацію його з метою отримання продукції. Таким чином, сировина, напівфабрикати трансформуються в готовий продукт у результаті фактичних дій, які технологічно пов'язані виробничим циклом. Водночас матеріалізований результат внутрішньогосподарської діяльності є об'єктом правового регулювання, і на нього поширюється відповідний правовий

режим єдиного майнового комплексу підприємства.

У нашому випадку господарські майнові права й обов'язки як складова частина єдиного майнового комплексу підприємства виникають із господарських договорів, укладених підприємством – суб'єктом господарських відносин. У контексті характеристики складників єдиного майнового комплексу підприємства господарські права й обов'язки слід трактувати як права вимоги та борги.

Підприємницька діяльність здійснюється з метою отримання прибутку. Майновий комплекс підприємства використовується в цивільному обороті для здійснення статутних завдань. Реалізація останніх неможлива без укладення господарських договорів, результатом яких є виникнення господарських зобов'язань, змістом яких є права й обов'язки.

Із цього приводу В. Луць зауважує, що майново-господарськими визнаються цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин під час здійснення господарської діяльності, через які зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь іншої сторони чи утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Господарські (зокрема майново-господарські зобов'язання) можуть виникати, крім інших підстав, із господарського договору й інших угод, передбачених законом, а також з угод, хоча й не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать.

У результаті господарської діяльності з використанням єдиного майнового комплексу підприємства його складовими елементами стають права вимоги та борги, які становлять зміст господарських зобов'язань.

Єдиний майновий комплекс підприємства становить складний конгломерат майнових і немайнових елементів. Це дає підстави стверджувати в літературі, що єдиний майновий комплекс підприємства є складною річчю. На наш погляд, єдиний майновий комплекс підприємства не можна розглядати через призму критеріїв визначення поняття складної речі. Цей висновок базується на таких міркуваннях. По-перше, майновий комплекс підприємства не можна трактувати як річ, оскільки елементами останнього є немайнові складники. По-друге, майновий комплекс підприємства у відносинах статичності та динаміки цивільного обороту виступає як самостійний об'єкт цивільних прав і

обов'язків. По-третє, окремі складники єдиного майнового комплексу підприємства можуть бути об'єктами цивільного обороту, але вони об'єднані спільною метою, яка полягає у використанні їх із підприємницькою метою на основі матеріальної бази майнового комплексу.

Наведене дає можливість визначати єдиний майновий комплекс підприємства як самостійний об'єкт цивільних правовідносин з особливим правовим режимом. Останній дозволяє визначати майновий комплекс підприємства як об'єкт нерухомості.

Майнові складники за своєю цивільно-правовою природою спрямовані на набуття (збільшення) матеріальної складової частини комплексу підприємства. Майнова частина матеріальної основи підприємства складається з речей і майнових прав, які включають речові та зобов'язальні права, що забезпечують можливість здійснення підприємницької діяльності. Аналіз положень ст. 191 ЦК України дозволяє виокремити майнові групи, що входять до складу єдиного майнового комплексу підприємства. До них належать такі:

- 1) нерухомі та рухомі речі, які становлять матеріальну основу майнового комплексу підприємства й відображаються на балансі останнього як основні й оборотні фонди;
- 2) майнові права, пов'язані з об'єктами, переданими підприємству в користування;
- 3) майнові права й обов'язки, які є змістом зобов'язальних правовідносин за участю підприємства як суб'єкта права (права вимоги та боргові зобов'язання).

Таким чином, матеріальну основу єдиного майнового комплексу підприємства становлять взаємопов'язані рухомі та нерухомі речі та майнові права, які використовуються для спільної мети, визначеної статутом.

Законодавець виділяє окремі об'єкти, перераховуючи їх у складі єдиного майнового комплексу підприємства. Це об'єкти нерухомого майна (земельні ділянки, будівлі, споруди). Кожний із них має спеціальний правовий режим, урегульований законодавством.

Підприємство як єдиний майновий комплекс є нерухомим майном, але як об'єкт цивільно-правових відносин воно складається з матеріальних і нематеріальних активів, які мають самостійну вартісну оцінку. Тому поняттям підприємства як єдиного майнового комплексу й об'єкта нерухомості охоплюються також рухомі речі, на кожен з яких окремо поширюється правовий режим рухомої речі. Однак у сукупності вони виступа-

ють як єдиний цілісний об'єкт цивільно-правових відносин.

Усі уречевлені майнові складники майнового комплексу підприємства можна поділити на дві групи – рухоме й нерухоме майно. Основу нерухомого майна становлять земельні ділянки, будівлі, споруди. Цивілістична наука розглядає земельну ділянку як об'єкт права власності, який має цільове призначення (у нашому випадку – для здійснення підприємницько-господарської діяльності). Земельний кодекс України диференціює земельні ділянки за цільовим призначенням. Але цей критерій у ринкових умовах не завжди відображає зміст і межі повноважень власника (користувача) земельної ділянки, адже, наприклад, на землях сільськогосподарського призначення може здійснюватися товарне виробництво сільськогосподарської продукції з використанням майнового комплексу сільськогосподарського підприємства. Тому в умовах переходу до ринкової економіки необхідно уточнити критерії віднесення земельної ділянки до певної категорії земель.

Земельна ділянка сільськогосподарського призначення може використовуватися як складовий елемент єдиного майнового комплексу сільгосппідприємства, що вирощує й водночас переробляє продукцію сільськогосподарського призначення. Власне, це вимагається в сучасних реаліях регулювання експорту сільгосппродукції (поставка переробленої товарної маси, а не сировини). Однак, як констатує О. Шуміло, єдине цивільно-правове визначення земельної ділянки відсутнє, а поняття земельної ділянки як об'єкта цивільного права, земельних правовідносин, землеустрою, державного кадастрового обліку не є ідентичними. На думку названого автора, можна брати за основу визначення земельної ділянки як частини земельної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, із визначеними щодо неї правами. Як об'єкту цивільних правовідносин земельній ділянці властиві такі ознаки, які дозволяють характеризувати її як річ (предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки): 1) оборотоздатність; 2) віднесення законом до нерухомого майна; 3) індивідуальна визначеність; 4) можливість її віднесення як до подільних, так і до неподільних речей; 5) неспоживність; 6) наявність правового зв'язку з іншими природними об'єктами, які є її складовими частинами.

Водночас елементами складу єдиного майнового комплексу можуть бути набуті зобов'язальні та речові майнові права. Тому єдиний майновий

комплекс підприємства формується не лише за рахунок вкладів засновників (учасників), але й у результаті придбання майнових прав у процесі виробничої діяльності. Однією з визначальних ознак підприємництва є наявність майна, відділеного від майна засновників (учасників), майна інших юридичних осіб, державного чи комунального майна, що виявляється в наявності самостійного балансу.

Крім зобов'язальних майнових прав, до складу майнового комплексу підприємства можуть входити речові права, передбачені ЦК України:

- право володіння;
- право користування;
- право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис);
- право забудови земельної ділянки (суперфіцій).

Юридично підприємство як суб'єкт права не є власником об'єкта речових прав, але такі об'єкти перебувають на його балансі і є елементами складу єдиного майнового комплексу. Це не суперечить положенням чинного законодавства, згідно з якими одне й те саме майно, яке використовується в господарській діяльності, може належати іншим власникам.

ЦК України у ст. 395 серед видів речових прав на чуже майно не називає право господарського відання й оперативного управління, однак передбачає, що законом можуть бути встановлені інші речові права на чуже майно. До речових прав на чуже майно можна зарахувати також право господарського відання й оперативного управління.

Право господарського відання за змістом є близькою категорією до права власності. Відмінність полягає у праві розпорядження основними фондами, які є складовою частиною єдиного майнового комплексу підприємства. Так, відповідно до ч. 5 ст. 75 ГК України, державне комерційне підприємство не має права відчужувати об'єкти єдиного майнового комплексу, що належать до основних фондів, без згоди органу, до сфери управління якого він належить. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 20 вересня 2006 р. в підп. 18 ч. 2 ст. 5 не передбачає, що до повноважень Кабінету Міністрів України належить визначення порядку відчуження та списання державного майна. Порядком відчуження об'єктів державної власності, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 6 червня 2007 р., визначаються особливості продажу державного майна, яке належить до основних фондів.

До речових прав суб'єктів господарювання належить право оперативного управління. Ним визначається речове право, зміст якого полягає у володінні, користуванні, розпорядженні майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності в межах, установлених Господарським кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом).

Право оперативного управління для його суб'єкта є єдиним правовим режимом майна. Зазначений правовий режим майна відрізняється від права господарського відання за суб'єктивним складом. На праві господарського відання функціонують юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а на праві оперативного управління діють юридичні особи, які не є підприємцями. Отже, майновий комплекс підприємства з правовим режимом господарського відання використовується для здійснення комерційної діяльності з метою отримання прибутку, а право оперативного управління здійснюється для цілей некомерційної господарської діяльності.

За обсягом повноважень право оперативного управління є вужчим, ніж право господарського відання. Під час здійснення права оперативного управління всі правомочності щодо правового режиму майнової основи визначені законодавством і власником (уповноваженим ним органом). Так, згідно із ч. 5 ст. 76 ГК України орган, до сфери якого входить казенне підприємство, дає дозвіл на здійснення ним господарської діяльності й визначає види продукції (робіт, послуг), на виробництво й реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл. Відповідно до п. 10 Типового статуту казенного підприємства, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 16 липня 1998 р., майно підприємства, що є в державній власності й закріплене за підприємством, належить йому на праві оперативного управління. Підприємство має право розпоряджатися закріпленим за ним майном, що є державною власністю й належить до основних фондів підприємства, лише з дозволу органу управління. Казенне підприємство має право розпоряджатися майном, яке не належить до основних фондів, лише після виконання державного контракту відповідно до законодавства України.

Казенне підприємство є суб'єктом правовідносин у цивільному обороті, але володіти, користуватися й розпоряджатися переданим йому в оперативне управління майном воно може з об-

меженнями, установленими законодавством. Це стосується матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства. Уповноважений орган має право вилучати в суб'єкта господарювання надлишкове майно; майно, що не використовується; майно, що не використовується за призначенням.

Таким чином, матеріальні складники підприємства як єдиного майнового комплексу можуть підлягати різному правовому режиму. Але суть і призначення матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства не змінюється. Вони становлять майнову основу виконання, передбачену статутом завдань господарського призначення.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Визначальним критерієм характеристики підприємства як єдиного майнового комплексу є його цілісність, що полягає в здатності забезпечувати досягнення господарської мети, передбаченої статутними завданнями юридичної особи. Кожний зі складових елементів єдиного майнового комплексу підприємства може розглядатися як окрема річ із властивим їй правовим режимом, але в сукупності вони виступають цілісним об'єктом речових і зобов'язальних відносин.

Кількісний критерій майнових і немайнових складників підприємства як єдиного майнового комплексу визначається залежно від розміру й виду діяльності. У сукупності вони становлять обсяг основних і оборотних фондів, необхідних для здійснення підприємницької діяльності. Це зумовлює взаємозв'язок усіх матеріальних і нематеріальних складових частин єдиного майнового комплексу підприємства й підпорядкування досягненню передбаченої статутом господарської мети. До складу єдиного майнового комплексу підприємства входять майнові права, під останніми слід розуміти права вимоги власника (володільця) єдиного майнового комплексу, пов'язані з діяльністю підприємства як юридичної особи, а також майнові права на чужі речі в складі майнового комплексу.

У ст. 191 ЦК України серед елементів підприємства як єдиного майнового комплексу підприємства називаються права вимоги та борги. Перші слід трактувати як майнові права, що виникають із зобов'язальних відносин, у яких підприємство як суб'єкт права виступає кредитором. Борги необхідно віднести до майнових обов'язків, що в єдиному майновому комплексі підприємства належать до дебіторської заборгованості й мають зобов'язальну

правову природу. Борги як складовий елемент єдиного майнового комплексу підприємства слід розуміти як обтяження. У контексті розуміння поняття підприємства як єдиного майнового комплексу

право вимоги й борги характеризують два аспекти одного й того самого правового явища та синонімічно відповідають юридичним категоріям майнових прав і обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Олєфіренко А. Договір купівлі-продажу підприємства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 18 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/conv/page>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. Відомості Верховної ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/436-15>.
4. Шуміло О. Законодавче визначення права власності на земельну ділянку. Проблеми цивільного права та процесу: тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті О.А. Пушкіна. Харків: ХНУВС, 2017. С. 235.
5. Луць В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 576 с.
6. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 20 вересня 2006 р. Відомості Верховної Ради України. № 46. Ст. 456.

Гнатюк Тетяна Миколаївна

МАТЕРІАЛЬНІ СКЛАДНИКИ ЄДИНОГО МАЙНОВОГО КОМПЛЕКСУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розглянуто сутність і особливості матеріальних складників єдиного майнового комплексу підприємства. Розглянуто єдиний майновий комплекс підприємства у вигляді сукупності речей і пов'язаних із ними майновими правами. Зроблено висновок, що майновий комплекс підприємства не можна трактувати як річ, оскільки елементами останнього є немайнові складники. Обґрунтовано, що майнові складники за своєю цивільно-правовою природою спрямовані на набуття (збільшення) матеріальної складової частини комплексу підприємства.

Ключові слова: матеріальні складники, єдиний майновий комплекс підприємства, підприємництво, майнові права, майнові об'єкти, підприємницька діяльність, господарська діяльність.

Гнатюк Татьяна Николаевна

МАТЕРИАЛЬНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ЕДИНОГО ИМУЩЕСТВЕННОГО КОМПЛЕКСА ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрена сущность и особенности материальных составляющих единого имущественного комплекса предприятия. Рассмотрен единый имущественный комплекс предприятия в виде совокупности вещей и связанных с ними имущественных прав. Сделан вывод, что имущественный комплекс предприятия нельзя рассматривать как вещь, поскольку элементами последнего являются неимущественные составляющие. Обосновано, что имущественные составляющие по своей гражданско-правовой природе направлены на приобретение (увеличение) материальной составляющей комплекса предприятия.

Ключевые слова: материальные составляющие, единый имущественный комплекс предприятия, предпринимательство, имущественные права, имущественные объекты, предпринимательская деятельность, хозяйственная деятельность.

Hnatiuk Tetyana

MATERIAL COMPONENTS OF A SINGLE PROPERTY COMPLEX OF THE ENTERPRISE

The purpose of the study is to reveal the material basis of a single property complex and the characteristics of the registered property components of the property complex of the enterprise. Also, the task is to analyze regulatory and legal acts and improve them in the field of property complex of the enterprise. In today's conditions, the question of the sale and purchase of business as a single property complex is relevant, since a new legal entity (entrepreneurship) is created with the property necessary for its activities. Due to the fact that the only property complex (enterprise) is used for entrepreneurial activity, it is in constant dynamics. This property is "on the go", that is, with a constantly changing composition, which complicates its definition as the subject of the contract when the company sells as an object. The problem is that entrepreneurship is defined as a single property complex with the designation of its components. The composition of entrepreneurship as the only property complex used for entrepreneurial activity should be due to this purpose. Then the constituents forming the enterprise can be divided into 3 groups: movable and immovable things intended for business purposes: land, buildings, structures, equipment, raw materials, manufactured and intended for sale and made in the process of production of goods; property rights and obligations, including rights to funds in credit institutions; Intellectual Property Rights, Brand Name, Trademark. That is why it is necessary to unify the conceptual apparatus of the

property complex of the enterprise as an object of civil legal relations. In the article the essence and features of the material components of a single property complex of the enterprise are considered. A single property complex of the enterprise is considered in the form of a set of things and related property rights. It is concluded that the property complex of an enterprise can not be interpreted as a thing, since the elements of the latter are non-core components. It is substantiated that property components in their civil-law nature are aimed at acquiring (increasing) the material component of the enterprise complex.

Key words: material components, only property complex of the enterprise, entrepreneurship, property rights, property objects, entrepreneurial activity, economic activity.

замовляється чи використовується відповідний товар, робота або послуга, є визначальною для вирішення питання віднесення того чи іншого договору до типу споживчого.

Зауважимо, що до внесення змін у 2005 році у п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» ішлося про задоволення побутових потреб фізичної особи. Такий стан речей не відповідав міжнародним актам у сфері захисту прав споживачів, зокрема Хартії захисту прав споживачів, прийнятій XXV сесією Консультативної Асамблеї ЄС 1973 року, відповідно до якої споживач користується товарами чи послугами для особистих, а не для побутових потреб. Саме з метою гармонізації українського законодавства з міжнародно-правовими актами й було внесено відповідні зміни. Поняття «побутові потреби» істотно звужувало сферу застосування Закону України «Про захист прав споживачів», адже йшлося про щось повсякденне, звичайне. «Повсякденне» для кожної людини може бути різним. Це залежить від сфери інтересів людини, від її професії, від її способу життя тощо. Це можуть бути потреби в їжі, у задоволенні духовних потреб, інформаційних потреб тощо, оскільки кожна людина щодня потребує їжі для підтримання нормального рівня життєдіяльності та здоров'я, багато людей купують собі один або декілька разів на тиждень газету, журнал для задоволення своїх інформаційних, духовних потреб, купують канцтовари тощо. Саме це можна назвати побутом.

У науковій літературі вчені-економісти поділяють потреби на два рівні – потреби існування та потреби розвитку [8, с. 27]. При цьому в першому рівні (потреби існування) виокремлюють три підрівні: побутові потреби (у житлі, домашньому інвентарі, харчуванні, гардеробі, соціальних гарантіях, освіті, відпочинку, охороні здоров'я, дошкільних установах, пересуванні); потреби самоствердження (у праці, зміні статусу, упевненості в майбутньому); сімейні потреби (потреби в сім'ї, дітях, домашній праці). Складовими частинами другого рівня (потреби різностороннього розвитку) є культурно-побутові потреби й потреби творчості [8, с. 27]. Наведена класифікація ще раз підтверджує, що термін «побутові потреби» є невдалим для застосування у сфері захисту прав споживачів.

Найбільш вдалим в економічному розумінні є визначення особистих потреб, наведене І.І. Кичко: «Особисті потреби – це об'єктивний стан суб'єкта, який характеризує потребу в чомусь і передбачає пошук усіх можливих ме-

тодів її задоволення, використовуючи власність, здібності, державні гарантії для відтворення себе як особистості» [8, с. 24]. Тому є всі підстави вважати, що поняття «особиста потреба» є більш вдалим і таким, що дозволяє максимально розширити коло договірних відносин, які можна віднести до споживчих. На жаль, у чинному законодавстві ще використовується термін «побутовий» щодо деяких договірних конструкцій (побутовий підряд, прокат).

Однак не зовсім виправдано видається пропозиція Г.А. Осетинської щодо розширеного переліку особистих потреб, для яких споживач використовує чи має намір використати певний товар (роботу, послугу). Дослідниця пропонує розширити його зміст і сформулювати його так: «...для задоволення особистих, зокрема сімейних, домашніх, культурно-побутових, фінансових та інших особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою діяльністю» [3, с. 8], адже визначальним є не перелік потреб, для яких споживач використовує чи має намір використати певний товар (результат робіт чи послуг), а мета придбання відповідних товарів (робіт, послуг).

На важливості встановлення мети придбання, замовлення чи використання товару, роботи чи послуги наголошує також і судова практика. Зокрема, в узагальненні судової практики розгляду цивільних справ про захист прав споживачів звертається увага на відсутність у Законі України «Про захист прав споживачів» критеріїв розмежування використання товару для особистих потреб із використанням його в підприємницькій діяльності чи виконанням обов'язків найманого працівника. Наголошується, що непоодинокими є випадки, коли суб'єкт підприємницької діяльності придбав товар із метою майбутнього використання в підприємницькій діяльності, але через певні обставини фактично використовував для власних побутових потреб або навпаки. Тому під час вирішення питання про можливість застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів» суду необхідно з'ясувати, для яких цілей використовується придбана продукція: для особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане з підприємницькою діяльністю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності [9, с. 15].

Відповідно до вже згаданої норми Закону України «Про захист прав споживачів» ця мета не пов'язана з підприємницькою діяльністю споживача чи виконанням ним функцій найманого працівника. У зв'язку з тим, що в Законі йдеться про

мету, яка не пов'язана не тільки з підприємницькою діяльністю споживача, а й із виконанням ним функцій найманого працівника, необхідно з'ясувати доцільність такого формулювання, тим паче, що в Законі України «Про споживче кредитування» така мета розширена ще й незалежною професійною діяльністю. Так, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону споживчий кредит (кредит) – грошові кошти, що надаються споживачу (позичальникові) на придбання товарів (робіт, послуг) для задоволення потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю чи виконанням обов'язків найманого працівника [10].

Насамперед необхідно звернутися до європейського досвіду формулювання мети, із якою споживач вступає у відповідні правовідносини. Відповідно до положень Директиви 97/7 [11], Директиви 85/577 [12], Директиви 98/6 [13] поняття «споживач» означає особу, яка діє не в цілях своєї комерційної чи професійної діяльності. Як бачимо, йдеться про споживача-непрофесіонала, що й відповідає основній меті прийняття споживчого законодавства як в Україні, так і в ЄС.

У той же час можливе споживання послуги особистого характеру, яка замовлена для виробничих потреб (послуги з перевезення пасажирів, готельні послуги під час відрядження тощо). Саме тому основним критерієм, який дозволить максимально точно визначити мету, із якою придбається товар, замовляється робота чи послуга за споживчим договором, повинна стати можливість його подальшого залучення в цивільний оборот із метою отримання прибутку. Це матиме значення й у судовій практиці, де мета придбання товарів (робіт, послуг) є визначальним критерієм у вирішенні питання про застосування законодавства про захист прав споживачів.

Отже, можна зробити висновок, що мету, з якою придбається, замовляється або використовується товар, робота чи послуга за споживчим договором, слід формулювати через категорію «особиста потреба, не пов'язана з підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю».

Необхідно також звернути увагу на недосконалість п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав

споживачів» у частині звуження предмета споживчого договору до поняття «продукція», адже далі в тексті Закону йдеться й про послуги, і про роботи. Більше того, відповідно до п. 19 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» продукція – будь-який виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб. Однак ця дефініція суперечить ЦК України, оскільки, по-перше, відповідно до ст. 189 ЦК України продукцією, плодами та доходами є все те, що виробляється, добувається, одержується з речі чи приноситься річчю; по-друге, результати робіт і послуг є самостійними об'єктами цивільних прав (ст. 177 ЦК України) і не можуть об'єднуватися в одну групу з продукцією. Більш вдалим є термін «споживчі товари», тобто товари, призначені для особистого використання, на відміну від засобів виробництва, які використовуються для виготовлення інших товарів.

Сфера дії Закону України «Про захист прав споживачів» не обмежується тільки продажем товарів, виконанням робіт і наданням послуг. Є договори, які не належать до перелічених, однак також є споживчими (договір прокату, кредитний договір, договір страхування, договори у сфері фінансування будівництва житла тощо).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Виходячи з наведеного вище, можна зробити висновок, що предметом споживчого договору слід вважати таке: 1) споживчі товари, які підприємець передає у власність споживачеві, який придбаває їх або має намір це зробити для особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю; 2) роботи з передачею їх результату споживачеві, який замовляє та використовує їх для особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю; 3) послуги, які підприємець надає споживачеві для особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю; 4) передання речей у тимчасове користування споживачеві для особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою чи незалежною професійною діяльністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року № 217-р. Офіційний вісник України. 2017. № 30. Ст. 894.
2. Гудима М.М. Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2013. 212 с.

3. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
4. Рябченко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2009. 19 с.
5. Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2011. 230 с.
6. Гришко У.П. Захист прав споживачів транспортних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника». Івано-Франківськ, 2017. 19 с.
7. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>. (дата звернення: 15.12.2018 р.).
8. Кичко І.І. Особисті потреби: регуляторні механізми формування та забезпечення. Чернігів: Чернігівський державний інститут права, соціальних технологій та праці, 2010. 258 с.
9. Жайворонок Т.Є., Павловська С.В. Судова практика розгляду справ про захист прав споживачів. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 1 (149). С. 15–32.
10. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 року № 1734-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19>.
11. Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council of 20 May 1997 on the protection of consumers in respect of distance contracts. Official Journal. L 144. 04.06.1997. P. 19–27.
12. Council Directive 85/577/EEC of 20 December 1985 to protect the consumer in respect of contracts negotiated away from business premises. Official Journal. L 372. 31.12.1985. P. 31–33.
13. Directive 98/6/EC of the European Parliament and of the Council of 16 February 1998 on consumer protection in the indication of the prices of products offered to consumers. Official Journal. L 80. 18.03.1998. P. 27–31.

Банасевич Ірина Іванівна

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ

Наукова стаття присвячена одній із особливих ознак споживчого договору – предмету. Однією з характерних рис, яка дозволяє відносити той чи інший договір до споживчого, є особливість предмета в частині його призначення виключно для особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності. У статті дається визначення поняття «особиста потреба». При цьому проведено аналіз міжнародно-правових документів, чинного законодавства України та поглядів інших дослідників названої проблеми.

Ключові слова: споживчий договір, споживач, особиста потреба, побутова потреба, предмет договору, підприємець.

Банасевич Ирина Ивановна

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДМЕТА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ДОГОВОРА

Научная статья посвящена одному из особых признаков потребительского договора – предмету. Одной из характерных черт, которая позволяет относить тот или иной договор к потребительскому, является особенность предмета в части его назначения исключительно для личных, семейных, домашних и иных нужд, не связанных с осуществлением предпринимательской деятельности. В статье дается определение понятия «личная потребность». При этом проведен анализ международно-правовых документов, действующего законодательства Украины и взглядов других исследователей названной проблемы.

Ключевые слова: потребительский договор, потребитель, личные потребности, бытовые потребности, предмет договора, предприниматель.

Banasevych Iryna

FEATURES OF SUBJECT CONSUMERS CONTRACT

The scientific article is devoted to one of the special features of the consumer contract – the subject. One of the characteristic features that make it possible to attribute a contract to a consumer contract is a feature of the object in terms of its purpose solely for personal, family, household and other needs not related to the conduct of business activities. This feature of the consumer contract is closely related to its subject – the consumer. It is the purpose from which the corresponding product, work or service is acquired, ordered or used that is decisive for resolving the issue of attributing a contract to a consumer type. The concept of “personal need” is more successful and one that allows you to maximize the range of contractual relations that can be attributed to the consumer. It is concluded that the purpose for which a product is purchased, ordered or used, work or service under a consumer contract should be formulated through the category “personal need is not related to entrepreneurial activity”. The article defines the concept of «personal need», which should be understood as any need of an individual not related to his business activities. The article reveals a number of shortcomings in the legal regulation of the contracts under study and presents proposals for their elimination. At the same time, an analysis of international legal documents, the current legislation of Ukraine and the views of other researchers of this problem have been carried out.

Key words: consumer contract, consumer, personal needs, household needs, subject of the contract, entrepreneur.

УДК 347.41

Слома Валентина Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права і процесу

Тернопільського національного економічного університету

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОНАННЯ ЧАСТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Постановка проблеми. Виконання зобов'язань є центральною ланкою інституту зобов'язального права та кінцевою метою будь-якого правовідношення зобов'язального характеру. Виконанням зобов'язання досягається його мета – задоволення прав та інтересів кредитора.

Оскільки норми, що регулюють виконання договірних зобов'язань, є складовою частиною цивільного законодавства й зобов'язального права, на виконання зобов'язань поширюються загальні засади цивільного законодавства, визначені у ст. 3 ЦК України [5, с. 99].

Що стосується часткових зобов'язань, то оскільки ці зобов'язання є різновидом зобов'язань із множинністю суб'єктів, у питаннях, пов'язаних із виконанням, вони потребують особливою регулювання.

Стан дослідження теми. Теоретичну основу дослідження склали праці Г. Гриценко, С. Єрмолаєва, В. Кулакова, С. Сарбаша, К. Сердюкова, Д. Трута, Г. Шершеневича й ін.

Метою статті є дослідження особливостей виконання часткових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Виконання зобов'язання є його динамічним станом, який підпорядкований певним правовим принципам і завдяки якому реалізуються (здійснюються) права й обов'язки сторін зобов'язання. Серед низки принципів, яким має відповідати виконання договірної зобов'язання, одним із основних є принцип належного виконання [3, с. 84].

Відповідно до ст. 540 ЦК України, якщо в зобов'язанні беруть участь кілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у рівній частці, якщо

інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства.

Б. Кензеев зазначає, що виконання часткового зобов'язання передбачає участь у зобов'язанні особи (на стороні боржника чи (та) кредитора) тільки в певній, наперед визначеній частці. Ця частка може бути рівною із частками інших осіб, але такий розподіл не є обов'язковою вимогою. Частки осіб на стороні зобов'язання можуть бути виражені у відсотках або в частках, що з погляду закону особливого значення не має. Проте, виходячи з аналізу різних нормативно-правових актів, юридично більш правильним є вираження частки в дробах, а не у відсотках [4, с. 104–105].

Як впливає зі змісту ст. 540 ЦК України, кожний боржник зобов'язаний виконати зобов'язання в певній частці й не несе відповідальності за невиконання зобов'язання іншими боржниками. Кредитор також може вимагати виконання не всього зобов'язання, а лише в певній частці. У разі неотримання кредитором виконання від одного з боржників він не має права вимагати недоотримане від решти боржників.

Характеризуючи часткові зобов'язання за цивільним законодавством Японії, С. Вагацума й Т. Аріідзумі також указують на те, що відносини між одним із кредиторів і боржником чи боржником і одним із кредиторів не впливають на інших учасників зобов'язання [6, с. 295].

Варто зазначити, що пасивне часткове зобов'язання припиняється належним його виконанням усіма боржниками. Отже, якщо один із боржників виконав зобов'язання в належній йому частці, то це призводить лише до того, що кредитор не може вимагати в нього виконання будь-яких інших обов'язків. Проте саме зобов'язання не вважається припиненим на підставі ст. 599 ЦК України. Таким чином, навіть у разі

належного виконання одним із боржників свого обов'язку він не застрахований від настання несприятливих наслідків для нього при невиконанні зобов'язання іншими боржниками.

Цей висновок можна пояснити на прикладі наслідків, які настають для учасників товариства в разі невиконання свого обов'язку зі внесення внеску до статутного капіталу. Відповідно до ч. 2 ст. 10 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» якщо товариство створюється кількома особами, такі особи в разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі. Договір про створення товариства може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку в статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови.

Як впливає зі змісту цієї статті, зобов'язання учасників є частковими, тому внесення частки учасником до статутного капіталу мало б забезпечувати його від ризиків, пов'язаних із невиконанням зобов'язань іншими учасниками товариства. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 15 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», якщо учасник товариства не вніс вклад для погашення заборгованості протягом наданого додаткового строку, виконавчий орган товариства має скликати загальні збори учасників, які можуть прийняти одне з таких рішень: 1) про виключення учасника товариства, який має заборгованість із внесення вкладу; 2) про зменшення статутного капіталу товариства на розмір неоплаченої частини частки учасника товариства; 3) про перерозподіл неоплаченої частки (частини частки) між іншими учасниками товариства без зміни розміру статутного капіталу товариства та про сплату такої заборгованості відповідними учасниками; 4) про ліквідацію товариства.

Отже, у цьому разі невиконання зобов'язання одним із учасників може призвести до настання негативних наслідків для всіх учасників товариства.

Г. Шершеневич указував, що в усіх випадках часткового зобов'язання право й обов'язок кожного суб'єкта та виконання відокремлюються від інших прав і обов'язків, які виникають для інших суб'єктів за пов'язаними між собою відносинами. Кожен боржник виконує свій обов'язок, кожен віритель здійснює своє право. Проте невиконання якимось із боржників свого зобов'язання

тягне для інших обов'язок учинити за нього дію, тому якщо котрийсь із боржників не виконує необхідної дії, його місце займають інші боржники. Відповідальність одних боржників за інших у разі невиконання й розподіл між ними зобов'язання несправних боржників не знищує часткового характеру всього зобов'язання. Те, що не було виконано одним із боржників, не може бути стягнуто з будь-кого з інших, а лише в тій частині, яка припадає на кожного з них за розподілом. Якщо хтось із вірителів не здійснить свого права, то його місце у відносинах не може бути зайняте іншим, тому що часткове зобов'язання є сукупністю зобов'язальних відносин, пов'язаних взаємним поручительством усіх пасивних суб'єктів [8, с. 276].

Відповідно до ст. 527 ЦК України боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок, а кредитор – прийняти виконання особисто, якщо інше не встановлено договором або законом, не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Кожна зі сторін у зобов'язанні має право вимагати доказів того, що обов'язок виконується належним боржником або виконання приймається належним кредитором чи уповноваженою на це особою, і несе ризик наслідків непред'явлення такої вимоги. Проте на практиці може виникнути ситуація, коли в пасивному частковому зобов'язанні один боржник виявить бажання виконати зобов'язання в повному обсязі. Тоді можна говорити фактично про два зобов'язання: зобов'язання цього боржника, а також зобов'язання іншого боржника, яке є чужим зобов'язанням.

Коли йдеться про виконання чужого зобов'язання, слід застосовувати положення ч. 1 ст. 528 ЦК України, відповідно до якої виконання обов'язку може бути покладене боржником на іншу особу, якщо з умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства чи суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому разі кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою.

Як впливає зі змісту ч. 3 ст. 528 ЦК України, інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника в разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора в зобов'язанні й застосовуються положення статей 512–519 цього Кодексу. Щодо часткових зобов'язань із множинністю осіб, то варто погодитись із Г. Гриценко, яка вказує, що під час виконання часткового

зобов'язання такої небезпеки не виникає. Отже, якщо один із часткових боржників запропонує кредитору виконання зобов'язання в цілому, останній не має права приймати таке виконання без згоди інших часткових боржників, інакше таке виконання буде вважатися неналежним, а кредитор – таким, що отримав безпідставне збагачення. Якщо один із часткових боржників пропонує кредитору виконання всього зобов'язання без відома інших боржників, а останні згодом не схвалять його дії, кредитор також ризикує вважатися таким, що порушив зобов'язання. Частковий боржник, який виконав усе зобов'язання, не зможе претендувати на регрес до інших часткових боржників, йому належить лише право на позов із безпідставного збагачення до кредитора [1, с. 65].

Аналогічну позицію висловлює й Б. Кензеев, який зазначає, що боржник, який виконав зобов'язання в повному обсязі за інших боржників, не має права на регресну вимогу до решти боржників. За відсутності вказівки від таких боржників на виконання їх обов'язку має місце безпідставне збагачення інших боржників чи кредитора, і такий боржник, який виконав зобов'язання, має право пред'явити до інших боржників вимогу про повернення безпідставно набутого [4, с. 117].

У частковому активному зобов'язанні кожен із кредиторів має право вимагати від боржника виконання лише в певній частці, яка є рівною, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства. Як впливає зміст ст. 527 ЦК України, щоб зобов'язання було виконане належним чином, в активному частковому зобов'язанні боржник повинен виконати зобов'язання кожному з кредиторів у певній частці. Кредитор, який одержав виконання, вибуває із зобов'язання, але воно зберігає силу для решти кредиторів, поки й вони не здійснять належне їм право [2, с. 70].

Як зазначає Д. Трут, під час активної часткової множинності осіб виконання боржником обов'язку лише перед одним із кредиторів у межах його частки вимоги не буде вважатися належним виконанням зобов'язання. Боржник залишатиметься зобов'язаним до повного виконання обов'язку й перед іншим кредитором (кредиторами) [7, с. 45].

Якщо боржник виконає зобов'язання в повному обсязі одному з кредиторів, таке виконання буде вважатися належним лише тоді, коли інші кредитори висловили свою згоду щодо нього. Подібне правило містить ЦК Грузії, у ч. 2 ст. 373 якого вказано, що коли виконання зобов'язання

прийняла неправомочна особа, зобов'язання буде вважатися виконаним за умови, що кредитор дав згоду на це або отримав вигоду від такого виконання.

На відміну від солідарних зобов'язань, у часткових не передбачене виконання зобов'язання боржником у повному обсязі на користь одного з кредиторів. У цьому разі кредитор, який отримав таке виконання, повинен повернути боржникові зайво одержане на підставі ст. ст. 1212–1215 ЦК України як майно, набуте без достатньої правової підстави.

Крім того, виконання зобов'язання в повному обсязі боржником лише одному кредитору при активній частковій множинності необхідно розглядати як неналежне виконання боржника. У цьому разі інші співкредитори матимуть право пред'явити вимогу до боржника про задоволення відповідної їх часткам вимоги, і боржник не має права посилатися на виконання всієї вимоги одному з часткових співкредиторів. У цьому разі боржник повинен буде нести ризик наслідків виконання неповноваженій особі й повторно виконати вимогу [4, с. 120].

Кредитор в активному частковому зобов'язанні, який отримав виконання, не має права пред'являти до боржника претензій, пов'язаних із неналежним виконанням зобов'язання іншому кредиторові. Отже, якщо боржник не виконав зобов'язання щодо одного чи кількох кредиторів у зобов'язанні з активною частковою множинністю, то відповідальність за невиконання він буде нести не перед усіма кредиторами, а лише перед тими, щодо яких зобов'язання не було виконане.

У змішаному частковому зобов'язанні кожен із кредиторів може вимагати виконання в певній частці від кожного з боржників, а кожен із боржників повинен виконати зобов'язання в розмірі належної йому частки.

Дії часткових кредиторів (боржників) щодо виконання зобов'язань не впливають на обсяг прав і обов'язків інших кредиторів (боржників) і, як правило, не потребують погодження з ними. Крім того, у частковому зобов'язанні обсяг прав (обов'язків) часткових кредиторів (боржників), порядок виконання часткового зобов'язання, а також самостійність тих осіб, які утворюють множинність, у відносинах із протилежною стороною, абсолютно не залежить від виду множинності осіб (активної, пасивної, змішаної) [1, с. 66].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Часткове зобов'язання характеризується тим, що жоден із

боржників не відповідає за зобов'язання іншого, а жоден із кредиторів не має права отримати виконання більше своєї частки.

Що стосується наслідків виконання часткових зобов'язань, то, на відміну від солідарних зобов'язань, у часткових боржників немає права

на регрес, що пов'язано з визначеністю часток кожного з них у зобов'язанні. У разі виконання зобов'язання в обсязі, більшому за належну частку, боржник має право пред'явити вимогу до кредитора про повернення майна, набутого без достатньої правової підстави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гриценко Г. Особливості виконання часткових зобов'язань. Юридична Україна. 2014. № 7. С. 63–67.
2. Иоффе О. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. 880 с.
3. Калаур І. Принцип належного виконання договірних зобов'язань через призму виконання зобов'язань про передання майна в користування. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2013. Вип. 3. Т. 1. С. 84–86.
4. Кензеев Б. Исполнение обязательств с множественностью лиц: дис. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2011. 167 с.
5. Луць В. Контракти у підприємницькій діяльності: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008.
6. Сакаэ Вагацума, Тору Ариидзуми. Гражданское право Японии. В 2 кн. Кн. 1. М. «Прогрес», 1983. 351 с.
7. Трут Д. Цивільно-правові зобов'язання з множинністю осіб: дис. ... канд. юрид. наук, 2014. 242 с.
8. Шершеневич Г. Учебник русского гражданского права. М.: СПАРК, 1995. 556 с.

Слома Валентина Миколаївна

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОНАННЯ ЧАСТКОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із виконанням часткових зобов'язань. Окрему увагу приділено випадкам виконання боржником обов'язку іншого боржника в частковому зобов'язанні, а також наслідкам такого виконання для сторін зобов'язання. Під час написання статті автором проаналізовані погляди вчених на проблематику виконання часткових зобов'язань, а також положення вітчизняного та зарубіжного законодавства.

Ключові слова: виконання зобов'язань, часткові зобов'язання, кредитор, боржник.

Слома Валентина Николаевна

К ВОПРОСУ ОБ ИСПОЛНЕНИИ ДОЛЕВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с исполнением долевых обязательств. Особое внимание уделено случаям исполнения должником обязанности другого должника в долевом обязательстве, а также последствиям такого исполнения для сторон обязательства. При написании статьи автором проанализированы взгляды ученых на проблематику исполнения долевых обязательств, а также положения отечественного и зарубежного законодательства.

Ключевые слова: исполнение обязательств, долевые обязательства, кредитор, должник.

Sloma Valentyna

ON THE ISSUE OF PARTIAL OBLIGATIONS PERFORMANCE

The article is devoted to the study of issues related to the performance of partial obligations.

As it follows from the content of Art. 540 of the Civil Code of Ukraine, each debtor is obliged to perform obligations in a certain share and accordingly does not bear responsibility for non-performance of obligations by other debtors. A lender in a partial liability may also require performance of not only an obligation, but only in a certain proportion. If the creditor has not received a performance from one of the debtors, he has no right to claim a loss from the other debtors.

A passive partial obligation ceases due to its execution by all debtors. That is, if one of the debtors performs the obligation in its proper share, then it leads only to the fact that the creditor can not require him to perform any other duties. That is, even if one of the debtors fulfills its obligation properly, he is not insured against the adverse consequences for him if the debtors do not perform their obligations.

However, in practice, there may be a situation in which a debtor shows a willingness to fulfill his obligations in full in a passive partial obligation. In this case, we can actually talk about two obligations: the obligations of this debtor, as well as the obligations of another debtor, which is another's obligation.

In practice, a situation may arise where, in a passive partial obligation, one debtor will be willing to perform the obligation fully. In this case, we can actually talk about two obligations: the obligations of this debtor, as well as the obligations of another debtor, which is another's obligation. In this situation, the creditor is not entitled to accept such execution without the consent of other partial debtors, otherwise such execution will be considered inappropriate and the creditor - the one who acquired the property without a sufficient legal basis.

If the debtor performs the obligation to one of the creditors fully, such execution will be considered appropriate only when other lenders have expressed their consent to it.

In contrast to the joint and several commitments, in part does not provide for the performance of the debtor's obligation fully in favor of one of the creditors. In this case, the creditor, who received such satisfaction, must return the debtor everything that was received excessively on the basis of Art. Art. 1212–1215 of the Civil Code of Ukraine as acquired property without sufficient legal basis.

Key words: performance of obligations, partial obligations, creditor, debtor.

ПОРІВНЯЛЬНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 342.9(004.9)

Костенко Олексій Володимирович,

головний науковий співробітник (установи)

Українського Науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

Костенко Вікторія Володимирівна,

науковий співробітник

Українського Науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз
Служби безпеки України

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL

Постановка проблеми. Запровадження нових форм міжнародної співпраці, а саме електронно-го транскордонного співробітництва, є одним із пріоритетних напрямів розвитку світового співтовариства. Електронне транскордонне співробітництво, зокрема із використанням транскордонних електронних довірчих послуг, сьогодні потребує законодавчого регулювання.

Одним із рушіїв міжнародного правотворчого процесу в галузі електронних довірчих послуг і цифрових підписів є Комісія ООН із міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії (далі – ЮНСІТРАЛ, Комісія). Комісією затверджено Закон «Про електронну комерцію» («Model Law on Electronic Commerce») і Типовий закон «Про електронні підписи» («Model Law on Electronic Signatures with Guide to Enactment 2001»). Ці законодавчі акти стали основою для створення нормативно-правових актів у галузі електронної торгівлі та цифрового підпису, заклали загальні засади транскордонного визнання сертифікатів цифрового підпису практично всіх країн світу.

У цих законодавчих актах проблему міждержавного визнання електронних довірчих послуг і цифрового підпису висвітлено на умовах, які можна узагальнити так: довірча послуга та цифровий підпис визнаються транскордонними в разі використання надійного цифрового підпису, який обов'язково пов'язаний безпосередньо із підписантом і перебуває під його фізичним контролем, а також за умови забезпечення цілісності й досто-

вірності даних, що підписані цифровим підписом. Однак ні в міжнародному праві, ні в праві окремих держав немає єдиної узгодженої правової позиції чи процедури, яка б стала універсальним правовим механізмом визнання іноземних електронних довірчих послуг та іноземних сертифікатів цифрового підпису.

Урегулювання суспільних відносин, які виникають у процесі використання іноземних електронних довірчих послуг міжнародними й іноземними суб'єктами права, а також транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів, є наразі актуальною проблемою.

Стан дослідження теми. Останнім часом науковці приватного права й інформаційних технологій вирішують проблеми, пов'язані з бурхливим розвитком електронних послуг, які заміщують традиційні послуги практично в усіх сферах життя. Багато зусиль спрямовані саме на технічну реалізацію електронних послуг та електронну ідентифікацію надавачів і користувачів цих послуг, забезпечуючи їх технологічну транскордонність, але правове регулювання транскордонних електронних довірчих послуг тривалий час було не актуальне. Однак стрімке розповсюдження міжнародної електронної торгівлі спонукало науковців права звернути увагу на відсутність правових механізмів регулювання суспільних відносин, пов'язаних із використанням транскордонних електронних довірчих послуг і цифрових підписів. Проблемою використання електронного цифрового підпису займалися такі вчені: І. Кулик, О. Перевозчикова,

І. Горбенко, Ю. Горбенко, О. Потій, В. Черидніченко, А. Hageli, E. Elgar, F. Faye, V. Misiuko, M. Sekt, однак у цілому ними питання правового регулювання визнання іноземних електронних довірчих послуг і транскордонного визнання сертифікатів цифрових підписів висвітлювалися побіжно.

Мета статті – здійснити аналіз правових підходів реалізації можливих процедур визнання транскордонних іноземних довірчих послуг, транскордонної сертифікації та транскордонного визнання сертифікатів цифрових підписів у міжнародному праві на основі матеріалів Комісії ООН із міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії UNCITRAL.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Починаючи із 2014 року, Робочою групою IV Комісії з електронної торгівлі UNCITRAL здійснюються заходи щодо вирішення правових питань, пов'язаних із управлінням ідентифікаційними даними та довірчими послугами. UNCITRAL розглядає процес юридичного визнання довірчих послуг і цифрових підписів як необхідність визначення правових вимог і створення відповідних матеріально-правових норм у будь-якій юрисдикційній системі. На сучасному етапі розвитку міжнародного права вбачається, що транскордонне юридичне визнання довірчих послуг і цифрового підпису можна розуміти як такі процеси:

а) надання такого ж правового статусу в приймаючій юрисдикційній системі, який надається в юрисдикційній системі походження електронних довірчих послуг і цифрових підписів;

б) надання такого ж правового статусу, який надається в приймаючій юрисдикційній системі, незалежно від юрисдикції будь-якої іноземної сторони;

в) визначення наслідків юридичного визнання в окремому документі за певних умов;

г) взаємного, дзеркального або одностороннього надання правового статусу згідно зі встановленим порядком;

г) визнання цифрових підписів шляхом укладання спеціальної міжнародної угоди чи в рамках делегованих повноважень окремого меморандуму.

Сьогодні будь-яка країна може побудувати своє законодавство у сфері цифрових підписів і створити умови юридичного визнання цифрових підписів на національному рівні, керуючись положеннями про функціональну еквівалентність цифрових підписів, установленими статтею 7 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронну торгівлю»,

статтею 6 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронні підписи», статтею 9 Конвенції Організації Об'єднаних Націй «Про використання електронних повідомлень у міжнародних угодах» і статтею 9 Типового закону ЮНСІТРАЛ «Про електронні передавані записи».

Забезпечення транскордонності національних цифрових підписів та електронних довірчих послуг здійснюється шляхом застосовування визнаних у світі стандартів ідентифікаційних даних як складових частин указаних електронних послуг. Найбільш відомими рамковими документами в цій галузі є такі:

– ISO/IEC 29115 – Структура гарантії автентифікації об'єкта;

– Регламент № 910/2014 Європейського Союзу про електронну ідентифікацію й засвідчувальні послуги щодо електронних операцій на внутрішньому ринку;

– Draft ISO/IEC 29003 Identity Proofing (ISO/IEC 29003 – Проект документа з перевірки справжності ідентифікаційних даних);

– NIST SP 800-63-3 Digital Identity Guidelines (NIST SP 800-63-3 – Керівні принципи за цифровими ідентифікаційними даними).

На сучасному етапі розвитку міжнародного та національного права у сфері використання електронних довірчих послуг і цифрового підпису в транскордонному режимі не врегульованою залишається низка глобальних проблем.

Проблема термінології.

Проблема полягає в тому, що національні законодавства або міжнародні законодавчі акти містять сукупність понять і визначень, які мають суттєві відмінності. Їх складно ототожнювати, і вони інколи мають надмірно технічний характер, що ускладнює їх сприйняття простими громадянами. Національні законодавства зазвичай декларують узагальнені правові норми чи деталізують широке коло визначень стосовно визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів, але вони не мають практичних реалізацій [1].

Проблема облікових даних як складової частини цифрового підпису та довірчих послуг.

Як відомо, одними з ключових компонентів цифрового підпису є відомості про підписувача, які прийнято вважати цифровими обліковими даними. Наразі жодним законодавчим актом не врегульовані питання транскордонного визнання цифрових облікових даних, а саме: сталий склад облікових даних, хто повинен проводити таке визнання, якою стороною вони повинні визнаватися, яка мета такого взаємного визнання,

які характерні елементи повинні бути наявними для взаємного визнання, які обмеження можна застосувати під час взаємного визнання. Також поза межами правової регуляції наразі знаходиться проблема застосування взаємного визнання ідентифікаційних даних юридичних осіб, цифрових пристроїв або цифрових об'єктів.

Проблема довіри до електронних послуг і цифрових підписів.

Можливість запровадження технічних механізмів забезпечення надійності довірчих послуг існує й може бути оперативно реалізована. Однак сьогодні відсутні міжнародні правові механізми, які гарантують певний рівень і норми довіри до електронних послуг однієї зі сторін, що обмінюються такими послугами. У багатьох національних ідентифікаційних системах, зокрема й в Україні, визначені три рівні забезпечення довіри (за прикладом Європейського Союзу), тоді як у Сполучених Штатах і в деяких інших країнах використовується чотири рівні забезпечення довіри.

Процеси, процедури й технології, які використовуються постачальниками довірчих послуг і цифрових підписів для видачі та підтвердження справжності ідентифікаційних облікових даних, можуть чинити істотний вплив на забезпечення довіри до будь-якої операції з довірчими послугами та цифровими підписами, у якій використовуються ці облікові дані.

Проблема розподілу відповідальності та ризиків.

Питання розподілу відповідальності й ризиків часто є основними бар'єрами на шляху до впровадження комерційних електронних довірчих послуг. Сюди входять такі ризики:

– постачальників електронних довірчих послуг та учасників систем ідентифікації, які пов'язані з тим, що відповідальність, покладена на них у рамках законодавства, є або формальною, або необґрунтованою, або штучно завищеною;

– постачальників довірчих послуг і учасників систем ідентифікації, які пов'язані з тим, що законодавство є надто нечітким, двозначним або невизначеним.

Проблема транскордонної правової інтероперабельності.

Держави з різною правовою культурою традиційно розходяться в технічній і правовій оцінці цифрового підпису. Країни загального права (США, Великобританія) не пред'являють особливих технічних і юридичних вимог до цифрового підпису, а також не вимагають обов'язкового проставлення цифрового підпису одночасно всіма учасниками електронної довірчої послуги чи

електронного документа. При цьому електронний підпис може бути створений будь-ким і за будь-якої технології. У романо-германських правових системах (переважно в країнах Європи), де правова доктрина традиційно відігравала істотну роль, склалася інша концепція цифрового підпису. Вона сприймається як факт остаточного вираження думки сторін, надання документу характеру юридично значимого, а також має достатньо виважений підхід до забезпечення інтероперабельності технологій цифрових підписів та електронних довірчих послуг.

Із метою вирішення вказаних проблем Робочою групою IV Комісії за участю багатьох країн світу вивчаються перспективи правового регулювання визнання транскордонних довірчих послуг і цифрових підписів шляхом розроблення загальних, стандартизованих міжнародних правових актів. У своїй діяльності UNCITRAL планує вивчити досвід кількох проектів у сфері електронних довірчих послуг:

– Європейської комісії, Регламенту Європейського Парламенту та Ради (ЄС) № 910/2014 від 23 липня 2014 р. про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій у межах внутрішнього ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС;

– Євразійського економічного союзу, Договору про Євразійський економічний союз і Концепцію використання послуг і юридично значимих електронних документів у міждержавній інформаційній взаємодії;

– Азійсько-Тихоокеанського регіону, паназійського альянсу за розвиток електронної торгівлі.

Також Робочою групою IV вивчаються міжнародні документи, спрямовані на забезпечення взаємного визнання транснаціональних правових наслідків у паперовому середовищі, такі як Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів «Конвенція про апостиль» (Гаага, 5 жовтня 1961 р.) і Протокол про єдиний порядок дій за дорученням, що виконуються за кордоном (Вашингтон, 17 лютого 1940 р.), які можуть містити відповідні рекомендації щодо мінімальних елементів для транскордонного взаємного визнання довірчих послуг.

Зважаючи на отриманий практичний досвід використання національних і транскордонних електронних довірчих послуг, ЮНСІТРАЛ розглядає низку правових механізмів для забезпечення юридичного визнання цифрових підписів, які базуються на двох доктринальних тлумаченнях права:

1) не всі цифрові підписи є результатом надання електронних довірчих послуг, і такими можуть вважатися тільки ті, які вимагають участі третьої сторони, що надає електронні довірчі послуги чи здійснює їх верифікацію;

2) усі цифрові підписи є результатом надання електронних довірчих послуг.

Оскільки у світі є різні бачення щодо необхідних рівнів безпеки електронних довірчих послуг, то для узгодження загальної позиції щодо цього питання запропоновано розглянути й установити принаймні два рівні:

- некваліфіковані електронні довірчі послуги;
- кваліфіковані електронні довірчі послуги.

Виходячи зі вказаних рівнів безпеки електронних довірчих послуг, різняться і їх правові наслідки:

а) якщо електронна довірча послуга не є кваліфікованою, то правові наслідки обмежуються положеннями про недискримінацію;

б) якщо електронна довірча послуга є кваліфікованою, то правові наслідки будуть включати асиміляцію, презумпцію, перенесення тягаря доведення на іншу сторону.

Для вирішення проблем уніфікації термінології, зменшення технічного складника й покращення сприйняття ЮНСІТРАЛ, у якості дефініції для обговорення й узгодження, пропонує розглянути такий (невичерпний) перелік понять і визначень:

- електронна ідентифікація означає процес використання особистих ідентифікаційних даних в електронному вигляді, що дозволяють отримати однозначне уявлення про фізичну чи юридичну особу або ж про фізичну особу, що представляє юридичну особу;

- засоби електронної ідентифікації означають матеріальний та/або нематеріальний блок, який містить особисті ідентифікаційні дані й використовується для автентифікації в наданні послуги в режимі онлайн;

- особисті ідентифікаційні дані означають набір даних, що дозволяють ідентифікувати фізичну чи юридичну особу або ж фізичну особу, що представляє юридичну особу;

- автентифікація – електронний процес, який дозволяє виробляти електронну ідентифікацію фізичної чи юридичної особи або ж підтвердження походження та цілісності даних в електронній формі;

- довірча послуга – це електронна послуга (завичай надається за винагороду), яка включає таке:

а) створення, перевірку та підтвердження достовірності електронних підписів, електронних печаток або проставляння електронної позначки

часу, електронну реєстрацію доставки й видачу сертифікатів, пов'язаних із ними послуг;

б) створення, перевірку та підтвердження достовірності сертифікатів, що засвідчують достовірність веб-сайту;

в) збереження електронних підписів, печаток або сертифікатів, пов'язаних із ними послуг;

- кваліфікована довірча послуга – це довірча послуга, яка відповідає чинним вимогам, закріпленим у тексті (конвенція, типовий закон, меморандум);

- електронний підпис означає дані в електронній формі, які додаються до інших даних в електронній формі або логічно пов'язані з ними й використовуються підписувачем для підписання;

- підписувач – це фізична особа, яка створює й використовує електронний підпис;

- електронна печатка означає дані в електронній формі, які додаються до інших даних в електронній формі чи логічно пов'язані з ними з метою підтвердження їх походження та цілісності;

- послуга з електронної реєстрації – це послуга, яка дозволяє передавати дані між третіми сторонами за допомогою електронних засобів і є доказом щодо оброблення даних для передачі, зокрема доказом відправлення й отримання даних, і яка захищає дані, що передаються від ризику втрати, розкрадання, пошкодження чи будь-якої несанкціонованої зміни;

- сертифікат, що засвідчує справжність веб-сайту, означає свідоцтво, яке дозволяє засвідчити справжність веб-сайту й прив'язує веб-сайт до фізичної чи юридичної особи, якій видано сертифікат;

- електронним документом може бути будь-який контент, який зберігається в електронній формі, зокрема текст або звуковий сигнал, відео чи аудіовізуальні записи;

- підтвердження автентичності означає процес перевірки та підтвердження того, що електронний підпис або печатка є дійсними [2].

Сьогодні в ЮНСІТРАЛ формується загальне уявлення вирішення проблеми транскордонного визнання іноземних цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі умови застосування хоча б одного з доктринальних тлумачень і наявності двох рівнів безпеки.

У разі дотримання зазначених умов можна встановити єдиний принцип взаємного транскордонного визнання для електронних довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки. У цьому разі для всіх постачальників буде встановлена загальна вимога щодо безпеки порівняно зі ступенем

ризик. Для забезпечення високого рівня надійності/безпеки будуть передбачені особливі вимоги до кваліфікованих постачальників довірчих послуг і до самих електронних кваліфікованих довірчих послуг, які вони надають. Правовий режим відповідальності буде залежати від того, чи є постачальник електронних довірчих послуг кваліфікованим, чи ні. Також планується встановити презумпцію, на підставі якої повинні дотримуватися об'єктивні критерії, що визначають рівні забезпечення безпеки, а також юридичні вимоги до постачальника, який повинен відповідати технічним стандартам, визначеним міжнародним органом.

Останнім часом питанню юридичного визнання транскордонних довірчих послуг приділяється достатня увага. Окремі країни – члени ЮНСІТРАЛ ініціативно запропонували низку цікавих правових рішень стосовно визнання електронних довірчих послуг у транскордонному режимі.

Так, Російською Федерацією запропоновано проект «Удосконалення системи управління ідентифікаційними даними під час використання транскордонного простору довіри й загальної інфраструктури довіри в застосуванні до транскордонних електронних комерційних угод». В основі проекту закладена модель, яка визначена в Модельному законі «Про транскордонний інформаційний обмін електронними документами», який розроблено 25 листопада 2016 р. і затверджено Міжпарламентською Асамблеєю держав – учасниць Співдружності незалежних держав. Згідно з проектом пропонується створити багатокластерний вертикально інтегрований «транскордонний простір довіри», який матиме три рівні електронних довірчих послуг (базовий, середній, високий). Кластер може мати єдиний міжнародний регулятор, регулятори міждержавних союзів і національні регулятори цифрових довірчих послуг і цифрових підписів. Також передбачається запровадити правові рівні регуляції цифрових довірчих послуг на одно- або багатодоменній основі із залученням третьої незалежної довірчої сторони, а також уніфікацію міжнародної та національних нормативних баз [3; 6].

Натомість Сполучені Штати Америки вважають за необхідне в найближчій перспективі розглянути тему юридичного визнання ідентифікаційної інформації, що пройшла автентифікацію у зв'язку з комерційною операцією. Також США вважають за доцільне конкретизувати дефініцію «юридичне визнання», а саме: яку мету переслідує юридичне визнання, які є правові вимоги для його отримання, хто забезпечує юридичне визнання, із якою

метою проводиться юридичне визнання, який взаємозв'язок між юридичним визнанням і законодавством, що передбачає ту чи іншу форму ідентифікації, як юридичне визнання застосовується до ідентифікаційних даних юридичних осіб, пристроїв або цифрових об'єктів.

Пропозиції Австрії, Бельгії, Італії, Сполученого Королівства Великобританії та Європейського Союзу стосуються можливості встановлення узгоджених рівнів безпеки, які забезпечуються за допомогою довірчих послуг: перший рівень – із застосуванням некваліфікованих довірчих послуг, а другий рівень – із використанням кваліфікованих довірчих послуг. За другим рівнем правові наслідки будуть включати асиміляцію, презумпцію, перенесення тягаря доведення на іншу сторону. Також пропонується застосувати принцип взаємного транскордонного визнання для довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки, і застосувати правовий режим відповідальності до кваліфікованих постачальників довірчих послуг, якщо постачальник відповідає технічним стандартам, визначеним міжнародним органом [4].

Цікавою є пропозиція Республіки Індія, що ґрунтується на положеннях статті 19 Закону «Про інформаційні технології», прийнятого у 2008 р. в Індії. Цим законом призначається спеціальний орган («Контролер»), на який покладені права й обов'язки здійснювати визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів за таким алгоритмом:

1) з урахуванням таких умов і обмежень, які можуть бути вказані в нормативних положеннях, Контролер за попереднім дозволом центрального уряду й за допомогою публікації повідомлення в офіційному віснику може визнавати будь-який іноземний орган сертифікації в якості «органу, що сертифікує», для цілей цього Закону;

2) якщо той чи інший орган сертифікації визнається відповідно до пункту 1, то виданий таким органом сертифікат електронного підпису є дійсним для цілей цього Закону;

3) якщо Контролер пересвідчується в тому, що той чи інший орган сертифікації порушив будь-яку з умов або обмежень, дотримання яких дозволило йому отримати визнання згідно з пунктом 1, то він може скасувати таке визнання з причин, що повинні бути викладені в письмовому вигляді, шляхом публікації відповідного повідомлення в офіційному віснику.

Україна як активний член світового процесу цифровізації здійснює певні кроки в напрямку осучаснення законодавства в галузі цифрового підпису та довірчих послуг, тому запровадила

новий Закон України «Про електронні довірчі послуги». За ініціативи Міністерства юстиції України та з метою гармонізації вимог у сфері розвитку й забезпечення інтероперабельності системи електронного цифрового підпису прийнято національні європейські та міжнародні стандарти (89 нормативних документів), що регламентують найбільш поширені у світі криптографічні алгоритми та протоколи, такі як KCDSA, ECDSA, EC KCDSA та EC-GDSA. Також протягом 2014 р. прийнято два національні стандарти: ДСТУ 7624:2014 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Алгоритм симетричного блокового перетворення» та ДСТУ 7564:2014 «Інформаційні технології. Криптографічний захист інформації. Функція хешування» на алгоритм симетричного блокового перетворення та на функції хешування. Міністерством юстиції України спільно з Адміністрацією державного зв'язку та захисту інформації України видано Наказ № 1017/5/206 від 29.03.2017 р. щодо застосування в Україні міжнародних алгоритмів криптозахисту RSA та ECDSA з метою надання електронних послуг відповідно до Закону «Про електронні довірчі послуги» та запровадження сучасних механізмів електронної ідентифікації Mobile ID [5].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Взаємне визнання стандартів, систем цифрового підпису та структур електронних довірчих послуг дозволить користувачеві довести свою ідентичність і отримати надійну електронну послугу в будь-якій точці земної кулі, а міжнародна ідентифікаційна систе-

ма в цій сфері мусить забезпечити довіру до користувачів і послуг.

Сьогодні є безліч національних і регіональних концепцій і ініціатив у сфері довірчих послуг, які вже досить добре опрацьовані. Вони дозволяють виявити відповідні проблеми й можуть служити базою для розроблення належних правових рамок на міжнародному рівні, які можна перенести в різні наявні правові системи.

Міжнародне правове поле насичене термінами, однак терміни «транскордонність», «юридичне визнання», «транскордонне визнання цифрового підпису», «транскордонні електронні довірчі послуги» не мають єдиного тлумачення. Це створює проблеми міждержавної адаптації різних юрисдикцій у сфері цифрового підпису.

Робочою групою IV Комісії ООН із міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії UNCITRAL здійснюються заходи, спрямовані на створення загальної правової основи, яка застосовується до електронних довірчих послуг і цифрових підписів, включаючи відповідні положення, спрямовані на розвиток міжнародної транскордонної оперативної взаємодії в правовій і технічній галузях.

Зважаючи на суттєві позитивні кроки, наявний гігантський науково-технічний і правовий потенціал, Україна має реальну перспективу стати одним із лідерів серед країн – членів ЮНСІТРАЛ щодо участі в загальносвітовому процесі правового впорядкування сфери цифрового підпису й електронних довірчих послуг, а саме в розробленні та створенні механізмів їх транскордонного визнання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. A/CN.9/WG.IV/WP.150. United Nations. URL: <http://undocs.org/ru/A/CN.9/WG.IV/WP.150> (дата звернення 09.11.2018).
2. A/CN.9/902 United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V17/029/30/PDF/V1702930.pdf?OpenElement> (дата звернення 07.11.2018).
3. A/CN.9/WG.IV/WP.143 United Nations. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/V17/008/33/PDF/V1700833.pdf?OpenElement> (дата звернення 05.11.2018).
4. A/CN.9/WG.IV/WP.141. United Nations. URL: <http://undocs.org/ru/A/CN.9/WG.IV/WP.141> (дата звернення 25.12.2018).
5. Костенко О. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг в міжнародному законодавстві. Фаховий збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права». 2018. С. 130–139.
6. Костенко О. Правове регулювання транскордонного визнання сертифікатів електронних підписів та електронних довірчих послуг у законодавстві пострадянських країн. Фаховий збірник наукових праць «Право і суспільство». № 5, частина 2. 2018.. С. 110–115.

Костенко Олексій Володимирович, Костенко Вікторія Володимирівна ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОВІРЧИХ ПОСЛУГ У МІЖНАРОДНИХ АКТАХ UNCITRAL

У статті проаналізовано законодавчий досвід правового регулювання суспільних відносин у сфері цифрового підпису й електронних довірчих послуг Комісії ООН із міжнародного торговельного права Міжнародної торгової палати і Європейської економічної комісії UNCITRAL. Вивчаються перспективи правового регулювання визнання транскордонних довірчих послуг і цифрових підписів шляхом розроблення загальних, стандартизованих міжнародних правових актів Робочою групою IV Комісії, а також за участі багатьох країн світу.

Сьогодні в ЮНСІТРАЛ формується загальне уявлення вирішення проблеми транскордонного визнання іноземних цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі умови застосування хоча б одного з доктринальних тлумачень і наявності двох рівнів безпеки. Опрацьовано пропозицію Російської Федерації щодо запровадження проекту «Вдосконалення системи управління ідентифікаційними даними під час використання транскордонного простору довіри й загальної інфраструктури довіри в застосуванні до транскордонних електронних комерційних угод».

Вивчено пропозиції Австрії, Бельгії, Італії, Сполученого Королівства Великобританії та Європейського Союзу стосовно можливості встановлення узгоджених рівнів безпеки, які забезпечуються за допомогою довірчих послуг, і рівнів правових наслідків. Також розглянуто пропозиції щодо застосування принципів взаємного транскордонного визнання для довірчих послуг, що мають однаковий рівень безпеки, і застосування правового режиму відповідальності для кваліфікованих постачальників довірчих послуг. Узагальнено проблеми транскордонного використання цифрових підписів та електронних довірчих послуг, притаманні країнам із різною юрисдикцією. Досліджені перспективні напрями міждержавного врегулювання сфери цифрових підписів та електронних довірчих послуг на основі прикладів і пропозицій окремих країн.

Ключові слова: цифровий підпис, електронні довірчі послуги, транскордонний режим електронних довірчих послуг, визнання іноземних сертифікатів цифрових підписів.

**Костенко Алексей Владимирович, Костенко Виктория Владимировна
ПУТИ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОВЕРИТЕЛЬНЫХ УСЛУГ
В МЕЖДУНАРОДНЫХ АКТАХ UNCITRAL**

В статье проанализирован законодательный опыт правового регулирования общественных отношений в сфере цифровой подписи и электронных доверительных услуг Комиссии ООН по международному торговому праву Международной торговой палаты и Европейской экономической комиссии UNCITRAL. Изучаются перспективы правового регулирования признания трансграничных доверительных услуг цифровых подписей путем разработки общих, стандартизированных международных правовых актов Рабочей группой IV Комиссии, а также при участии многих стран мира. На сегодня в ЮНСИТРАЛ формируется общее представление решения проблемы трансграничного признания иностранных цифровых подписей и электронных доверительных услуг на основе условия применения хотя бы одного из доктринальных толкований и наличия двух уровней безопасности. Изучено предложение Российской Федерации о введении проекта «Совершенствование системы управления идентификационными данными при использовании трансграничного пространства доверия и общей инфраструктуры доверия в применении к трансграничным электронным коммерческим сделкам». Изучены предложения Австрии, Бельгии, Италии, Соединенного Королевства Великобритании и Европейского Союза относительно возможности установления согласованных уровней безопасности, которые обеспечиваются с помощью доверительных услуг и уровней правовых последствий. Также рассмотрены предложения по применению принципов взаимного трансграничного признания для доверительных услуг, имеющих одинаковый уровень безопасности, и применению правового режима ответственности для квалифицированных поставщиков доверительных услуг. Осуществлен обзор проблемы трансграничного использования цифровых подписей и электронных доверительных услуг, присущих странам с разной юрисдикцией. Исследованы перспективные направления межгосударственного урегулирования сферы цифровых подписей и электронных доверительных услуг на основе примеров и предложений отдельных стран.

Ключевые слова: цифровая подпись, электронные доверительные услуги, трансграничный режим электронных доверительных услуг, признания иностранных сертификатов цифровых подписей.

**Kostenko Oleksii, Kostenko Viktoriya
WAYS OF DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC CONTRACTING SERVICES IN UNCITRAL
INTERNATIONAL ACTS**

Introduction of new forms of international cooperation, namely, electronic cross-border cooperation, is one of the priority directions of development of the world community. Electronic cross-border co-operation, including the use of cross-border trusted services, needs legislative regulation today.

One of the locomotives of the international law-making process in the field of electronic trust services, electronic signatures is the United Nations Commission on International Trade Law, the International Chamber of Commerce and the Economic Commission for Europe (UNCITRAL, Commission). UNCITRAL approved the Model Law on Electronic Commerce and the Model Law on Electronic Signatures with a Guide to Enactment 2001. These legal acts became the classic basis for the creation of normative and legal acts of almost all countries in the field of e-commerce and electronic signature, laid the general principles of cross-border recognition of certificates of electronic digital signature. Starting in 2014, the UNCITRAL Working Group IV on e-Commerce has taken steps to address legal issues related to the management of identity and trust services. UNCITRAL is considering the process of legal recognition of trust services and digital signatures as a requirement for identifying legal requirements and establishing relevant substantive law in any jurisdictional system.

However, at the current stage of development of international and national law in the area of using trust services and digital signatures in the cross-border regime, a number of global problems remain unresolved. The problem of terminology. The problem lies in the fact that national laws or international laws contain a set of concepts and definitions that are significantly different and sometimes of an overly technical nature, which complicates the perception of ordinary citizens. The problem of credential as a component of a digital signature and trust services. As you know, the key components of a digital signature are subscriber data, which is considered as digital credentials. To date, no legislative act addresses the issues of cross-border recognition of digital credentials, namely: who should hold such recognition, which party they should be recognized as the purpose of such mutual recognition, which features should be available for mutual recognition, which restrictions may apply during mutual recognition. Also, outside the scope of legal regulation, there is currently a problem of the mutual recognition of identity data of legal entities, digital devices or digital objects. The problem of trust in electronic services and digital signatures. The possibility of introducing technical mechanisms for ensuring the reliability of trust services exists and can be implemented promptly.

However, today there are no international legal mechanisms guaranteeing a certain level and standards of trust in digital services of one of the parties exchanging such services. In many national identification systems, including in Ukraine, so-called “levels of security of trust” are defined as in the European Union (“low”, “high” and “basic”). While four levels of trust are used in the United States and in some other countries. The problem of cross-border interoperability. States with different legal culture traditionally diverge in the technical and legal assessment of digital signatures. Common Laws (United States, United Kingdom) do not impose specific technical and legal requirements for a digital signature, nor does it require the mandatory provision of a digital signature at the same time by all parties to the trust service or electronic document. In this case, an electronic signature may be created by anyone and by any technology. In Roman-Germanic legal systems (mainly in European countries), where the legal doctrine traditionally played an essential role, another concept of digital signature has developed. In order to address these issues, Working Group IV, the United Nations Commission on International Trade Law, the International Chamber of Commerce and the Economic Commission for Europe, with the participation of many countries of the world, are exploring the prospects for legal regulation of the recognition of cross-border trust services and digital signatures through the development of common, standardized international legal acts.

In its activities, UNCITRAL plans to explore the experience of several projects in the field of electronic trust services:

- European Commission, Regulation (EC) No. 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trusted services for electronic transactions within the internal market and repealing Directive 1999/93/EC;
- The Eurasian Economic Union, the Eurasian Economic Union Treaty and the Concept for the use of services and legally significant electronic documents in inter-state information interaction;
- Asia-Pacific Region, Pan-Asian Alliance for Electronic Commerce Development.

Also, Working Group IV examines the existing international instruments aimed at ensuring the mutual recognition of transnational legal effects in the paper environment, such as the Convention, which abolishes the requirement for legalization of foreign official documents “Convention on Apostille” (The Hague, October 5, 1961) and the Protocol on the Uniform Order acting on behalf of the executing authority (Washington, February 17, 1940), which may include appropriate recommendations for minimum elements for the cross-border mutual recognition of UID and trust services.

The issue of legal recognition of cross-border trust services has received sufficient attention from different countries. Thus, the Russian Federation proposed a project “Improving the Identity Management System in the Use of Cross-Border Confidence and Common Trust Infrastructure in the Application of Cross-Border Electronic Commerce Agreements”. The project is based on the model defined in the Model Law “On Transborder Information Exchange of Electronic Documents” of November 25, 2016. According to the project, it is proposed to create a large cluster of vertically integrated “cross-border trust”, which will have three levels of electronic trust services (basic, medium, high). The cluster can have a single international regulator, regulators of intergovernmental unions and national regulators of digital trust services and digital signatures. It is also envisaged to introduce legal levels of regulation of digital trusted services on one or many domain-based basis with the involvement of a third independent trust party, as well as the unification of international and national regulatory frameworks.

Instead, the United States considers it necessary in the near future to consider the issue of legal recognition of identification information that has been authenticated in connection with a commercial transaction, namely, that it is a legal recognition of its purpose, requirements, legal support, etc.

The proposals of Austria, Belgium, Italy, the United Kingdom of Great Britain and the European Union concern the possibility of establishing agreed levels of security, which are provided through trust services: the first level – with the use of unskilled trust services. The second level with the use of qualified trusted services. The second level of legal consequences will include assimilation, presumption, transfer of the burden of proof to the opposing side, as well as the principle of mutual cross-border recognition for trusted services with the same level of security. Ukraine, as an active member of the global digitalization process, is taking some steps towards updating the legislation on digital signatures and trust services, namely the introduction of the new Law of Ukraine "On Electronic Trust Services". Ukraine, by amending existing legislation, adapts the regulatory framework in accordance with Regulation (EC) No910/2014

of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trusted services for electronic transactions within the internal market and repealing Directive 1999/93/EU.

Today, there are many national and regional concepts and initiatives in the field of trust services, which have already been well developed. They can identify the relevant issues and can serve as a basis for developing an appropriate legal framework at the international level that could be transferred to various existing legal systems.

The UNCITRAL Working Group IV on e-Commerce is implementing measures aimed at achieving the following objectives:

- promotion of the development of international trade law and the satisfaction of the needs of economic actors in instruments that provide legal certainty for electronic transactions committed by them;
- facilitating the harmonization of new legal aspects of projects, within which these issues are currently being resolved at the national or international level, to the more specific and functional content of the general requirements formulated in the current texts of UNCITRAL;
- establishing a common legal framework for trust services and digital signatures, including relevant provisions aimed at developing international cross-border operational cooperation in the legal and technical fields.

It is expedient for law-makers of Ukraine to take into account the world experience in developing normative legal acts regulating the sphere of trust services and digital signatures, including in the cross-border regime.

Key words: digital signature, electronic trusted services, cross-border electronic trust services, recognition of foreign certificates of digital signatures.

ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 340.15(4):347.64(37)

Поліщук Марина Геннадіївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ФУНКЦІОНУВАННЯ АРМІЇ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОПОРЯДКУ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕТОРІАНСЬКОЇ ГВАРДІЇ – ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ)

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження полягає в тому, що ознайомлення та вивчення історичних джерел, які свідчать про утворення й утримання армії в Древньому Римі, є важливим елементом вивчення розвитку держави.

Метою статті є висвітлення об'єктивних історичних фактів, реформ і правових аспектів римської армії, а також аналіз функцій преторіанської гвардії, комплексне висвітлення політики Римської імперії та з'ясування цілісної ролі системи реформ римської армії.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

- дослідити характер і зміст політики Риму;
- дослідити процес еволюції політики, яка проходила в преторіанській армії,
- дослідити роль військових з'єднань у цьому регіоні;
- дослідити вплив різноманітних факторів, які сприяли розвитку преторіанської гвардії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стародавній Рим відомий нам як одна з наймогутніших цивілізацій світу. Велика частина його успіху припадає на могутність римської армії, яка неодноразово демонструвала майстерно відточені навички як ворожим країнам, так і власному народу.

Захист держави був фундаментальною частиною питання функціонування й розквіту Римської імперії. Важливим кроком у розвитку потужності армії були реформи Сервія Тулія, завдяки яким члени плебейської та римської громади були об'єднані в римсько-плебейське оточення, виступаючи надалі як єдине військо [1, с. 213].

Чіткість регламентації та жорсткість дисципліни були обов'язковим елементом на всіх рівнях

життя громадян, що свідчить про надзвичайно високий рівень мілітаризації суспільства. Слід зазначити й те, що скрупульозний підхід до підготовки воїнів був одним із секретів успіху римської армії. Ігнорування військових призовів каралося не лише штрафом, тілесними ушкодженнями та конфіскацією майна, а й продажем у рабство. Солдати повинні були складати як загальні, так і спеціальні присяги, доводячи свою честь і вірність легіону.

Чисельність армії постійно збільшувалася завдяки завойованим територіям, мешканці яких автоматично приєднувалися до воїнів Риму. Із VI ст. до н. е. кількість воїнів римської армії становила близько 3 тисяч. До початку нашої ери загальна кількість легіонів збільшилася до 26. Керування збройними силами встановлювалося за консулом чи диктатором, які мали при собі кінноту, квестора та легатів, яким іноді доручалося командування частинами або структурами під час бою.

Зі 107 р. до н. е. воїни стали одержувати платню за службу, а приєднатися до війська могли всі бажаючі. Армія налічувала близько 75 легіонів, які включали в себе 500 тис. осіб [1, с. 215].

Охороною правопорядку в Давньому Римі періоду імперії займалася преторіанська гвардія, яка була заснована Сципіоном Африканським як особиста охорона. Під час правління Октавіана Августа та його наступника – Тиберія – преторіанська гвардія отримала нове призначення, займаючись патрулюванням вулиць, охороною суспільного порядку, ліквідацією пожеж, пацифікацією тощо [3, с. 2].

Розглянемо основні особливості служби римських громадян у преторіанській гвардії. Термін служби для воїна преторіанської гвардії становив шістнадцять років. Гвардійці отримували більше

коштів за свою службу порівняно з легіонерами (750 денаріїв на одного преторіанця). Імператор сплачував послуги гвардійців за рахунок власних коштів. Починаючи з 32 р. сенат ухвалив рішення щодо коштів для оплати *milites praetoriani* з державної казни, підконтрольної сенату. Воїни, які залишили службу, отримували разову виплату в розмірі 20 000 денаріїв [2, с. 3–4]. Крім цього, винагородою слугували так звані *donativa*, що зазвичай склалися з грошових видач, нагород або подарунків. Причини для видачі *donativa* могли бути різними: прихід до влади нового принцепса чи річниця початку правління, виконання преторіанською гвардією особливих завдань на користь держави чи окремої особи.

Наприклад, за наказом Тиберія в 31 р. гвардійцям було виплачено по тисячі сестерціїв на особу. Це було пов'язано з тим, що гвардія не підтримала префекта преторія Сеяна після його арешту. Аналогічна сума була виплачена Тиберієм після смерті імператора Августа в 14 р. Стільки ж було нараховано преторіанцям Калігулою згідно із заповітом Тиберія [2, с. 4].

У Давньому Римі надзвичайною популярністю користувалися загальноміські заходи (гладіаторські бої, спектаклі тощо), особливо в часи імперії, коли населення Риму досягало 3 млн. Під час таких подій зростав ризик суспільних заворушень. Крім того, існувала загроза для вищих посадових осіб. У такому разі охорона правопорядку покладалася на префектів, у розпорядженні яких були міські когорти преторіанців. Солдати мали право відвідувати подібні заходи в якості глядачів. Імператор Август розділив солдатів за призначенням: одні займалися охороною аристократії та безпосередньо імператора, інші слідували за порядком у натовпі [3, с. 195].

Інколи самі солдати ставали причиною сутичок. Проступки кожного преторіанця розглядались особисто імператором (це могло бути недотримання наказу, зрада чи дезертирство). Воїни преторіанської гвардії складали присягу вірності на ім'я імператора. Треба додати, що театри також ставали місцями зіткнень солдатів і плебсу. Валеріус Максимус назвав театри «військовими таборами в місті». Імператор Август заснував так звані «міські когорти», які повинні були патрулювати вулиці та слідувати за правопорядком. Під час правління Нерона на виставі була присутня ціла когорта гвардійців разом із центуріоном і префектами. Ще одна функція преторіанської гвардії полягала в здійсненні суду. Імператор делегував судову владу преторіанському префекту.

Він здійснював оперативно-розшукові дії, брав участь у стратах і катуваннях.

Збереглися свідчення про участь інших преторіанців у катуванні свідків. Траплялися випадки, коли вищі посадові особи зловживали своєю владою й за допомогою гвардійців ув'язнювали та страчували невинних людей. Так у 33 р. було звинувачено у зраді, заарештовано та страчено Консайдіуса Прокулюса [2, с. 12].

Пожежі становили особливу небезпеку для Древнього Риму, оскільки не було вжито необхідних заходів для їх усунення. У першому сторіччі до н. е. Красс сформував спеціальні загони з рабів, які повинні були займатися гасінням пожеж. У 22 р. до н. е. імператор Август сформував дружини з рабів, які не тільки ліквідували пожежі, а й були відповідальні за їх поширення. У 7 р. до н. е. були сформовані регулярні загони, також місто було поділене на 7 районів. Тільки після того, як місто було зруйноване пожежею в 6 р., Август прийняв рішення про формування пожежних загонів із вільновідпущених. Проте потреба використовувати воєнні загони для допомоги в цій справі нікуди не зникла. Є свідчення про те, що ці загони також патрулювали вулиці вночі, однак їх головною метою було запобігання появі пожеж на вулицях Риму. Під час правління Юлія-Клавдія солдати разом з усіма городянами гасили пожежу. Після того, як згорів театр у Помпеях у 22 р., преторіанська гвардія на постійній основі мала бути присутня на місцях пожеж [3, с. 177].

Збір податків також входив у спектр зобов'язань преторіанської гвардії. Уперше про це згадується під час правління імператора Калігули. Це було проявом власної сили з боку імператора, що викликало невдоволення серед населення. На відміну від звичайних збирачів податків, солдати все робили швидше. Крім цього, за наказом імператора той, хто не сплатив гроші, мав бути страчений через повішення [3, с. 211–212].

Преторіанська гвардія неодноразово брала участь в акціях пацифікації. Під час повстання легіонерів у Паннонії, син Тиберія, Друз, із двома когортами гвардійців переміг бунтівників. Помічниками сина Тиберія були два префекти преторія – Луцій Сей Страбон і його син, Луцій Елій Сеян. Фактично через юність і недосвідченість Друза відповідальність за придушення повстання була покладена на обох префектів [2, с. 7].

У катуванні та страті призвідників бунту брали участь безпосередньо преторіанці. Також гвардійці брали участь у придушенні заворушень у Полленції. Після того, як натовп блокував похоронну

процесію померлого центуріона, вимагаючи при цьому гроші на фінансування гладіаторських ігор у його спадкоємців, преторіанці затримали винуватців безпорядку та розігнали натовп. У 24 р. гвардійці також брали участь у придушенні бунту рабів під проводом колишнього преторіанця Тита Крузія. Трибун Стай із загоном гвардійців заарештував заколотника і доставив його до Риму.

Пріоритетним завданням для преторіанської гвардії було збереження здоров'я та життя імператора. Солдати були поділені на дві групи, одна з яких займалася безпосередньо вартовою службою, а інша – усіма аспектами, що гарантували безпеку імператора. *Excubiae* при імператорі несли так звані *speculatores praetorii*. Термін *speculatores* стосувався воїнів преторіанських когорт, обраних на певний час, щоб ті несли варту в безпосередній близькості до імператора та його володінь. Вони обиралися із центурій різних преторіанських когорт і служили імператору, незважаючи на місце, де той міг перебувати (чи в палаці, чи під час поїздки в провінцію, чи під час військового походу). *Speculatores* утворили окремий підрозділ. Командиром у ньому був офіцер рангу центуріона. До складу цього підрозділу входили офіцери: *exercitator equitum speculatorum*, *optio*, а також *tesserarius*. Перший відповідав за вишкіл, *optio* був заступником центуріона, а *tesserarius* був відповідальним за паролі вартових. Під час варті преторіанці носили списи.

За безпеку володаря відповідали також гвардійці однієї з преторіанських когорт (у часи правління Тиберія їх було дев'ять). Їх обов'язком було вартування брам, коридорів палацу, а також патрулювання вулиць і територій, що прилягали до палацового комплексу. Пильність вартових ілюструє один епізод «Анналів» Тацита, у якому описується візит до Тиберія колишнього консула-суффета, відомого красномовця Квінта Гатерія. З'явившись у палаці, Гатерій кинувся до колін імператора, аж той, утративши рівновагу, упав. Преторіанські гвардійці, відразу зреагувавши на це, хотіли позбавити необережного політика життя, вважаючи, що Гатерій хоче вбити принцепса. Тільки втручання Лівії Августи, матері Тиберія, урятувало старого сенатора від смерті [2, с. 8–9].

Ще один випадок, що засвідчив вірність преторіанської гвардії імператору (але вже її префекта), трапився під час відпочинку принцепса біля містечка Таррацена у 26 р. У гроті біля цієї місцевості, у якому перебував Тиберій, стався обвал. Префект преторія Сеян прикрив від каміння ім-

ператора. Стримуючи каміння, Сеян дочекався преторіанців, що поспішали на допомогу.

Преторіанці, виконуючи роль так званої політичної поліції, були й виконавцями езекуцій. Ув'язнені гвардією утримувалися у в'язниці в Римі, у підземеллях палацу на Палатині або в преторіанських казармах. Командиром преторіанців, що пильнували в'язнів, був *optio carceris* або офіцер у ранзі центуріона чи трибуна [2, с. 12].

Імператор призначав офіцера, самого або із загоном преторіанців, для виконання езекуції щодо особи, яка перебувала у вигнанні чи за межами Риму. Так, у 14 р. преторіанці відбули на острів Керкенну біля узбережжя Африки, де вбили Семпронія Гракха, колишнього коханця дочки Августа – Юлії. Охоронець-офіцер, що охороняв Агріппу Постума, отримав із Риму письмовий наказ убити його. У 16 р. на території Палатину було страчено невірника Агріппи – Клемента, що видавав себе за господаря. Також за наказом Тиберія префект преторія Квінт Невій Макрон заарештував юдейського царя Ірода Агріппу, а наприкінці 32 р. центуріоном-преторіанцем був заарештований еквіт Помпей, що перебував у змові із Сеяном. Цей префект також брав безпосередню участь у розслідуваннях, допитах і тортурах підозрюваних у таких злочинах, як неповага до імператора та безбожність. Отже, можна зробити висновок, що преторіанці в цій сфері мали практично необмежену свободу дій. Об'єктами їхньої діяльності могли бути особи з різних верств населення Риму, незалежно від походження (від членів правлячої династії Юліїв-Клавдіїв до низів суспільства). Тиберій вважав, що краще завдати превентивного удару, ніж чекати змов і повстань. Щодо префекта преторія, то він міг бути тільки зацікавленим у посиленні імператорської влади, оскільки із закінченням влади принцепса закінчилася б і його кар'єра, а можливо, і життя.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Ураховуючи надзвичайну кількість подій в історії Давнього Риму, сучасники можуть стверджувати, що армія відігравала одну з найважливіших ролей як у повсякденному житті, так і в озброєних конфліктах чи війнах. Неможливо не відзначити вражаючий рівень мілітаризації суспільства на всіх етапах становлення Давнього Риму.

Рівень підготовки воїнів, їхня зібраність, дисциплінованість і вірність ідеології римського війська є безсмертним прикладом для сучасних військових організацій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Покровський І. Історія римського права. Минск: ЮНИТИ, 2005. 276 с.
2. Новицкий, И. Римское частное право: учеб. для вузов. Москва: ИКД: «ЗЕРЦАЛО–М», 2007. 256 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П–С. 736 с.
4. Дождев Д. Римское частное право. Учебник для вузов / Под редакцией члена-корр. РАН, профессора В. Нерсесянца. Москва: Издательская группа ИНФРА М–НОРМА, 1996. 704 с.
5. Олійник М. Преторіанська гвардія у період правління імператора Тиберія. URL: http://dspu.edu.ua/history_journal/arhiv/36_2015/14.pdf.
6. Sandra J. The praetorian guard in the political and social life of Julio-Claudian Rome. URL: <https://open.library.ubc.ca/cIRcle/collections/ubctheses/831/items/1.0099480>.

Полищук Марина Геннадіївна
ФУНКЦІОНУВАННЯ АРМІЇ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОПОРЯДКУ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕТОРІАНСЬКОЇ ГВАРДІЇ – ПОЛІТИЧНОЇ ПОЛІЦІЇ)

У статті досліджене становлення римської армії, рівень мілітаризації суспільства, місце армії в повсякденному житті громадян на прикладі історії створення та функціонування преторіанської гвардії. Велика частина успіху припадає на могутність римської армії, яка неодноразово демонструвала майстерно відточені навички як ворожим країнам, так і власному народу. Захист держави був фундаментальною частиною питання функціонування й розквіту Римської імперії.

Ключові слова: військовий, призов, зброя, армія, реформи, присяга, преторіанська гвардія, страта, загони, пацифікація.

Полищук Марина Геннадьевна
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ АРМИИ В ДРЕВНЕМ РИМЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРАВОПОРЯДКА (НА ПРИМЕРЕ ПРЕТОРИАНСКОЙ ГВАРДИИ – ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПОЛИЦИИ)

В статье рассмотрено становление римской армии, уровень милитаризации общества, место армии в жизни граждан на примере истории создания и функционирования преторианской армии. Большая часть успеха стала следствием влияния римской армии, которая неоднократно демонстрировала мастерские навыки как вражеским странам, так и собственному народу. Защита страны была основным аспектом вопросов функционирования и процветания Римской державы.

Ключевые слова: военный, призыв, оружие, армия, реформа, присяга, преторианская гвардия, отряды, пацификация.

Polishuk Maryna
THE FUNCTIONING OF THE ARMY IN ANCIENT ROME AS AN ELEMENT OF THE RULE OF LAW (ON THE EXAMPLE OF THE PRAETORIAN GUARD – POLITICAL POLICE)

The study is that the introduction and study of historical sources that indicate the formation and maintenance of the army in ancient Rome, as an important element in the study of the development of the state.

Illumination of objective historical facts, reforms and legal aspects of the Roman army, as well as analysis of the functions of the Praetorian Guard. The article consists in a comprehensive coverage of the policies of the Roman Empire and clarification of the integral role of the reform system of the Roman Army.

The achievement of this goal involves examining the following tasks:

- the nature and content of the policy of Rome;
- the process of policy evolution, which was held in the Praetorian Army,
- the role of military alliances in this region;
- the influence of various factors that contributed to the development of the Praetorian Guard;

Ancient Rome is known to us as one of the most powerful civilizations in the world. Much of the success falls on the power of the Roman army, which has repeatedly demonstrated mastery honed skills as hostile countries and their own people.

The article examines the formation of the Roman army, the level of militarization of society, the place of the army in everyday life of citizens on the example of the history of the creation and functioning of the Praetorian Guard. Much of the success falls on the power of the Roman army, which has repeatedly demonstrated mastery honed skills as hostile countries and their own people. Protection of the state was a fundamental part of the question of the functioning and prosperity of the Roman Empire.

Considering the extraordinary amount of events in the history of ancient Rome, contemporaries can argue that the army played one of the most important roles in everyday life and in armed conflicts or wars.

It is impossible not to mention the impressive level of militarization of society at all stages of the formation of Ancient Rome.

The level of training of warriors, the elegance of assembly, discipline and loyalty to the ideology of the Roman army serves as an immortal example for modern military organizations.

Key words: military, prizes, armed, army, reform, oath, praetorian guard, execution, detachments, pacification.

ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ПРАВА

УДК 347.6

Менджул Марія Василівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Постановка проблеми. Після підписання угоди про асоціацію з ЄС Україна взяла на себе зобов'язання адаптувати національне законодавство до європейських стандартів. У зв'язку із цим вітчизняні вчені проводять порівняльні дослідження багатьох інститутів приватного права. Водночас недостатньо уваги, на нашу думку, приділено аналізу принципів побудови правового регулювання сімейних відносин в Україні та державах Західної Європи, хоча такі дослідження дозволили б виробити практичні пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства.

Стан дослідження теми. Порівняльно-правові дослідження сімейних відносин в Україні, Німеччині, Франції й інших європейських країнах були предметом окремих досліджень [1–3]. В українській науці досліджені принципи цивільного права [4; 5] та окремі принципи сімейного права [6; 7]. Водночас порівняльних досліджень принципів сімейного права в Україні та європейських державах недостатньо.

Метою статті є дослідження принципів сімейного права, що закріплені в законодавстві держав Західної Європи, і їх порівняльний аналіз із принципами сімейного права України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ураховуючи євроінтеграційний напрям розвитку України, важливим є дослідження принципів сімейного права в державах Європейського Союзу. У рамках цієї статті ми проаналізуємо законодавство, що регулює сімейні відносини в країнах Західної Європи, зокрема Австрії, Бельгії, Німеччині, Нідерландах, Люксембургу, Ліхтенштейні, Монако та Швейцарії, з яких тільки останні три держави не входять до складу ЄС.

В Україні принципи регулювання сімейних відносин визначені в Конституції України (статті 21,

24, 32 та 51), Цивільному (статті 291, 301) і Сімейному кодексах (статті 5 та 7) або ж впливають із їх нормативних положень. До таких принципів ми відносимо принцип державної охорони сім'ї, дитинства, материнства й батьківства, створення умов для зміцнення сім'ї; принцип рівності учасників сімейних відносин; принцип обмеженості правового регулювання сімейних відносин; принцип гарантування права на таємницю особистого життя їх учасників, їх права на особисту свободу та недопустимості свавільного втручання в сімейне життя; принцип можливості регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками; принцип пріоритету інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї; принцип гарантування дитині можливості здійснення її прав; принцип гарантування судового захисту прав кожному учаснику сімейних відносин; принципи справедливості, добросовісності та розумності, регулювання сімейних відносин відповідно до моральних засад суспільства; принцип одношлюбності; принцип добровільності шлюбу та визнання тільки шлюбу між чоловіком і жінкою, зареєстрованого в органі державної реєстрації актів цивільного стану, та ін.

Сучасне сімейне право Німеччини регулюється нормами Четвертої книги (статті 1297–1921) Цивільного кодексу (при дослівному перекладі – Німецьке цивільне уложення), який набув чинності 1 січня 1900 р. [8]. Принципи сімейного права в Німеччині також мають і конституційне закріплення, це принципи рівності (ст. 3 Конституції ФРН); особливого державного захисту шлюбу та сім'ї (ч. 1 ст. 6 Конституції ФРН); батьківської відповідальності за виховання дітей (ч. 2 ст. 6 Конституції ФРН); збереження цілісності сім'ї (ч. 3 ст. 6 Конституції ФРН); принцип захисту матерів

(ч. 4 ст. 6 Конституції ФРН); рівності дітей, народжених у шлюбі та поза шлюбом (ч. 5 ст. 6 Конституції ФРН).

Оскільки Конституція Німеччини була прийнята ще в 1949 р., то принцип рівності учасників сімейних відносин утверджувався в законодавстві поступово. Так, закон «Про правовий статус незаконнонароджених дітей» набув чинності тільки в 1970 р. Що стосується рівності прав подружжя, то перший закон був прийнятий в 1958 р., «дружині було дозволено працювати, однак у тій мірі, у якій це відповідало б її обов'язкам у шлюбі та сім'ї» (ст. 1356). Взаємне право на працю чоловіка та дружини було утверджене законом «Про реформу шлюбу та сімейного права» 1976 р. [9]. У сучасній редакції ст. 1356 Німецького цивільного уложення передбачає взаємний обов'язок подружжя під час вибору заняття враховувати інтереси іншого [8]. Із 2001 року в Німеччині регулюються одностатеві партнерства, і з поступовим внесенням змін до законодавства такі партнерства майже зрівнялися з класичним інститутом шлюбу [9].

Щодо рівності у відносинах батьків і дітей у Німеччині, то перші закони, спрямовані на обмеження батьківської влади в сім'ї, були прийняті в 1974 р. та 1979 р., а концепція ненасильницького виховання була утверджена законами про захист прав дитини (1998 р.), про попередження насильства в освіті (2000 р.) та про захист від насильства (2001 р.) [9]. У результаті прийняття цих актів були внесені зміни до цивільного законодавства, і ч. 2 ст. 1631 Німецького цивільного уложення встановлює, що діти мають право на ненасильницьку освіту, а фізичні покарання, психічні травми й інші принизливі заходи заборонені. Отже, у законодавстві Німеччини закріплений такий принцип, як принцип заборони насильства в сім'ї.

Крім того, з аналізу положень Німецького цивільного уложення випливає висновок про наявність ще таких принципів сімейного права: принцип моногамії (шлюб не може бути укладений, якщо між однією з осіб, яка бажає вступити в шлюб, і третьою особою є шлюб або громадянське партнерство, ст. 1306), визнання державою світського шлюбу (ст. 1310), визнання одностатевих шлюбів (ст. 1353), свободи розлучення (ст. 1565), принцип найкращих інтересів дитини (ст. 1626) та ін.

Основним джерелом сімейного права Австрії є Цивільний кодекс від 1 червня 1811 р., який набув чинності 1 січня 1812 р., і для того часу він був надзвичайно новаторським, ґрунтувався на принципах природного права [10]. У ХХ ст. в ЦК Австрії було внесено низку суттєвих змін, зокре-

ма й до норм, що регулюють сімейні відносини, а також прийняті спеціальні законодавчі акти. Так, законом від 6 липня 1938 р. був затверджений принцип моногамії (ст. 8), згодом були внесені зміни й було встановлено, що укласти шлюб не можна не тільки тоді, коли попередній шлюб не розірвано, але й коли не скасоване зареєстроване партнерство (ст. 9) [11].

Крім того, вказаним законом установлений принцип визнання тільки світського шлюбу (ст. 15), принцип свободи розлучення (ст. 47), принцип справедливості під час поділу майна подружжя (ст. 83). Загалом шлюб у ЦК Австрії розглядається як договір, згідно з яким дві особи легалізують свою волю жити спільно, підтримувати тісний зв'язок, надавати взаємну підтримку один одному (ст. 44).

Унаслідок реформи сімейного законодавства в 70-х роках ХХ ст. в Австрії були утверджені принципи рівності чоловіка та жінки в шлюбі, а також принцип рівності дітей, народжених у шлюбі та поза ним [12]. Наразі принцип рівності прав подружжя встановлений у ст. 89 ЦК Австрії. Крім того, Цивільний кодекс Австрії встановлює принцип взаємодопомоги між подружжям (ст. ст. 90, 91), принцип найкращих інтересів дитини та принцип захисту прав дитини (ст. 138), принцип урахування волі дитини (ст. 160) та ін.

Історично склався тісний зв'язок законодавства Австрії та Ліхтенштейну, зокрема в період із 1819 по 1843 рр. на території Ліхтенштейну діяло австрійське приватне право. Австрійська реформа сімейного права 1938 р. не була сприйнята Ліхтенштейном, оскільки в той час панували консервативно-католицькі погляди, і тому в першій половині ХХ століття сімейне право Ліхтенштейну розвивалося під впливом швейцарського законодавства [13, с. 3–4].

Значні зміни в правове регулювання сімейних відносин у Ліхтенштейні вніс Закон про шлюб 1974 р., який доповнив наявні вже принципи моногамії, стабільності шлюбу принципами визнання світського шлюбу, а також свободою розлучення. Крім того, указаний закон у сучасній редакції визнає тільки шлюб між особами протилежної статі (ст. 1), містить принцип взаємної підтримки подружжя (ст. 43-11), принцип охорони дитинства та найкращих інтересів дитини (ст. 89h-113). Принцип рівності подружжя у праві Ліхтенштейну був остаточно утверджений після реформи сімейного законодавства 1993 р. [14, с. 10]. Сімейні відносини, що не врегульовані спеціальними законами, регулюються цивільним законодавством.

Сімейні відносини у Франції регулюються Цивільним кодексом, що набув чинності 21 березня 1804 р. [15]. У 1956 р. був прийнятий також Кодекс сім'ї та соціальної допомоги, проте він регулює переважно питання соціального захисту дітей і сімей із дітьми.

Принципи сучасного французького сімейного права сформувалися під впливом зміни суспільних поглядів та утвердилися в законодавстві з прийняттям відповідних актів; у 1970 р. був установлений принцип «батьківської опіки»; у 1972 р. було проголошено принцип рівності дітей, що народилися в шлюбі та поза шлюбом; на утвердження принципу свободи розлучення був спрямований закон про внесення змін до ЦК від 1975 р. [16], закон «Про рівність подружжя» 1985 р. остаточно закріпив принцип рівності чоловіка та жінки в шлюбі [17]. Безперечно, ЦК Франції з моменту прийняття проголошував, що «всі люди народжуються вільними й рівними», водночас зміни в цивільному законодавстві на основі принципів гендерної рівності та рівності дітей стали надбанням останніх десятиліть. У французькій літературі відзначають, що тільки законом від 4 липня 2005 р. були скасовані будь-які посилання в Цивільному кодексі на відмінності щодо статі [18]. У 1999 р. були легалізовані фактичні шлюбні відносини, а з 2013 року ст. 143 ЦК забезпечує одностатевим парам право на шлюб [19].

У Бельгії чинний Цивільний кодекс – це змінений французький цивільний кодекс 1804 р. з урахуванням національної специфіки. Сучасні сімейні відносини ґрунтуються на таких загальних правових принципах: захисту сім'ї та шлюбу, захисту прав дітей і врахування найкращих інтересів дитини, рівності, моногамії, свободи розлучення. Після внесених змін до ст. 143 ЦК ще у 2003 р. одружитися в Бельгії можуть особи різної чи однієї статі, а з 2006 р. одностатеві пари можуть усиновлювати дітей [20, с. 610–611].

У Люксембурзі, так само, як і в Бельгії, сімейні відносини регулює французький Цивільний кодекс 1804 р., і він містить такі самі принципи. Єдине, що до ст. 143 ЦК зміни про надання права на шлюб одностатевим парам були внесені 4 липня 2014 р. [21].

На розвиток законодавства князівства Монако значний вплив мало французьке право, а в період із 1793 по 1816 рр. діяли французькі кодекси. Цивільний кодекс Монако був прийнятий 21 грудня 1880 р. [22]. Загальні принципи сімейного права містяться й у Конституції Монако, прийнятій 17 грудня 1962 р., зокрема принцип

рівності (ст. 17) і принцип поваги до приватного й сімейного життя (ст. 22). Крім того, у законодавстві закріплені ще такі принципи сімейного права: принцип особливого захисту жінок і дітей, принцип запобігання насильству в сім'ї (у 2011 р. був прийнятий спеціальний закон про покарання за насильство та запобігання йому); принцип визнання тільки шлюбу між особами різної статі (ст. 116, ст. 147 ЦК Монако) і моногамії (ст. 125 ЦК Монако); принцип визнання світського шлюбу (ст. 140 ЦК Монако) та інші.

Водночас є в ЦК Монако правові норми, які, на наш погляд, суперечать принципу рівності. Так, ст. 126 ЦК Монако встановлює, що вдова не може вступати в новий шлюб до закінчення трьохсот десяти днів із моменту смерті чоловіка. Аналогічні обмеження встановлені й щодо жінок у разі розлучення (ст. 127 ЦК Монако) чи визнання шлюбу недійсним (ст. 128 ЦК Монако). При цьому норми містять обмеження тільки щодо жінок, і, на нашу думку, крім порушення принципу рівності, вони обмежують право на шлюб.

Про порушення принципу рівності та прав людини в Монако в контексті невизнання позашлюбних фактичних відносин, а також виняткового права на аборт (у разі загрози життю матері, патології та якщо вагітність виникла після зґвалтування) є відповідні дослідження [23].

У Нідерландах сімейні відносини регулюються Книгою 1 Цивільного кодексу Нідерландів. Закон від 3 квітня 1969 р. замінив першу книгу Цивільного кодексу 1838 р. книгою 1 нового Цивільного кодексу. Модернізація цивільного права Нідерландів була досить тривалою, у 1976 р. набула чинності книга 2 (про юридичних осіб), і тільки з 1 січня 1992 р. набула чинності більшість частин нового Цивільного кодексу [24].

ЦК Нідерландів установлює принципи визнання шлюбу, укладеного особами різної чи однієї статі (ст. 30 книги 1); моногамії (ст. ст. 33 та 42 книги 1); визнання світського шлюбу (ст. ст. 63 та 68 книги 1); взаємної підтримки подружжям одне одного (ст. 81 книги 1); солідарної відповідальності подружжя за борги сім'ї (ст. 85 книги 1); свободи розірвання шлюбу (ст. 150 книги 1) та ін.

У Швейцарії основним джерелом сімейного права є друга частина Цивільного кодексу від 10 грудня 1907 р. Реєстрація партнерства одностатевих пар регулюється окремим законом «Про партнерство». Наразі модернізація законодавства зосереджена на утвердженні принципів добробуту дитини та рівного ставлення до всіх дітей, незалежно від сімейного стану їхніх батьків [25]. Правове регулювання

сімейних відносин у Швейцарії базується на принципах рівності, моногамії (ст. 96 ЦК Швейцарії), обов'язкової державної реєстрації шлюбу (ст. 97 ЦК Швейцарії), свободи розірвання шлюбу (ст. 111 ЦК Швейцарії), взаємної підтримки подружжям одне одного (ст. 163 ЦК Швейцарії) тощо.

Як в Україні, так і в державах Європейського Союзу та європейських країнах, що не входять до складу ЄС, принципи сімейного права відіграють важливе значення; вони не тільки визначають напрями правового регулювання сімейних відносин, але й дозволяють урегулювати відносини у випадках відсутності відповідного законодавства або ж коли норми законів не є чітко зрозумілими.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Здійснивши порівняльний аналіз законодавства України та держав Західної Європи, можна відмітити, що правове регулювання сімейних відносин будується на багатьох спільних принципах, зокрема

державної охорони сім'ї, дитинства, материнства, рівності, поваги до сімейного життя, пріоритету інтересів дитини, одношлюбності, добровільності шлюбу, свободи розірвання шлюбу й ін. Водночас в окремих європейських державах на рівні закону встановлені особливі принципи: збереження цілісності сім'ї (у Німеччині); урахування волі дитини (в Австрії); принцип заборони та запобігання насильству в сім'ї (у Німеччині, Монако), взаємодопомоги між подружжям (в Австрії, Нідерландах, Швейцарії); принцип солідарної відповідальності подружжя за борги сім'ї (у Нідерландах). Серед проаналізованих держав Західної Європи тільки законодавство Ліхтенштейну та Монако не визнає одностатеві шлюби, а також не регулює партнерські відносини між особами однієї статі.

На нашу думку, такий поширений принцип у державах Західної Європи як принцип взаємної підтримки подружжя та членів сім'ї, варто закріпити у ст. 7 Сімейного кодексу України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Логвиненко М.І., Терещенко В.П. Порівняльно-правова характеристика інституту шлюбних відносин за законодавством України, Німеччини та Франції. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 1. С. 88–91.
2. Маланчук Т.В., Дегтяр Р.О. Інститут шлюбного договору в Україні: перспективи удосконалення та зарубіжний досвід правового регулювання. Молодий вчений. 2018. № 5 (57). С. 620–623.
3. Радченко Л.І. Шлюбний договір в іноземних правопорядках: окремі засади правового регулювання. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 38–41.
4. Басай О.В. Принципи цивільного права України: теорія і практика. Івано-Франківськ: Сімик, 2013. 427 с.
5. Цивільне законодавство України. Основні категорії, принципи та концепти: монографія / за ред. С.О. Харитонова Одеса: Фенікс, 2012. 339 с.
6. Чернега В.М. Принцип розумності в сімейному праві України. Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 1. С. 46–50.
7. Явор О.А. Загальні засади регулювання сімейних відносин: традиційний та сучасний підходи. Вісник Академії адвокатури України. 2012. № 3 (25). С. 258–261.
8. Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.buzer.de/s1.htm?g=BGB&a=1297-1921> (Last accessed: 29.11.2018).
9. Familie, Familienrecht und Reformen. URL: <http://www.bpb.de/politik/innenpolitik/familienpolitik/198764/familie-familienrecht-und-reformen?p=all> (Last accessed: 30.11.2018).
10. Walter Doralt. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch (ABGB) ist die zentrale Kodifikation des österreichischen Zivilrechts. URL: http://hwb-eup2009.mpipriv.de/index.php/Allgemeines_B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch (Last accessed: 2.12.2018).
11. Gesetz zur Vereinheitlichung des Rechts der Eheschließung und der Ehescheidung im Lande Österreich und im übrigen Reichsgebiet. Vom 6. Juli 1938. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001871> (Last accessed: 10.12.2018).
12. Christian Broda. Familien und Strafrechtsreform der 1970er Jahre. URL: <https://www.mediathek.at/akustische-chronik/1970-1985/familien-und-strafrechtsreform/> (Last accessed: 12.12.2018).
13. Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 1: Die Ehe- und Familienrechtsreform 1993. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 28/2005. 68. URL: https://liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_028.pdf (Last accessed: 12.12.2018).
14. Elisabeth Berger. Die Reform des liechtensteinischen Ehe- und Familienrechts. Teil 2: Die Ehescheidungs- und Ehetrennungsrechtsreform 1999. Beiträge Liechtenstein-Institut Nr. 33/2006. 30. URL: https://www.liechtenstein-institut.li/contortionist/0/contortionistUniverses/397/rsc/Publikation_downloadLink/LIB_033.pdf (Last accessed: 14.12.2018).
15. Le Code civil des Français, 21 mars 1804. URL: <http://codes.droit.org/CodV3/civil.pdf> (Last accessed: 17.12.2018).
16. Jean Hauser. Le Conseil constitutionnel et le droit de la famille. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/le-conseil-constitutionnel-et-le-droit-de-la-famille> (Last accessed: 18.12.2018).
17. Emmanuel Pardo. Droit de la Famille. URL: <https://avocat-nice-pardo.fr/droit-de-la-famille/> (Last accessed: 19.12.2018).
18. Hubert Bosse-Platière. L'avenir du droit civil de la famille : quelques conjectures. À l'horizon de l'Europe. Informations sociales 2005/8 (n° 128), p. 38 - 51. URL: https://www.cairn.info/revue-informations-sociales-2005-8-page-38.htm?try_download=1 (Last accessed: 20.12.2018).
19. Par Simon le. Les avancées du Droit de la Famille et l'évolution de la société et des mœurs. 15/01/2018. URL: <https://www.superprof.fr/ressources/droit/droit-general/droit-de-la-famille/autorite-paternelle.html#les-grandes-conque%cc%82tes> (Last accessed: 21.12.2018).

20. Xavier Dijon. Les mutations du droit de la famille en Belgique. Réflexion éthique sur les enjeux de la loi. *Études* 2006/12 (Tome 405), pages 609 – 620.
21. Code civil. Journal officiel du Grand-Duché de Luxembourg. URL: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/code/civil/20181101> (Last accessed: 24.12.2018).
22. Les Fondements de la Justice et le Droit monégasque. Le droit monégasque. URL: <https://www.gouv.mc/Gouvernement-et-Institutions/Les-Institutions/La-Justice/Les-Fondements-de-la-Justice-et-le-Droit-monegasque> (Last accessed: 25.12.2018).
23. Anne Eastwood. L'égalité hommes/femmes. Le dossier du jour. 8 mars 2017. URL: https://hautcommissariat.mc/docs_site/Monaco-Matin-8-mars-2017.pdf (Last accessed: 28.12.2018).
24. Hirsch Ballin. De betekenis van het Nieuw BW in de Nederlandse rechtsstaat. URL: <https://www.njb.nl/blog/de-betekenis-van-het-nieuw-bw-in-de-nederlandse.28970.lynkx> (Last accessed: 29.12.2018)
25. Anpassung des Familien- und Erbrechts an die realen Lebensformen. Bundesamt für Sozialversicherungen BSV. URL: <https://www.bsv.admin.ch/bsv/de/home/sozialpolitische-themen/familienpolitik/familienrecht.html> (Last accessed: 30.12.2018).

Менджул Марія Василівна

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРИНЦИПІВ СІМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Досліджене законодавство України та держав Західної Європи, що містить принципи правового регулювання сімейних відносин. Виокремлено спільні та відмінні принципи сімейного права в Україні й Австрії, Бельгії, Німеччині, Нідерландах, Люксембургу, Ліхтенштейні, Монако, Швейцарії. Установлено, що спільними принципами правового регулювання сімейних відносин є принципи державної охорони сім'ї, рівності, пріоритету інтересів дитини, одношлюбності й ін. Надані пропозиції щодо вдосконалення норм Сімейного кодексу України.

Ключові слова: принцип, сім'я, сімейні відносини, шлюб, закон.

Менджул Марія Васильевна

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИНЦИПОВ СЕМЕЙНОГО ПРАВА В УКРАИНЕ И ГОСУДАРСТВАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ

Исследовано законодательство Украины и стран Западной Европы, содержащее принципы правового регулирования семейных отношений. Выделены общие и отличительные принципы семейного права в Украине и Австрии, Бельгии, Германии, Нидерландах, Люксембурге, Лихтенштейне, Монако, Швейцарии. Установлено, что совместными принципами правового регулирования семейных отношений являются принципы государственной охраны семьи, равенства, приоритета интересов ребенка, единобрачия и др. Предложены изменения относительно совершенствования норм Семейного кодекса Украины.

Ключевые слова: принцип, семья, семейные отношения, брак, закон.

Mendzhul Maria Vasyivna

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE PRINCIPLES OF FAMILY LAW IN UKRAINE AND WESTERN EUROPEAN STATES

The legislation of Ukraine and the countries of Western Europe, which contains the principles of legal regulation of family relations, is studied. The common and distinct principles of family law in Ukraine and Austria, Belgium, Germany, the Netherlands, Luxemburg, Liechtenstein, Monaco, Switzerland are identified.

It was established that the common principles are: state protection of the family, childhood, motherhood, equality, respect for family life, priority of the interests of the child, single-parentage, voluntary marriage, freedom of divorce, etc. At the same time, special principles are established in certain European countries: preservation of family integrity (in Germany); taking into account the will of the child (in Austria); the principle of the prohibition and prevention of domestic violence (in Germany, Monaco), mutual assistance between spouses (in Austria, the Netherlands, Switzerland); the principle of joint and several liability of the spouses for family debts (in the Netherlands). Legislation found in civil law in Monaco is contrary to the principle of equality and restricts the right to marriage. Among the analyzed states of Western Europe, the legislation only of Liechtenstein and Monaco does not recognize same-sex marriages, nor does it regulate the partnership relations between persons of one article.

Both in Ukraine and in the states of the European Union, family law principles play an important role; they not only determine the directions of legal regulation of family relations, but also allow to regulate relations in the absence of the relevant legislation, or when the rules of the law are not clearly understood. Proposals for improvement of legislation are proposed, namely, to consolidate in Art. 7 of the Family Code of Ukraine principle of mutual support of spouses and family members.

Key words: principle, family, family relations, marriage, law.

ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА

УДК 347.77:(007:004.0565):004738.5

Некіт Катерина Георгіївна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ І НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Постановка проблеми. Вплив технологій на життя людини та розвиток суспільства важко переоцінити. Наприкінці ХХ століття історія людства поділилася на дві епохи завдяки появі Інтернету, і швидкість розвитку технологій набирає таких обертів, що вже сьогодні, на початку ХХІ століття, ми впевнено можемо говорити про нову епоху в нашій історії – епоху Інтернету речей. Так, якщо кількість пристроїв, підключених до Інтернету у 2003 р., становила 500 мільйонів, то вже у 2010 р. їх кількість зросла до 12,5 мільярдів, а до 2020 р., за різними даними, прогнозують підключення до Інтернету від 26 до 50 мільярдів пристроїв [1]. Це, з одного боку, відкриває величезні перспективи для розвитку суспільства, але з іншого, як і будь-яке нове явище, породжує низку проблем, зокрема в правовій сфері, оскільки сьогодні немає жодного комплексного рішення щодо правового регулювання відносин у сфері Інтернету речей, як немає й самого легального визначення цього поняття.

Стан дослідження теми. Проблеми Інтернету речей останнім часом уже доволі часто привертають увагу дослідників, однак усе ще залишаються недостатньо дослідженими, численні питання залишаються відкритими. Серед сучасних дослідників, які приділяють увагу дослідженню проблематики Інтернету речей, можна згадати О. Баранова, А. Білощицького, Н. Віндерських, С. Грінгарда, І. Дороніна, Є. Харитонову, О. Харитонову й інших. Утім, проблеми Інтернету речей потребують подальших поглиблених досліджень.

Метою статті є аналіз системи правових проблем у сфері Інтернету речей і визначення напрямів їх вирішення з урахуванням останніх досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових ре-

зультатів. Для початку зупинимося детальніше на аналізі деяких технічних аспектів цього явища, які дозволяють скласти цілісне уявлення про Інтернет речей, що необхідно для вирішення правових проблем у цій сфері.

Термін «Інтернет речей» з'явився в 1999 р., коли працівником компанії Procter & Gamble Кевіном Ештоном було запропоновано покращити логістику корпорації за допомогою радіочастотних міток (radio-frequency identification, RFID) [2]. Щоправда, сьогодні цей термін піддається критиці на тій підставі, що Інтернет фактично є ім'ям власним, яке використовується для позначення глобальної Мережі мереж, побудованої на певних стандартах, тоді як існує ще Всесвітня павутина (WWW) – найбільш популярна Інтернет-платформа, яка забезпечує доступ до документів і технічно не містить перепон для підключення до цієї мережі речей-пристроїв, тобто для створення мереж, які складаються з речей із використанням технології Інтернет. Як зазначають критики, підміна понять виникла й зміцнилася через відсутність належного розуміння відмінностей між Інтернетом і WWW. Всесвітня павутина – це розподілена система, що надає доступ до зв'язаних між собою документів, розташованих на різних комп'ютерах, підключених до Інтернету. Говорячи про IoT, зазвичай мають на увазі не просто комунікації, а щось аналогічне WWW, щось на зразок павутини речей. Ця обставина була усвідомлена відносно недавно, після чого з'явився відповідний термін Web of Things (WoT), який точніше підходить до ідеального уявлення про IoT [3] (саме тому в багатьох джерелах використовується поняття «інтернет речей» – з маленької літери).

Проте сьогодні вже є усталений термін «Інтернет речей», який набув широкого застосування у 2008–2009 рр., коли відбувся перехід від «Інтер-

нету людей» до «Інтернету речей», коли кількість підключених до Мережі предметів перевищила кількість населення Землі, і який, очевидно, буде використовуватися в подальшому, що викликає потребу введення його й у правову реальність.

Сьогодні є безліч технічних визначень поняття «Інтернет речей», зокрема, Інтернет речей визначається як мережа фізичних об'єктів, які мають вбудовані технології, що дозволяють здійснювати взаємодію із зовнішнім середовищем, передавати відомості про свій стан і приймати дані ззовні (Gartner) [3]. Також Інтернет речей визначають як «речі», такі як пристрої та датчики, відмінні від комп'ютерів, смартфонів або планшетів, які поєднуються, взаємодіють один з одним або передають інформацію один від одного завдяки Інтернету [4]. Інтерес для нашого подальшого дослідження викликає визначення, згідно з яким Інтернет речей – це концепція комунікаційної мережі фізичних або віртуальних об'єктів («речей»), які мають технології для взаємодії між собою та з навколишнім середовищем, а також можуть виконувати певні дії без втручання людини. Сутність цієї концепції полягає в тому, щоб усі предмети побуту, товари, вузли технологічних процесів тощо були оснащені вбудованими комп'ютерами та сенсорами, мали змогу обробляти інформацію, що надходить із навколишнього середовища, обмінюватися нею та виконувати різні дії залежно від отриманої інформації [5]. Звернемо увагу, що у визначенні поняття «Інтернет речей» часто використовується поняття віртуальної речі. Так, відповідно до Рекомендації Y2060 Відділу стандартів зв'язку Міжнародного союзу електров'язку «Огляд Інтернету речей», під Інтернетом речей пропонується розуміти глобальну інфраструктуру для інформаційного суспільства, яка забезпечує можливість надання більш складних послуг шляхом з'єднання між собою речей (фізичних і віртуальних) на підставі наявних і таких, що розвиваються, функціонально сумісних інформаційно-комунікаційних технологій [6].

Серед визначень поняття «Інтернет речей» з урахуванням правового аспекту, що пропонуються сучасними дослідниками, варто виділити визначення, запропоноване О. Барановим, згідно з яким під Інтернетом речей варто розуміти комплекси й системи, що складаються із сенсорів, мікропроцесорів, виконавчих пристроїв, локальних та/або розподілених обчислювальних ресурсів і програмних засобів, програм штучного інтелекту, технологій хмарних обчислювань, передача даних між якими здійснюється за допомогою ме-

режі Інтернет, і призначені для надання послуг і проведення робіт в інтересах суб'єктів (фізичних або юридичних осіб) [7, с. 7].

Наведене визначення видається цілком прийнятним для розуміння поняття Інтернету речей у правовій площині, хіба що з тим уточненням, що Інтернет речей варто визначати як вищевказану сукупність компонентів, що використовуються для задоволення інтересів фізичних, юридичних осіб або інтересів держави й суспільства (з урахуванням того факту, що Інтернет речей є багатограним поняттям та може використовуватись у різних сферах, із різними цілями, а тому тут можуть виникати різноманітні правові відносини з різними учасниками, про що буде йтися далі).

Серед проблем, пов'язаних з Інтернетом речей, можна виділити такі, як правовий режим інформації, персональні дані й приватне життя, інформаційна безпека, розроблення понятійного апарату, проблема ідентифікації осіб, відповідальність учасників цих відносин, проблема збору доказів тощо. Деякі з проблем, що виникають у сфері Інтернету речей, зокрема проблема відповідальності за шкоду, заподіяну пристроями, що входять до системи IoT, уже розглядалися нами раніше [8].

Ще одним чи не найважливішим проблемним питанням у сфері Інтернету речей є питання захисту персональних даних.

Із метою забезпечення захисту персональних даних у Європейському Союзі було розроблено нові правила оброблення персональних даних і прийнято Загальний регламент із захисту даних (Регламент ЄС 2016/679 від 27 квітня 2016 р. або GDPR – General Data Protection Regulation), який набув чинності в травні 2018 року, після чого компанії, що порушують правила щодо оброблення персональних даних, ризикують бути притягнутими до відповідальності з накладенням штрафів до 20 мільйонів євро, або 4% річного доходу компанії. Основні принципи оброблення персональних даних за GDPR такі:

1) законність, справедливість і прозорість: персональні дані повинні оброблятися законно, справедливо й прозоро. Будь-яку інформацію про цілі, методи й обсяги опрацювання персональних даних слід висловлювати максимально доступно й просто;

2) обмеження мети: дані повинні збиратися й використовуватися виключно в тих цілях, які заявлені компанією (онлайн-сервісом);

3) мінімізація даних: не можна збирати особисті дані в більшому обсязі, ніж це необхідно для цілей оброблення;

4) точність: особисті дані, які є неточними, повинні бути видалені чи виправлені (на вимогу користувача);

5) обмеження зберігання: особисті дані повинні зберігатися у формі, яка дозволяє ідентифікувати суб'єкти даних на строк не більший, ніж це необхідно для цілей оброблення;

6) цілісність і конфіденційність: під час оброблення даних користувачів компанії необхідно забезпечити захист персональних даних від несанкціонованої чи незаконної обробки, знищення й пошкодження [9].

Однією з важливих для належного розвитку IoT новацій, закріплених у GDPR, є так звані дружні для інновацій правила, відповідно до яких гарантії захисту даних у продуктах і послугах, що розробляються, повинні бути забезпечені на найбільш ранніх стадіях розвитку, тобто ще на стадії проектування. Це правило має назву Privacy by Design або Data Protection by Design. Основними принципами Privacy by Design є такі:

1) превентивні заходи, а не тільки усунення наслідків: вбудовування конфіденційності в конструкцію системи повинне бути активним, а не обмежуватися лише заходами з усунення наслідків. Такий підхід запобігає випадкам порушення конфіденційності ще до того, як вони відбуваються. Іншими словами, особиста інформація повинна бути захищена до того, як система запущена в роботу, а не після виявлення порушень конфіденційності;

2) конфіденційність як стандартна установка: Privacy by Design прагне досягти максимального ступеня захисту особистої інформації, гарантуючи, що персональні дані захищені автоматично в тій або іншій інформаційній системі чи ділових відносинах. Навіть якщо індивідуум не вживає ніяких заходів, його особиста інформація залишається надійно захищеною. Не вимагається ніяких дій із боку індивідуума для захисту особистої інформації, адже система вже на початку містить у собі необхідні установки;

3) конфіденційність як частина структури: захист особистої інформації повинен стати невід'ємною частиною архітектури будь-якої інформаційної системи чи ділових відносин. Це не якийсь додатковий компонент, внесений у систему пост-фактум;

4) повна функціональність із сумарним позитивним результатом: Privacy by Design не шукає приводів для помилкової дихотомії, таких, наприклад, як зміцнення безпеки системи на противагу захисту особистої інформації, демонструючи, що можна забезпечити й те, і інше;

5) захист особистої інформації впродовж усього циклу її збору, зберігання, оброблення й знищення: конфіденційність повинна бути вбудована в систему ще до початку збору даних. Більше того, цей захист повинен надійно розповсюджуватися на весь цикл зберігання й оброблення даних; іншими словами, збереження даних має важливе значення для конфіденційності від моменту запуску системи й до кінця її існування. Це гарантує надійне зберігання даних, а після закінчення їх використання – надійне й своєчасне знищення;

6) доступність і відвертість: усі компоненти й операції залишаються відкритими й доступними (як для користувачів, так і для тих, хто забезпечує цей вид сервісу);

7) дотримання конфіденційності користувачів: система повинна бути орієнтована на користувача. Це досягається такими заходами, як захист особистої інформації за умовчанням, своєчасне повідомлення про збір особистої інформації, надання користувачу свободи вибору в зручній і зрозумілій формі [10].

Крім того, що наведені положення щодо захисту персональних даних варті уваги українського законодавця з метою забезпечення захисту персональних даних українських громадян шляхом прийняття аналогічного акта, необхідно пам'ятати, що Регламент ЄС 2016/679 має екстериторіальний характер, тобто застосовується до всіх компаній, що обробляють персональні дані громадян і резидентів ЄС, незалежно від місця знаходження такої компанії.

Пильної уваги потребує проблема забезпечення інформаційної безпеки у сфері Інтернету речей. Раніше нами вже обговорювалися випадки порушень правил інформаційної безпеки у сфері Інтернету речей і причини, з яких такі порушення трапляються. Наводилися також і приклади судових спорів із причини незабезпечення належної безпеки пристроїв, що входять до системи Інтернету речей [8, с. 109]. Як зазначалося нами раніше, для забезпечення інформаційної безпеки у сфері Інтернету речей одним із ключових завдань є взяття на себе професійним співтовариством відповідальності щодо цього питання. Припускається, що допомогти в забезпеченні інформаційної безпеки зможуть засоби саморегуляції та сертифікація пристроїв, що входять у систему Інтернету речей.

На думку дослідників, проблему узгодження співіснування різноманітних компонентів Інтернету речей допоможе вирішити введення певних стан-

дартів у сфері Інтернету речей. Так, зазначається, що сьогодні необхідним є перехід до нового рівня технологій, де виникає новий підключений світ. Так само, як раніше різні патентовані мережеві протоколи IBM, Novell, Bay Networks, Cisco Systems усе ж зникли, залишивши замість себе спільний стандарт IP, патентовані та закриті системи Інтернету речей повинні поступитися місцем більш відкритому простору. Ситуація, коли є безліч різноманітних не стандартизованих пристроїв, аналогічна ситуації, коли б, наприклад, кожен виробник автомобілів використовував свою систему управління, в одному автомобілі б установлювалося кермо, а в іншому – джойстик чи панель управління. Або якби системи електронної пошти були б несумісними, а телефоном було б неможливо телефонувати на номери інших операторів, і для побутової техніки різних брендів були б потрібні різні типи підключення води чи електричної енергії. Так само й у світі Інтернету закритих чи патентованих речей, у якому пристрої не підключені один до одного, власник будинку не зможе керувати освітленням, системою безпеки, терморегулятором, замками тощо за допомогою центрального додатка чи панелі управління. І сьогодні дедалі більше визнається необхідність стандартів для Інтернету речей. Із цією метою Асоціацією зі стандартизації було розроблено низку стандартів і протоколів, покликаних допомогти розвитку підключених систем. Сьогодні також ведеться робота над розробленням для технологій, систем і пристроїв Інтернету речей платформи з відкритим кодом [11, с. 120–121].

Отже, серед заходів забезпечення інформаційної безпеки у сфері IoT насамперед необхідно виділити саморегуляцію, яка повинна забезпечуватися за допомогою тісної співпраці технологічних компаній і громадянського суспільства. Це мінімізує втручання держави в цю сферу, що сприятиме швидкому розвитку інноваційних технологій. Виникає лише потреба в правовому регулюванні відносин між громадянським суспільством, організаціями із захисту прав споживачів і технологічними компаніями. Насамперед зусилля мають бути спрямовані на охорону прав людини від порушень, пов'язаних із функціонуванням Інтернету речей, що передбачає необхідність профілактики таких

порушень шляхом контролю за встановленням належного захисного програмного забезпечення на всі пристрої, що входять до екосистеми IoT.

Слід зазначити, що в Європі розвитку технологій IoT уже загрожують регулятивні бар'єри. Із метою забезпечення безпеки в Європі на державному рівні планують ввести обов'язкову сертифікацію всіх пристроїв, які підключаються до IoT. Країни – учасниці ЄС розглядають можливість розроблення комплексу заходів, націлених на забезпечення кібербезпеки Інтернету речей. Заступник європейського комісара із цифрової економіки й суспільства Тібо Клейнер відзначив, що контролю потребують не тільки прилади, які, наприклад, можна захистити за допомогою чипів, що забезпечують віддзеркалення атак хакерів, але й мережі, до яких вони підключені, а також хмарні сховища [12].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У підсумку зазначимо, що оскільки Інтернет речей є складним і багатограним поняттям, правові проблеми, що виникають у цій сфері, є досить різноманітними. До таких відносять проблеми захисту персональних даних і забезпечення невторчання у приватне життя, проблеми інформаційної безпеки, проблеми ідентифікації осіб, відповідальності учасників цих відносин, проблеми збору доказів тощо.

На вирішення проблеми захисту персональних даних у сфері Інтернету речей спрямовані, зокрема, норми GDPR шляхом закріплення дружніх для інновацій правил, відповідно до яких гарантії захисту даних у продуктах і послугах, що розробляються, повинні бути забезпечені на найбільш ранніх стадіях розвитку, тобто ще на стадії проектування (Privacy by Design або Data Protection by Design).

Проблему забезпечення інформаційної безпеки сьогодні пропонують вирішувати шляхом саморегуляції у сфері Інтернету речей і введенням стандартизації й обов'язкової сертифікації об'єктів, що входять до системи Інтернету речей. Остання позиція видається доцільною, хоча й піддається критиці, оскільки надмірна регуляція може завадити розвитку технологій у сфері IoT.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Храмов П. Всеобъемлющий интернет: прогнозы и реальность. Открытые системы. 2013. № 4. URL: <http://www.osp.ru/os/2013/04/13035552/>.
2. Интернет вещей – что это такое и как применять IoT в реальном бизнесе. URL: <https://rb.ru/longread/iot-cards/>.
3. Что такое Интернет вещей. URL: [http://www.tadviser.ru/index.php/\(Internet_of_Things,_IoT\)#cite_note-0](http://www.tadviser.ru/index.php/(Internet_of_Things,_IoT)#cite_note-0).
4. Открытая концепция «Интернет вещей: правовые аспекты (Российская Федерация)». URL: <http://www.dentons.com/ru/whats-different-about-dentons/connecting-you-to-talented-lawyers-around-the-globe/news/2016/june/dentons-develops-russias-first-ever-whitepaper-on-the-legal-aspects-of-the-internet-of-things>.

5. Интернет речей. URL: http://glossary.starbasic.net/index.php?title=%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5%D1%82_%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%B9.
6. Обзор Интернета вещей. URL: <https://www.itu.int/rec/T-REC-Y.2060-201206-I>.
7. Баранов О. Интернет речей (IoT): огляд правових проблем. Интернет речей: проблеми правового регулювання і впровадження: матеріали науково-практичної конференції (24 жовтня, 2017 р., м. Київ) / Упоряд. В. Фурашев, С. Петряев. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2017. С. 7–16.
8. Некіт К. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. Часопис цивілістики. 2017. № 27. С. 107–112.
9. GDPR – новые правила обработки персональных данных в Европе для международного IT-рынка. URL: <https://habrahabr.ru/company/digitalrightscenter/blog/344064/>.
10. Кавукиан Э. Privacy by Design: 7 основополагающих принципов. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31633216#pos=0;0.
11. Грингард С. Интернет вещей: будущее уже здесь. М.: Альпина Паблишер, 2016. 188 с.
12. ЕС регулирует интернет вещей. URL: <https://roskomsvoboda.org/22079/>.

Некіт Катерина Георгіївна

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ І НАПРЯМИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена визначенню кола проблем, що виникають із розвитком Інтернету речей, і аналізу напрямів їх вирішення. Зазначено, що до таких проблем відносять проблеми захисту персональних даних і забезпечення невторчання у приватне життя, проблеми інформаційної безпеки, проблеми ідентифікації осіб, відповідальності учасників цих відносин, проблеми збору доказів тощо. Першочерговими серед них є проблема захисту персональних даних і забезпечення інформаційної безпеки. Цим проблемам приділена особлива увага, визначені шляхи запобігання порушенням у цій сфері.

Ключові слова: Інтернет речей, речі, пристрої, персональні дані, GDPR, інформаційна безпека, саморегулювання, сертифікація.

Некіт Катерина Георгиевна

НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНТЕРНЕТА ВЕЩЕЙ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ РЕШЕНИЯ

Статья посвящена определению круга проблем, которые возникают с развитием Интернета вещей, и анализу направлений их решения. Отмечено, что к таким проблемам относят проблемы защиты персональных данных и обеспечения невмешательства в частную жизнь, проблемы информационной безопасности, проблемы идентификации лиц, ответственности участников этих отношений, проблемы сбора доказательств и тому подобное. Первоочередной среди них является проблема защиты персональных данных и обеспечения информационной безопасности. Этим проблемам уделено особое внимание, определены пути предотвращения нарушений в этой сфере.

Ключевые слова: Интернет вещей, вещи, устройства, персональные данные, GDPR, информационная безопасность, саморегулирование, сертификация.

Nekit Kateryna

SOME LEGAL PROBLEMS OF THE INTERNET OF THINGS (IoT) AND WAYS OF THEIR SOLUTION

The article is dedicated to definition of the range of problems which arise due to the development of the Internet of things and to the analysis of the ways of their solution. It is noted that the most important issues in this sphere are: problems of personal data protection and holding of the principle of non-interference into private life, problems of information security, a problem of user's identification, responsibility of participants of these relations, problems of collecting proofs and so forth. Among them the problem of personal data protection and information security is primary. Special attention is paid to these problems, ways of prevention of violations in this sphere are defined.

It is noted that recently adopted in European Union General Data Protection Regulation addressed the problem of personal data protection in the sphere of the Internet of things. In this legal act so-called friendly rules for innovations were enshrined, according to which data protection guarantees concerning products and services have to be provided at early stages of development, that is at a design stage (Privacy by Design or Data Protection by Design). To the basic principles of Privacy by Design refer, particularly: 1) preventive measures, that is orientation on prevention of violations, but not just elimination of consequences; 2) confidentiality, maximum protection of personal information; 3) simultaneous safety of a system and protection of personal information; 4) protection of personal information throughout the whole cycle of its collecting, processing, storage and so on; 5) availability and openness of components of a system.

The problem of information security is suggested to be resolved, particularly, by self-regulation in the sphere of the Internet of things. It is also offered to enter standardization and obligatory certification of objects which are part of the system of the Internet of things. In Europe for the purpose of safety there is considered to be enforced obligatory certification of all devices which are connected to IoT. The member countries of the EU consider the possibility of development of a complex of the actions aimed at ensuring of cyber security of the Internet of things. Such approach is advisable, though gives in to criticism as excessive regulation can interfere with development of technologies in the IoT.

Key words: Internet of things, things, devices, personal data, GDPR, information security, self-regulation, certification.

ЦИВІЛІСТИКА БЕЗ КОРДОНІВ

УДК 343.341

Пархоменко-Куцевіч Оксана Ігорівна,

доктор наук з державного управління, завідувач кафедри публічного адміністрування
Міжрегіональної Академії управління персоналом

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРЖАВНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігається активне формування та розвиток антикорупційних органів державної влади, які мають формувати та реалізовувати ефективну антикорупційну політику в Україні. Проте становлення цих державних органів відбувається повільно, без визначення єдиної стратегічної мети та реальних етапів розвитку. Крім того, спостерігається дещо спотворена комунікація між новоствореними антикорупційними інституціями. Деякі антикорупційні інституції дублюють функції одна одної, а деякі функції щодо реалізації антикорупційної політики не охоплені такими державними інституціями. Тому виникла потреба у формуванні антикорупційних органів відповідно до вимог реінжинірингу.

Формування антикорупційних інституцій за допомогою реінжинірингу дасть можливість сформувати єдину систему антикорупційних органів, метою яких буде формування та реалізація єдиної антикорупційної політики.

Стан дослідження теми. Питанню оптимізації функціонально-організаційної структури суб'єктів протидії корупції приділяє увагу значна кількість науковців (як вітчизняних, так і зарубіжних). Обґрунтуванню окремих складових частин функціонально-організаційної структури суб'єктів боротьби з корупцією присвятили свої праці М. Бездольний, О. Костенко, Р. Кулаковський, В. Маляренко, М. Мельник, Ю. Мірошник, Є. Невмержицький, І. Печенкін, Є. Скулиш, Н. Шинкаренко й ін.

Має місце функціонально-організаційна структура суб'єктів протидії корупції, а також взаємні зв'язки всередині цієї структури, що не дозволяють забезпечити належний рівень боротьби з корупційними проявами в українському суспільстві. Це зумовлює необхідність раціоналізації цієї

структури з метою підвищення її ефективності, а також зниження витрат на її функціонування.

Мета статті – обґрунтування інноваційних шляхів формування державних антикорупційних інституцій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На початку дослідження процесів реінжинірингу в системі державного управління розглянемо основні наукові підходи до поняття «реінжиніринг» і його зміст у системі функціонування будь-якої бізнес-структури. Є багато визначень поняття «реінжиніринг», розглянемо базові з них.

Теоретичні аспекти впровадження реінжинірингу розроблені американськими вченими М. Хаммером і Дж. Чампі у 80-х рр. ХХ ст., які вперше сформулювали дефініцію «реінжиніринг». Так, реінжиніринг – це фундаментальне переосмислення та радикальне перепроєктування бізнес-процесів із метою досягнення істотного поліпшення в таких ключових для сучасного бізнесу показниках результативності, як витрати, якість, рівень обслуговування й оперативність. Основними в реінжинірингу є дві проблеми: радикальне проектування та бізнесові процеси [7]. Це полягає в переорієнтації від функцій на шляхи інтегрованих реалізаційних процедур, що вимагає зміни правил просування в багатьох сферах організації. Якщо керівництво підприємства зважилося на такі дії, а працівники підготовлені до цього, то є великий шанс вдосконалити організацію й одночасно із цим здобути перемогу над конкурентами.

Окремі вчені визначають поняття «реінжиніринг» так:

– реконструювання чи створення нових бізнес-процесів із метою підвищення ефективності діяльності підприємства. Визначальною рисою

цього підходу, порівняно з іншими методами процесного управління, є спрямованість на кардинальну зміну бізнес-процесів, а не на поступове їх поліпшення [1];

- проектування компанії відповідно до її процесів, а не згідно зі спеціалізованими структурними підрозділами компанії [2];

- науково-практичний підхід до кардинального перепроєктування бізнес-процесів підприємства для стабілізації та росту його господарської діяльності за рахунок виявлення проблемних, «критичних зон» і вживання заходів щодо їх усунення [3];

- сукупність методів і засобів, призначених для кардинального поліпшення основних показників діяльності підприємства шляхом моделювання, аналізу, перепроєктування вже наявних бізнес-процесів [6];

- інструмент, спеціально створений для здійснення масштабних змін в управлінні процесами, які не можуть бути забезпечені відомими методами вдосконалення [9];

- рішуча, стрімка й глибока «проривна» перебудова основ внутрішньофірмової організації та керування [8].

Таким чином, реінжиніринг бізнес-середовища пов'язує із процесами реструктуризації; він базується на інженерному підході до процесу управління й передбачає спочатку моделювання організації, а потім – зміну моделі шляхом рішучого скасування нераціональних ланок. Уся сутність реінжинірингу побудована на системі докорінних перетворень в організації. Водночас реінжиніринг пов'язаний із трансформацією системи управління та її оптимізацією.

Від реінжинірингу як методу реорганізації бізнесу за допомогою докорінної перебудови бізнес-процесів управлінська думка перейшла до поняття «бізнес-інжиніринг», тобто до архітектурної побудови, створення бізнесу на основах інженерної науки шляхом проектування й управління бізнес-процесами. Тому реінжиніринг як техніка реконструювання бізнес-процесів стає складовою частиною бізнес-інжинірингу [4].

На нашу думку, більш доцільно запровадити в практику формування інноваційних державних інституцій поняття «реінжиніринг адміністративних процесів», під яким розуміється архітектурна побудова, створення державних установ (закладів, організацій) на основах інженерної науки шляхом управління державними процесами.

Основними функціями реінжинірингу адміністративних процесів є такі:

- раціоналізація управлінських процесів;

- орієнтованість на надання адміністративних послуг населенню, що забезпечує якісне надання цих послуг;

- підвищення ролі рішень та ініціативи кожного працівника;

- зниження кількості осіб, які займаються контролем виконання рішень;

- забезпечення прискореного впровадження інноваційних управлінських технологій.

Метою реінжинірингу адміністративних процесів є не перебудова структур органів державної влади, а забезпечення підвищення ефективності роботи цих органів влади, істотне поліпшення показників діяльності.

Базовими принципами реінжинірингу бізнес-процесів є такі: об'єднання декількох робочих процедур в одну; виконавці приймають самостійні рішення; процеси мають різні варіанти виконання; робота виконується безпосередньо на місці [3].

Основними принципами реінжинірингу адміністративних процесів є такі. По-перше, оптимізація (кілька процесів (функцій) поєднуються в одну). По-друге, самостійність (виконавці самостійно в межах своїх процесуальних функцій приймають рішення). По-третє, відповідальність, збільшення відповідальності осіб, які приймають рішення. По-четверте, контроль (зменшення контролю за поточними процесами, збільшення контролю за результатом).

На основі практики реінжинірингу в приватному секторі можна сформулювати такі принципи реінжинірингу адміністративних процесів:

- 1) позбавлятися стереотипів і розглядати систему державного управління з погляду конструктора й архітектора. Одне з ключових понять, що формує основу реінжинірингу адміністративних процесів, – це процеси, а в цьому разі – адміністративні процеси. Саме їхня оптимізація і вдосконалення дають змогу відкрити й використати нові можливості, резерви й ресурси для розвитку й підвищення ефективності управління;

- 2) переходити від управління адміністративними функціями до управління адміністративними процесами й цілями. Для виконання такого масштабного завдання необхідно застосовувати новаторські підходи й сучасні прийоми й технології управління;

- 3) підтримувати актуальний «дизайн» адміністративних процесів, постійно їх удосконалювати й пристосовувати до умов, що змінюються. Реінжиніринг адміністративних процесів дає можливість не лише управляти виробничими процесами, а й заново їх створювати, якісно моделювати

Рис. 1. Технологія реалізації реінжинірингу адміністративних процесів

й видозмінювати, вибудовуючи в єдину цілісну й ефективну систему;

4) проводити постійний моніторинг і аналіз адміністративних процесів і здійснювати пошук і вироблення їхньої оптимальної моделі. Модель адміністративного процесу (реального чи бажаного) завдяки наочності його опису дає можливість проаналізувати, наскільки ефективно він сприяє досягненню визначених цілей і результатів. Оперативними інструментами процесного аналізу в системі державного управління можуть бути логістика адміністративного процесу, його тривалість і вартість (його розподіл на окремі етапи), а також інші чинники, від яких залежить або може залежати ефективність його виконання;

5) чітко й постійно орієнтуватися на зміст самого поняття «процес». Процес – це послідовність виконання функцій (робіт, операцій), спрямованих на досягнення результату, який має цінність і корисність для його споживача. На основі такого визначення кожен процес, зокрема й адміністративний, можна розділити на його різні складові елементи й функціональні характеристики [4].

Загальну схему проведення реінжинірингу адміністративних процесів можна уявити таким чином: аналіз і побудова моделі «як воно є», побудова можливих моделей реінжинірингу адміністративних процесів, упровадження пріоритетної моделі реінжинірингу адміністративних процесів, здійснення оцінювання результатів проведення реінжинірингу адміністративних процесів.

Загальна схема впровадження реінжинірингу адміністративних процесів відображена на рис. 1.

Основними етапами реінжинірингу адміністративних процесів повинні стати такі. Перший етап – підготовчий, який включає репозиціонування, визначення ролі, функцій закладу (установи, організації), проведення аудиту основних напрямів діяльності закладу, визначення ролі ресурсів (фінансових, кадрових, інформаційних, інтелектуальних тощо). Саме на цьому етапі визначається головна місія закладу (установи, організації). На першому етапі визначаються основні проблеми функціонування закладу (установи, організації), а також виявляється дублювання функцій [5].

Наступний (другий) етап – стратегічне планування реінжинірингу адміністративних процесів. На цьому етапі здійснюється відбір і оцінка процесів, реінжиніринг яких є найбільш доцільним і ефективним.

Третій етап – розроблення проекту реінжинірингу адміністративних процесів, де визначається перепроєктування обраних процесів, здійснюється розподіл зон відповідальності, визначається бюджет проекту, здійснюється обрання найкращого варіанта серед проектних концепцій. На цьому етапі здійснюється прогнозування майбутніх результатів. Прогнозування має передбачати визначення переліку основних внутрішніх процесів, особливостей використання ресурсного потенціалу, досягнення певного рівня ефективності.

Четвертий етап – це реалізація й контроль реінжинірингу адміністративних процесів. На цьому етапі необхідно передбачити етапи моніторингу реінжинірингу адміністративних процесів, відповідальність, звітування, корегування проектно

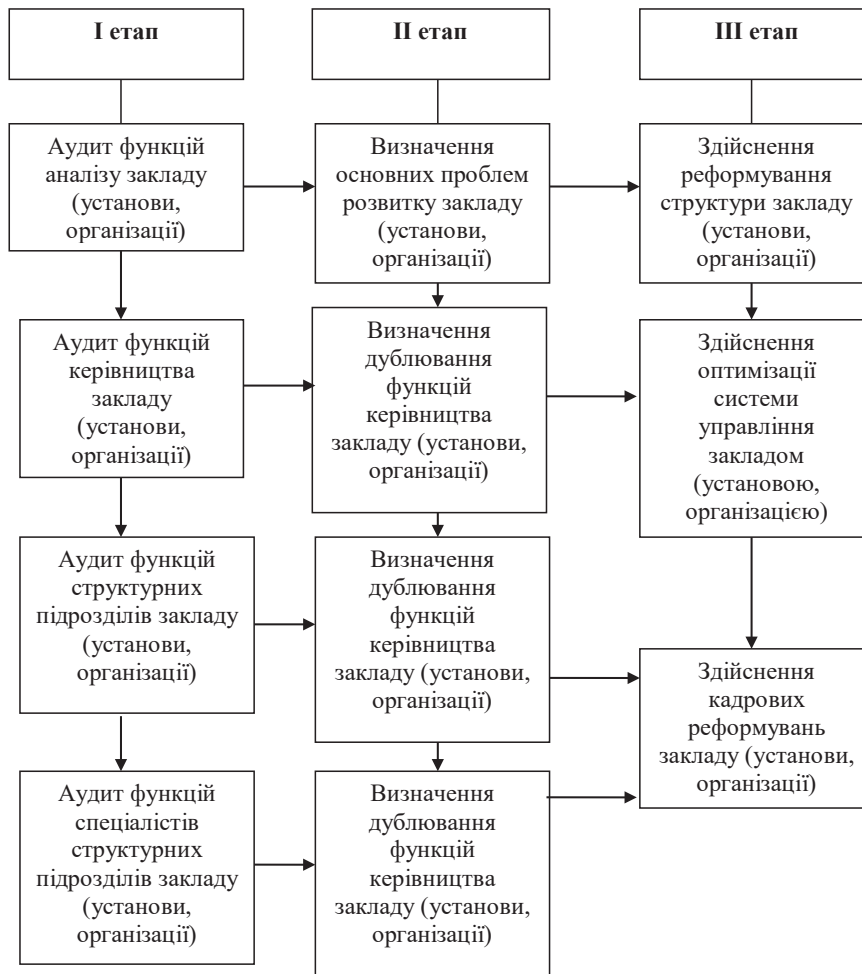

Рис. 2. Етапи реінжинірингу адміністративних процесів

концепції реінжинірингу адміністративних процесів. Крім того, саме на цьому етапі слід урахувати можливості здійснення реінжинірингу адміністративних процесів (ресурси, політична підтримка, реальна реалізація, ефективність і результативність) [5].

Процес реінжинірингу адміністративних процесів можна уявити як схему (рис. 2).

Реінжиніринг бізнес-середовища пов'язують із процесами реструктуризації; він базується на інженерному підході до процесу управління й передбачає спочатку моделювання організації, а потім – зміну моделі шляхом рішучого скасування нераціональних ланок. Уся сутність реінжинірингу побудована на системі докорінних перетворень в організації. Водночас реінжиніринг пов'язаний із трансформацією системи управління та її оптимізацією [5].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, реінжиніринг адміністративних процесів – архі-

тектурна побудова, створення державних установ (закладів, організацій) на основах інженерної науки шляхом проектування й управління державними процесами.

До основних етапів реінжинірингу адміністративних процесів належать такі: підготовчий етап, який включає репозиціювання, визначення головної місії й основних проблем функціонування; етап стратегічного планування процесу реінжинірингу адміністративних процесів; етап розроблення проекту реінжинірингу адміністративних процесів; етап реалізації й контролю реінжинірингу адміністративних процесів.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що реінжиніринг – методологічна основа формування інноваційних антикорупційних органів на підставі ґрунтовного аналізу функціональних обов'язків новостворених антикорупційних інститутів і формування залежно від виконуваних функцій державних органів влади у сфері запобігання та боротьби з корупцією. На нашу думку,

з урахуванням реінжинірингу потрібно переформувати антикорупційні органи державної влади у дві складові частини: формування механізмів запобігання корупції та реалізація механізмів боротьби з корупцією.

У перспективі передбачається здійснити ґрунтовний аналіз сучасних методів прогнозування та розвитку антикорупційних інституцій, формування єдиної системи органів державної влади у сфері запобігання та боротьби з корупцією.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабак О. Реінжиніринг як сучасний інструмент інноваційної діяльності підприємств. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evu/2011_17_1/Babak.pdf.
2. Блинов А., Рудакова О., Захаров В. Реінжиніринг бизнес-процессов. М.: Юнити-дана, 2010. 343 с.
3. Виноградова О. Реінжиніринг бизнес-процесів у сучасному менеджменті: Монографія. Донецьк, 2005. 195 с.
4. Можливі принципи й орієнтовані правила проведення адміністративного реінжинірингу. URL: <http://library.if.ua/book/44/3048.html> (дата звернення 12.11.2018 р.).
5. Пархоменко-Куцевіл О. Сучасні тенденції розвитку реінжинірингу в системі державного управління. Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Л.: ЛПІДУ НАДУ, 2013. Вип. 36. С. 20–27.
6. Розкошна О., Гончарова М. Особливості формування системи реінжинірингу бизнес-процесів. Академічний огляд. 2011. № 1 (34). С. 103.
7. Хаммер М., Чампи Дж. Реінжиніринг корпорации. Манифест революции в бизнесе. М.: Изд-во Манн, Иванов и Фербер. 2007. 288 с.
8. Шейн Л. Реінжиніринг бизнес-процессов: модное лекарство? Управление компанией. 2002. № 6. С. 68–74.
9. Яковенко С. Реінжиніринг бизнес-процесів шляхом інформатизації управління на підприємствах України. Актуальні проблеми економіки. 2004. № 9 (39). С. 45–53.

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ДЕРЖАВНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ІНСТИТУЦІЙ

У статті проаналізована методологічна складова частина – реінжиніринг як основа формування антикорупційних органів. Обґрунтовано, що реінжиніринг – архітектурна побудова, створення державних установ (закладів, організацій) на основах інженерної науки шляхом проектування й управління державними процесами. До основних етапів реінжинірингу адміністративних процесів належать такі: підготовчий етап, який включає репозиціонування, визначення головної місії й основних проблем функціонування; етап стратегічного планування процесу реінжинірингу адміністративних процесів; етап розроблення проекту реінжинірингу адміністративних процесів; етап реалізації й контролю реінжинірингу адміністративних процесів.

Ключові слова: корупція, адміністративні процеси, антикорупційні органи, реінжиніринг адміністративних процесів.

Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ АНТИКОРУПЦИОННЫХ ИНСТИТУЦИЙ

В статье проанализирована методологическая составляющая – реинжиниринг как основа формирования антикоррупционных органов. Обосновано, что реинжиниринг – архитектурное построение, создание государственных учреждений (заведений, организаций) на основах инженерной науки путем управления государственными процессами и их проектирования. К основным этапам реинжиниринга административных процессов относятся такие: подготовительный этап, который включает репозиционирование, определение главной миссии и основных проблем функционирования; этап стратегического планирования процесса реинжиниринга административных процессов; этап разработки проекта реинжиниринга административных процессов; этап реализации и контроля реинжиниринга административных процессов.

Ключевые слова: коррупция, административные процессы, антикоррупционные органы, реинжиниринг административных процессов.

Parkhomenko-Kutsevil Oksana

THEORETICAL-METHODOLOGICAL BASES OF FORMATION OF INNOVATIONAL PUBLIC ANTI-CORRUPTION INSTITUTIONS

The article analyzed the methodological component – reengineering as the basis for the formation of anti-corruption bodies. The reengineering of the business environment is associated with restructuring processes and is based on the engineering approach to the management process and involves first modeling the organization, and then changing the existing model through the drastic cancellation of inefficiently functioning units. The whole essence of reengineering is based on a system of radical transformations in the organization. At the same time, reengineering is associated with the transformation of the management system and its optimization.

The purpose of the reengineering of administrative processes is not to rebuild the structures of state authorities, but to ensure an increase in the efficiency of these authorities, and a significant improvement in performance.

The basic principles of reengineering business processes are: combining several work procedures into one; performers make independent decisions; processes have different execution options; work is done in that place.

The main stages of reengineering administrative processes should be the following. The first stage: the preparatory stage, which includes: repositioning, in particular the definition of the role, functions of the institution (institution, organization), audit of the main directions of the institution's activities, determining the role of resources (financial, personnel, information, intellectual, etc.). It is at this stage that the main mission of the institution (institutions, organizations) is determined. At the first stage, the main problems of functioning of the institution (institution, organization) are determined, as well as the duplication of functions is revealed.

The second stage is the strategic planning of reengineering administrative processes. At this stage, selection and evaluation of the processes, the reengineering of which is the most expedient and effective, is carried out.

The third stage is the development of a project for reengineering administrative processes, which determines: re-design of selected processes; division of zones of responsibility is carried out; the budget of the project is determined; the choice of the best option among the project concepts is being made. At this stage, the forecasting of future results is carried out. Forecasting should include the definition of a list of key internal processes, the use of resource potential, and the achievement of a certain level of efficiency.

The fourth stage is the realization and control of the reengineering of administrative processes. At this stage, it is necessary to foresee stages of monitoring of administrative processes reengineering, responsibility, reporting, and correction of the project concept of reengineering administrative processes. In addition, at this stage, account should be taken of the possibility of reengineering administrative processes (resources, political support, real implementation, efficiency and effectiveness).

Key words: corruption, administrative processes, anti-corruption bodies, reengineering of administrative processes.

УДК 349.414

Харитонова Тетяна Євгенівна,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри аграрного, земельного
та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВ І ОBOB'ЯЗКІВ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ ЯК ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ

Постановка проблеми. Визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів є дуже важливим питанням, оскільки це може впливати на їх права, інтереси, здоров'я тощо. Так, неправильне визначення прав і обов'язків сторін за договорами відчуження земельних ділянок може призвести не тільки до визнання договору недійсним і повернення сторін у попередній стан, але й нести набагато суттєвіші наслідки, такі як примусове припинення права власності на земельну ділянку. Крім того, землевласники та землекористувачі мають право на безпечне довкілля, тому гарантії щодо непорушення цих прав реалізуються через покладення на них певних обов'язків, що спрямовані на збереження землі як природного ресурсу.

Крім того, складність проблеми визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів пов'язана із застосуванням норм і цивільного, і земельного законодавства (особливо під час укладання правочинів із земельними ділянками), тому постійно виникає питання, які ж права й обов'язки зазначати в договорі: ті, які передбачені ст. ст. 90–91 Земельного кодексу України (далі – ЗК), чи ті, які відповідають виду договору, передбаченого нормами Цивільного кодексу України (далі – ЦК). Зважаючи на викладене, необхідно дослідити окреслену проблему.

Стан дослідження теми. Деякі аспекти визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів, особливо під час укладення правочинів із земельними ділянками, досліджувалися науковцями й у цивільному, і в земельному праві (І.І. Каракаш, Н.Р. Кобецька, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, Є.О. Мічурін, В.В. Носік,

В.Д. Сидор, О.В. Степська, Є.О. Харитонов, М.В. Шульга й інші).

Мета статті. Метою статті є аналіз земельного та цивільного законодавства, норми якого закріплюють права й обов'язки землевласників і землекористувачів, їх дослідження як гарантій захисту останніх.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як уже зазначалося, кожен власник земельної ділянки чи землекористувач має певні гарантії щодо непорушення своїх прав. Це може бути право на безпечне довкілля, непорушення права власності чи користування, право на відшкодування збитків тощо, тобто права, які можуть бути передбачені як нормами Земельного, так і Цивільного кодексів.

Стаття 152 ЗК містить способи захисту прав на земельні ділянки, які здійснюються певними шляхами. Але серед них переважають способи захисту, більш притаманні для врегулювання нормами ЦК, і тільки пункт «б» ст. 152 ЗК враховує природні властивості земельної ділянки та зобов'язує відновити стан земельної ділянки, який існував до порушення. Також цікавим є звернення до ч. 2 ст. 152 ЗК, що передбачає право власника земельної ділянки чи землекористувача вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю. Якщо розглядати це в широкому розумінні, то, звичайно, можна трактувати це положення як порушення права власності чи права користування земельними ділянками. Але також це питання можна розглядати й у вузькому розумінні, звернувшись до ст. 90 ЗК «Права власників земельних ділянок» і ст. 95 ЗК «Права

землекористувачів». Якщо проаналізувати ст. 90 ЗК, то можна побачити, що перелічені права стосуються прав щодо використання корисних властивостей землі, спорудження об'єктів нерухомості, відшкодування збитків тощо. Аналогічні права мають і землекористувачі відповідно до ст. 95 ЗК. Але таке важливе право, як право на безпечне довкілля, що безпосередньо надається громадянам Конституцією України, норми Земельного кодексу не передбачають.

Звернемося до обов'язків власників земельних ділянок (ст. 91 ЗК) і землекористувачів (ст. 96 ЗК), які якраз спрямовані на збереження землі як природного ресурсу та захист прав власників суміжних земельних ділянок і землекористувачів. Наприклад, серед обов'язків можна перерахувати такі: забезпечення використання земельної ділянки за цільовим призначенням; додержання вимог законодавства про охорону довкілля; своєчасна сплата земельного податку; підвищення родючості ґрунтів і зберігання інших корисних властивостей землі; своєчасне надання відповідним органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування відомостей про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, установленому законом; дотримання правил добросусідства й обмежень, пов'язаних зі встановленням земельних сервітутів і охоронних зон; зберігання геодезичних знаків, протиерозійних споруд, мережі зрошувальних і осушувальних систем тощо.

Але, незважаючи на те, що покладення обов'язків на власників земельних ділянок і землекористувачів мало б забезпечити й права суміжних власників, сусідів та інших осіб і надати останнім гарантії захисту їх прав на безпечне довкілля, такий висновок буде передчасним. Із цього приводу можна навести деякі міркування.

Так, громадянин, який орендує частину земельної ділянки й тривалий час забруднює її відходами, не виконує обов'язки, покладені на нього як на користувача відповідно до Земельного кодексу України. Згідно зі ст. 143 ЗК таке порушення може стати підставою для примусового припинення права на земельну ділянку, але, по-перше, воно здійснюється в судовому порядку; по-друге, у строки, установлені вказівками (приписами) центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері здійснення державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі; по-третє, ст. 144 ЗК передбачена певна процедура припинення права користування земельними ділянками, де тільки на попередження про усунення може піти до 60 днів. Отже, вихо-

дячи з наведеного прикладу, маємо таке: власник земельної ділянки чи її користувач мають певні обов'язки, за невиконання чи порушення яких можуть настати негативні наслідки у вигляді адміністративного стягнення чи припинення права на земельну ділянку, але ініціаторами покарання буде центральний орган виконавчої влади, який фіксує порушення, та органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, які виносять рішення про припинення права користування земельною ділянкою. Власник земельної ділянки може лише заявити про своє право на відшкодування збитків, якщо такі йому було завдано. Але якщо б серед прав власника земельної ділянки було закріплене право на безпечне довкілля, то в разі забруднення земель радіоактивними й хімічними речовинами, відходами, стічними водами, забруднення земель бактеріально-паразитичними й карантинно-шкідливими організмами, засмічення земель забороненими рослинами, пошкодження й знищення родючого шару ґрунту, об'єктів інженерної інфраструктури меліоративних систем, порушення встановленого режиму використання земель, що особливо охороняються, а також використання земель способами, які завдають шкоди здоров'ю населення, він міг би звернутися до суду за захистом свого права чи ініціювати застосування будь-якого іншого із засобів захисту прав на земельні ділянки [1].

Візьмемо інший аспект: визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів під час укладання угод із земельними ділянками. Зазначення прав і обов'язків сторін є суттєвою умовою угод про перехід права власності на земельні ділянки, що передбачено ст. 132 ЗК. До прийняття в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо документів, що посвідчують право на земельну ділянку, а також порядку поділу та об'єднання земельних ділянок» № 1066-VI від 05.03.2009 р. пункт «є» ст. 132 ЗК містив не «права та обов'язки сторін», а «зобов'язання сторін». Отже, до змін у 2009 р. норми ЗК містили визначення, більш характерне для ЦК. Проте якщо звернутися до ст. 91 ЗК, то власники земельних ділянок зобов'язані забезпечувати цільове використання останніх, сплачувати земельний податок, дотримуватися норм екологічного та природоресурсного законодавства, не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок, землекористувачів тощо. Таким чином, якщо трактувати дослівно положення пункту «є», до 2009 р. у договорі слід було б зазначити лише обов'язки власників.

Серед прав, передбачених ст. 90 ЗК, зазначене право продавати чи іншим шляхом відчувувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; самостійно господарювати на землі; право власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію; право використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, лісові насадження, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі; право на відшкодування збитків у випадках, передбачених законом; право споруджувати жилі будинки, виробничі й інші будівлі й споруди. Як бачимо, норми цієї статті закріплюють не тільки права власника земельної ділянки як природного об'єкта, але й поєднують його права як власника нерухомого майна, тобто враховують і норми цивільного законодавства.

Таким чином, ми маємо права й обов'язки, які закріплені в ЗК, але вони є загальними для власників земельних ділянок. Оскільки земельний фонд України містить землі, які поділяються за основним цільовим призначенням на категорії, то залежно від категорії земель та її виду використання на власника земельної ділянки можуть покладатися додаткові обов'язки чи можуть обмежуватися його права. Наприклад, ч. 3 ст. 52 ЗК покладає на власника та землекористувача додатковий обов'язок, якщо об'єктом відчуження є землі рекреаційного призначення. Так, власник не може здійснювати діяльність, що перешкоджає чи може перешкоджати використанню таких земель за призначенням, а також діяльність, яка негативно впливає чи може вплинути на їх природний стан, або на землях для ведення садівництва (категорія земель – землі сільськогосподарського призначення) відповідно до ч. 3 ст. 35 ЗК є обмеження прав власника, яке виражається в тому, що зазначені земельні ділянки можуть використовуватися для закладання багаторічних плодкових насаджень, вирощування сільськогосподарських культур, а також для зведення необхідних будинків, господарських споруд тощо. Отже, надавати право зведення житлового будинку набувачу земельної ділянки для ведення садівництва буде неправильним, оскільки це не передбачено зазначеним видом використання землі.

Відповідно до ЦК кожен із видів договорів, що можуть укладатися щодо нерухомого майна, яким є, за Цивільним кодексом України, і земельні ділянки, має свої права й обов'язки для сторін. Перелік прав і обов'язків сторін може впливати

із сутності договору, його особливостей, сторін, предмета й інших умов. Так, відповідно до ст. 655 ЦК у договорі купівлі-продажу земельної ділянки необхідно буде зазначити обов'язок продавця передати земельну ділянку у власність покупця й обов'язок покупця прийняти її та сплатити певну грошову суму.

У договорі дарування відповідно до ст. 717 ЦК установлений обов'язок дарувальника передати обдаровуваному безоплатно майно (дарунок) у власність. За ст. 721 ЦК обов'язком дарувальника є попередження обдаровуваного про недоліки речі, що є дарунком, або її особливі властивості, які можуть бути небезпечними для життя, здоров'я, майна обдаровуваного чи інших осіб. Також ціла низка статей Цивільного кодексу України врегульовує порядок укладання договорів відчуження, проведення державної реєстрації права власності на нерухоме майно, відшкодування збитків власнику майна, розв'язання спорів між сторонами, що, безперечно, також слід відобразити в договорі.

Але, як уже зазначалося вище, земельна ділянка є не тільки об'єктом нерухомого майна, а й залежно від її категорії чи виду використання вимагає забезпечення цільового використання. Тому обов'язковим у договорах відчуження земельних ділянок є зазначення прав і обов'язків власників земельних ділянок з урахуванням особливостей, притаманних різним категоріям земель. Виходячи із цього, обов'язковим є зазначення в договорі відчуження земельної ділянки не тільки категорії земель, але й виду їх використання за цільовим призначенням, що дасть змогу сформулювати права й обов'язки для сторін договору.

Поєднання норм цивільного та земельного законодавства щодо визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів також можна побачити й під час повного аналізу ст. 132 ЗК. Має місце однакова назва статті «Зміст угод про перехід права власності на земельні ділянки», а також частина 1, яка визначає форму угод, більш притаманну нормам ЦК. Так само й частина 2 оперує поняттями «сторони», «угода», а не «землевласник», «землекористувач», що було б більш характерним для ЗК. Але якщо проаналізувати вимоги ч. 2 ст. 132 ЗК, то можна побачити, що норми ЗК та ЦК тісно переплітаються між собою, оскільки під час визначення сторін ураховуються особливості землевласників і землекористувачів, наявність обмежень пов'язана насамперед із використанням земельної ділянки за цільовим призначенням, документи, що підтверджують

право власності на земельну ділянку, суттєво відрізняються від документів, які можуть посвідчувати право власності на будь-яке інше нерухоме майно.

Проаналізуємо ч. 2 ст. 132 ЗК з урахуванням норм Цивільного та Земельного кодексів:

1) назви сторін. За нормами ЦК це – відчужувач і набувач, за нормами ЗК враховується, що набувачем земель сільськогосподарського призначення не можуть бути іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (п. 5 ст. 22 ЗК), а також не можуть набуватися фізичними та юридичними особами приватного права землі оборони (ч. 2 ст. 77 ЗК). Якщо відчужувачем земель сільськогосподарського призначення є іноземець або особа без громадянства, які отримали їх у спадщину, важливо перевірити, чи не сплив 1 рік із моменту прийняття ними спадщини, оскільки відповідно до ст. 140 ЗК у разі невиконання вимог ст. 81 ЗК право власності на земельну ділянку в таких осіб припиняється;

2) вид угоди. Зазначається, який вид угоди буде посвідчуватися. Переважними є норми ЦК, якими передбачається коло суб'єктів та умов певних видів договорів, але обов'язково враховуються й норми ЗК. Зокрема, відповідно до підп. «б» п. 15 Перехідних положень ЗК у період дії мораторію щодо земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, і земельних ділянок для ведення особистого селянського господарства, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), дозволяється лише укладання договору міни та договорів про викуп земельних ділянок для суспільних потреб;

3) предмет угоди (земельна ділянка з визначенням місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму тощо). Слід зазначити, що об'єктом у таких договорах є земельна ділянка, яка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування та державної реєстрації права власності на неї (ст. 79-1 ЗК). Формування земельної ділянки передбачає визначення її площі, меж і внесення інформації про неї до Державного земельного кадастру. Але кожна земельна ділянка повинна відповідати цільовому призначенню згідно зі ст. 19 ЗК, яке встановлюється шляхом віднесення земель до тієї чи іншої категорії, і використовуватися за призначенням. Зазначення категорії (основного цільового призначення) земельної ді-

лянки є необхідним для визначення її правового режиму, що впливає на обсяг прав і обов'язків сторін цього договору. Від виду використання земельної ділянки залежить не тільки укладання певного договору (наприклад, земельні ділянки для городництва передаються лише в оренду), а й визначення меж використання земельної ділянки, яка надавалася власнику з певною метою (для ведення садівництва, здійснення індивідуального будівництва, комерційного використання тощо).

Отже, для земельної ділянки характерним є наявність про неї відомостей у двох Державних реєстрах: Державний земельний кадастр містить відомості щодо самої земельної ділянки, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – відомості про зареєстровані права на земельну ділянку. Відомості щодо будь-якого іншого нерухомого майна містяться лише в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;

4) документ, що підтверджує право власності на земельну ділянку. Тут мають ураховуватися різні періоди набуття земельної ділянки: до 2009 р. – державний акт на право власності на земельну ділянку, із 2009 р. додаються цивільно-правові договори, свідоцтво про право на спадщину + державний акт на право власності на земельну ділянку, із 2013 р. додається свідоцтво про право власності + витяг про реєстрацію права власності, із 01.01.2016 р. до 06.10.2016 р. реєстрація права власності на земельну ділянку відбувалася без видачі документа, що посвідчує таке право (ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»). Із 06.10.2016 р. за бажанням заявника в паперовій формі може бути наданий витяг із Державного реєстру прав про проведену державну реєстрацію прав із проставленням підпису та печатки державного реєстратора (ст. 21 ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»);

5) відомості про відсутність заборон на відчуження земельної ділянки. Заборони на користування та/або розпорядження земельною ділянкою підлягають реєстрації в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Це, наприклад, заборони, арешти, податкові застави тощо, наявність або відсутність яких перевіряється під час посвідчення правочинів за Державними реєстрами;

6) відомості про відсутність або наявність обмежень щодо використання земельної ділянки за цільовим призначенням. Більшість обмежень (обтяжень) у використанні земельної ділянки підлягають державній реєстрації в Державному земельному кадастрі. Це можуть бути, напри-

клад, установлені сервітути, охоронні зони тощо (така інформація міститься у витягу з Державного земельного кадастру) (ст. 111 ЗК України). Із 01.01.2013 р. обтяження прав (оренда, суперфіцій, емфітевзис, сервітут тощо) під час виникнення їх за договором також реєструються в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (ЗУ «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень»). Перехід права власності на земельну ділянку не припиняє встановленого обмеження (обтяження). Про встановлене обмеження (обтяження) і його зміст зазначається в тексті договору;

7) договірна ціна. Під час посвідчення правочинів відчуження земельних ділянок надається експертна грошова чи нормативна грошова оцінка (ЗУ «Про оцінку земель»). Під час відчуження будь-якого іншого нерухомого майна застосовуються норми ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»;

8) права й обов'язки сторін. Як уже зазначалося, окрім загальних прав і обов'язків власників земельних ділянок, передбачених ст. ст. 90, 91 ЗК, обов'язково зазначаються права й обов'язки, які можуть виникати залежно від того, яке цільове призначення має відчужувана земельна ділянка;

9) кадастровий номер земельної ділянки. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту присвоєння їй кадастрового номера, яким є індивідуальна, що не повторюється на всій території України, послідовність цифр і знаків, яка присвою-

ється земельній ділянці під час її державної реєстрації й зберігається за нею протягом усього часу існування (ЗУ «Про державний земельний кадастр»);

10) момент переходу права власності на земельну ділянку. Стаття 125 ЗК встановлює, що право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації такого права, яка відбувається в Державному реєстрі речових прав. Але відповідно до норм ЦК деякі види правочинів містять додаткові умови щодо визначення моменту переходу права власності. Так, під час укладення договору дарування право власності обдаровуваного на дарунок виникає з моменту його прийняття (ч. 1 ст. 722 ЦК).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, можна зробити висновки, що визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів пов'язане із застосуванням норм і цивільного, і земельного законодавства. Ці норми переплітаються між собою дуже тісно, оскільки земельна ділянка є особливим природним ресурсом, який не можна розглядати тільки як нерухоме майно. Тому права й обов'язки землевласників і землекористувачів установлюють не тільки механізм дій, які особи мають вчинити чи утриматися від них, але й закріплюють гарантії захисту таких важливих прав, як право власності, право користування, право на безпечне довкілля, реалізуючи дотримання прав одних суб'єктів за рахунок виконання обов'язків іншими суб'єктами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.

Харитонова Тетяна Євгенівна

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ЗЕМЛЕВЛАСНИКІВ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ ЯК ГАРАНТІЙ ЗАХИСТУ ЇХ ПРАВ

Стаття присвячена дослідженню визначення прав і обов'язків землевласників і землекористувачів як гарантій захисту їх прав через аналіз норм земельного та цивільного законодавства.

У зв'язку із цим порівнювалися норми Цивільного та Земельного кодексів під час визначення прав і обов'язків сторін під час укладання угод із земельними ділянками, під час реалізації права на безпечне довкілля та використання земельної ділянки за цільовим призначенням.

Ключові слова: землевласник, землекористувач, цивільне законодавство, земельне законодавство, безпечне довкілля.

Харитонова Татьяна Евгеньевна

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ СОБСТВЕННИКОВ ЗЕМЛИ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ КАК ГАРАНТИЙ ЗАЩИТЫ ИХ ПРАВ

Статья посвящена исследованию определения прав и обязанностей собственников земли и землепользователей как гарантий защиты их прав через анализ норм земельного и гражданского законодательства.

В связи с этим сравнивались нормы Гражданского и Земельного кодексов при определении прав и обязанностей сторон при заключении сделок с земельными участками, при реализации права на безопасную окружающую среду и использования земельного участка по целевому назначению.

Ключевые слова: собственник земли, землепользователь, гражданское законодательство, земельное законодательство, безопасная окружающая среда.

Kharitonova Tetiana

DETERMINATION OF RIGHTS AND OBLIGATIONS OF LANDOWNERS AND LAND USERS AS GUARANTEES OF PROTECTION OF THEIR RIGHTS

The purpose of this article is to analyze land and civil law, which establish landowners and land users rights and obligations, their research, as guarantees of protection of the latter.

Determining the rights and responsibilities of landowners and land users is a very important issue, since this may affect their rights, interests, health, etc.

Thus, the incorrect definition of the rights and obligations of the parties under the contracts of alienation of land may lead not only to the invalidation of the contract and the return of the parties to the previous state, but also to bear far more significant consequences, such as the compulsory termination of ownership of the land. In addition, landowners and land users have a right to a safe environment, so guarantees of non-violation of these rights are realized by imposing on them certain duties, most of which are already aimed at preserving the land as a natural resource.

In addition, the complexity of the problem of determining the rights and responsibilities of landowners and land users is related to the application of norms and civil and land laws (especially when concluding land plot transactions).

The study concluded that the definition of rights and responsibilities of landowners and land users is due to the application of norms and civil and land legislation. Moreover, these norms are intertwined very closely with each other, because the land is a special natural resource, which can not be considered only as a real estate. Therefore, the rights and obligations of landowners and land users establish not only the mechanism of action that they must perform or refrain from, but also guarantee the protection of such important rights as property rights, right of use, the right to a safe environment, realizing the observance of the rights of some sub objects at the expense of performance of duties by other subjects.

Key words: landowner, land user, civil law, land law, safe environment.

УДК 349.412

Забуранна Анастасія Олександрівна,

аспірант кафедри аграрного,

земельного та екологічного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Постановка проблеми. В умовах тотального реформування майже кожної сфери діяльності в державі за останні роки, земельне законодавство залишається слабо розробленим і неузгодженим. Законодавчі «діри» усуваються вкрай кволо. Прогалини в законодавстві залишають можливість, з одного боку, для зловживань, а з іншого – для неможливості відстояти законні права суб'єктів земельних правовідносин.

Умови життя в сільській місцевості погіршуються й будуть далі погіршуватися доти, доки наявні проблеми не будуть вирішені за допомогою реалізації проектів і програм комплексного розвитку сільських районів [1].

Після проведення процедури розпаювання та переходу до приватної власності на землю, що відбувалася в 90-х роках, не всі землі колективної власності перейшли у приватну власність. Залишився значний об'єм земель, які власника не отримали. Такі землі є в усіх колективних сільськогосподарських підприємствах, сільськогосподарських кооперативах, що були припинені як юридична особа (далі – колишні сільськогосподарські підприємства), і за своїм складом є землями з різним цільовим призначенням. Таким чином, досить важливою задачею стає визначення кола суб'єктів права на такі землі.

Визначення категорій фізичних і юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами права на землі, що перебували в колективній власності та не перейшли в приватну власність, є першочерговим завданням у законотворчості та регуляції земельних відносин.

Використання земель, серед яких у значній кількості є й землі сільськогосподарського призначення, нині залишається поза межами правового регулювання. У правовій і аграрній державі, якою є Україна, такий стан речей є недопустимим.

Стан дослідження теми. На цю проблему в різних аспектах звертали увагу В. Андрейцев, І. Каракаш, П. Кулинич, В. Носік, В. Семчик, Н. Титова, Т. Харитоновна, М. Шульга й інші.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз нормативних документів і законодавчих новел щодо визначення кола суб'єктів, які мають право на землі, що перебували в колективній власності та не перейшли до земель приватної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До початку процедури розпаювання колгоспів, що в Україні розпочалася в 1995 році, колгоспам на праві колективної власності належала вся земля, що охоплювалася територіально, без її розмежування за цільовим призначенням.

Під час приватизації земель колективних сільськогосподарських підприємств паюванню підлягали лише сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті та пасовища). Несільськогосподарські угіддя, що раніше були передані в колективну власність, до процесу розподілу залучені не були. На цих угіддях була розміщена інфраструктура, необхідна для ведення сільськогосподарського виробництва (господарські двори, механізовані токи, тракторні бригади, гаражі тощо), полезахисні лісосмуги, колишні колгоспні ліси тощо.

Окрім того, всі розпайовані поля були прорізані «віртуальною» мережею польових доріг, яка була покликана забезпечити транспортну доступність для кожної виділеної в натурі земельної частки. Земля, що відводилася для цих доріг, також не була розпайована, а тому так і залишилась у колективній власності. Із часом використання земельних ділянок за цільовим призначенням змінилось.

Значний об'єм «вільних» земель, тобто земель, які не здобули юридичного власника, був перетворений на ріллю та використовувався для сільськогосподарських потреб. Розорюючи ці землі, землекористувачі, згідно з буквою закону, формально вчиняють правопорушення – здійснюють самовільне захоплення та нецільове використання земельних ділянок, оскільки вони ніким не надавались у користування [2, с. 14].

Окрім земель, що паюванню не підлягали, залишились ще й землі (сільськогосподарські угіддя), які визначались як резервні землі, що передбачалися для виділення громадянам – членам колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу чи товариства, які могли бути включені до списку як новоприбулі чи помилково не внесені до списку у правовстановлюючому документі та такі, що поновлять порушене право в судовому порядку. Наразі таких земель є значна кількість, а враховуючи, що землі – рілля, то використовуються вони за призначенням, однак поза межами правового регулювання.

Таким чином, із вищенаведених причин залишився об'єм земель, які не перейшли до приватної власності. Ураховуючи значну кількість таких земель, їх неоднорідність за цільовим призначенням, виникає слушне запитання: хто саме наразі є суб'єктом права на них?

З аналізу законодавства вбачається, що статтею 5 Земельного кодексу УРСР 1990 року, яка регулювала питання статусу колективної власності на землю (частиною першою вказаної статті), визначалося, що «земля може належати **громадянам** на праві колективної власності». Друга частина вказаної статті проголошувала, що: «суб'єктами права колективної власності на землю є колективні сільськогосподарські **підприємства**, сільськогосподарські кооперативи, садівницькі товариства, сільськогосподарські акціонерні товариства, у тому числі створені на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств». Згідно з третьою частиною цієї статті «розпорядження земельними ділянками, що перебувають у колективній власності громадян, здійснюється за рішенням **загальних зборів** колективу співвласників».

Отже, одночасно було визначено три взаємовиключні суб'єкти права (громадяни, відповідні підприємства, загальні збори колективу співвласників як орган).

Такі ж суперечливі положення наявні й у статті 7 чинного сьогодні Закону України «Про колективні

сільськогосподарські підприємства», що регулює питання майна колективної власності КСП.

Суперечливість у визначенні суб'єкта права колективної власності на землю відображається також і в частині 1 вищевказаної статті, яка говорить про те, що «об'єктами права колективної власності **підприємства** є земля, інші основні й оборотні засоби виробництва, грошові та майнові внески його членів, вироблена ними продукція, одержані доходи, майно, придбане на законних підставах. Об'єктами права власності підприємства є також частки в майні та прибутках міжгосподарських підприємств та об'єднань, учасником яких є підприємство. Майно в підприємстві належить на праві спільної часткової власності **його членам**».

Отже, знову ж таки невідомо, хто визначений як власник: чи земля є власністю підприємства, чи спільним майном власників підприємства.

Частина 2 згаданої статті визначає, що «суб'єктом права власності в підприємстві є підприємство як юридична особа, а його члени – у частині майна, яку вони одержують під час виходу з підприємства». При цьому в самому Державному акті на право колективної власності на землю також неоднозначно визначено власника, адже зазначено, що земля належить на праві колективної власності **підприємству**, а до кожного державного акта додавався «список громадян – **членів** колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу або товариства», що є додатком і складовою частиною документа. Таким чином, із наведеного аналізу законодавства чітко визначити суб'єкта права колективної власності неможливо.

Ураховуючи, що стан справ характеризується невизначеністю, є реальний запит на внесення відносин, що виникають щодо земель колективної власності, у правове поле. Так, Законом України від 10.07.2018 р. № 6049-д «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» (далі – ЗУ № 6049-д) у вітчизняне земельне законодавство внесено низку деяких змін.

Визначено, що з дня набрання чинності зазначеним Законом землі колективних сільськогосподарських підприємств, що припинені (крім земельних ділянок, які на день набрання Законом чинності перебувають у приватній власності),

вважаються власністю територіальних громад, на території яких вони розташовані. Таким чином, можна констатувати зрушення з позиції повної невизначеності в цьому питанні та визначення суб'єкта права власності земель колективної власності (відповідні територіальні громади). Однак у згаданому законі територіальні громади виступають більше як розпорядники таких земель, ніж суб'єкти права на них.

Право колективної власності на землі та земельні ділянки визнане за значною кількістю суб'єктів, що посвідчено відповідними державними актами. Проте долю їх подальшої реалізації Земельним кодексом України не встановлено. Це дає підстави зробити висновок, що сьогодні суб'єктивні можливості осіб, яким земельні ділянки юридично належать на праві колективної власності, через законодавчі маніпуляції не мають належного законодавчого гарантування. І це тоді, коли їх суб'єктивне право на зазначені земельні ділянки посвідчене юридичним титулом і зафіксоване в правовстановлюючих документах – Державних актах на право колективної власності на землю [3, с. 210].

Законом України № 6049-д коло суб'єктів права власності на землі колективної власності також визначене неоднозначно. У разі відсутності правонаступника підприємства землі сільськогосподарського призначення колишньої колективної власності мають бути передані у власність членам колишніх сільськогосподарських підприємств. У разі наявності правонаступника сільськогосподарського підприємства відбувається передача останньому на умовах оренди чи в постійне користування.

Землі деградовані, малопродуктивні, а також техногенно забруднені сільськогосподарські угіддя, що підлягають консервації, заболочені землі, землі, на яких розміщені розвідані родовища корисних копалин загальнодержавного значення, інші землі, які недоцільно використовувати для сільськогосподарських потреб і які залишилися в колективній власності, підлягають безоплатній передачі до комунальної власності територіальної громади, на території якої вони розташовані.

Отже, законодавчі зміни знову чітко не визначили суб'єкта права на землі колективної власності. І якщо із землями несільськогосподарського призначення з територій колишньої колективної власності все зрозуміло, то щодо земель сільськогосподарського призначення, імовірно, виникає нова ера правових спорів.

У разі відсутності правонаступника підприємств ЗУ № 6049-д визначив долю цих земель

так: якщо власники земельних часток (паїв) після розподілу земельних ділянок, що підлягали паюванню, до 1 січня 2019 р. не прийняли рішення про розподіл інших земель, що залишилися в колективній власності сільськогосподарських підприємств, які не були припинені як юридична особа, і якщо такі землі не передані у власність у порядку, визначеному законом, **розподіл таких земель проводиться за згодою більшості осіб із числа колишніх членів** колективних сільськогосподарських підприємств, сільськогосподарських кооперативів, сільськогосподарських акціонерних товариств, зокрема створених на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонерів із їх числа, які отримали сертифікати на право на земельну частку (пай) у встановленому законодавством порядку; громадян – спадкоємців права на земельну частку (пай), посвідченого сертифікатом; громадян і юридичних осіб України, які відповідно до законодавства України набули право на земельну частку (пай); громадян України, евакуйованих із зони відчуження, відселених із зони безумовного (обов'язкового) або зони гарантованого добровільного відселення, а також громадян України, які самостійно переселилися з територій, що зазнали радіоактивного забруднення, і які на момент евакуації, відселення чи самостійного переселення були членами колективних або інших сільськогосподарських підприємств, а також пенсіонерів з їх числа, які проживають у сільській місцевості, тобто тих осіб, які мали право на земельну частку (пай), визначене абзацами 2–4 частини 1 статті 1 ЗУ «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», і яким були виділені земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю).

Резюмуючи, можна зазначити, що сільськогосподарські угіддя, які підлягали паюванню, не були передані до приватної, державної чи комунальної власності в порядку, визначеному законом, за рішенням зборів осіб, яким були виділені земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю), можуть бути фактично заново розпайовані за новим порядком.

Визначений порядок є складним механізмом реалізації. Так, важко визначити суб'єктний склад осіб, між якими мають бути розподілені вказані землі. Виходячи з принципів паювання, яке відбувалось у державі, частку має отримати кожен колишній член товариства. Проте сьогодні значна кількість колишніх членів КСП померла, а їхня спадщина перейшла спадкоємцям. Значна

частина померлих не має спадкоємців, і спадщина (у порядку визнання її відумерлою) має (з усіма правами й обов'язками) перейти до територіальних громад (причому не за місцезнаходженням землі, а за місцем останнього проживання померлого). Тому під час проведення розпаювання є висока ймовірність виникнення численних спорів і зловживань, отже, складність проведення цієї процедури очевидна.

У разі наявності правонаступника сільськогосподарського підприємства Законом України № 6049-д внесено зміни до частини 1 статті 10 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство», яку викладено в такій редакції: «Земля може належати підприємству на праві колективної власності, а також може бути надана в тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди».

Слід зазначити, що закон не конкретизує, у яких випадках земля буде належати підприємству на праві колективної власності, у яких буде надана в тимчасове користування, а за яких умов буде передаватися на умовах оренди, адже очевидно, що в усіх трьох випадках ідеться про правонаступника колгоспу, і очевидно, що для будь-якого правонаступника пріоритетним буде залишати землю у своїй власності, а не приймати її на будь-якій оплатній основі. Одночасно виникає проблема порушення прав згаданих членів колгоспу в разі наявності правонаступника. правонаступник фактично усуває таких осіб (членів колгоспу) від права на повторне розпаювання лише фактом свого існування, отримавши землю в тимчасове користування або на правах оренди.

Окрім того, зважаючи на постійну зміну власників землі, що з плином часу стає закономірністю, а не виключенням, такі особи не є належними суб'єктами права на землі колишньої колективної власності.

Конституція України визначає власником землі народ. Український народ правомочність розпорядження землею делегує Верховній Раді, а повноваження володіння й користування зали-

шаються формально юридично закріпленими за Українським народом. Як підкреслює В. Андрейцев, практична реалізація цих правомочностей ускладнюється аморфністю змісту цих понять, а також пануванням відомої доктрини римського права, що визначає поняття про повноваження володіння власника як фізичне володіння майном [4, с. 41].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. З аналізу законодавчих приписів однозначно не можна встановити суб'єктів права на землі колективної власності. Це члени сільськогосподарського підприємства, правонаступники сільськогосподарського підприємства, територіальна громада як орган та український народ у своїй сукупності (за конституційними нормами).

Такий стан речей призводить до того, що землями колективної власності, які залишилися не переданими в приватну власність, фактично володіє (шляхом її використання й отримання прибутку) невстановлене коло суб'єктів. Зі змінами в законодавстві лише побільшало невизначеності та було закладене підґрунтя для зловживань під час визначення суб'єкта, який має право на отримання у власність чи розпорядження земель, що залишилися у колишній колективній власності.

Перегляд на законодавчому рівні питання щодо суб'єктів права на такі землі шляхом передачі у власність всіх без винятку земель колективної власності, які не були передані в приватну власність, до територіальних громад дасть можливість останнім розпоряджатися землями з урахуванням їх призначення, передавати в оренду землі сільськогосподарського призначення на конкурентних засадах і отримувати прибутки, які будуть використовуватися на соціальні потреби громадян і розвиток інфраструктури.

Саме такий стан речей дасть можливість завершити період невизначеності та буде сприяти прозорості використання земель, а також дозволить реалізувати приписи Конституції, за якою власником землі є народ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Разработка концепции экспериментальных проектов консолидации земель в Центральной и Восточной Европе. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций (ФАО). Рим, 2005. URL: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/006/y4954r/y4954r00.pdf>.
2. Мартин А., Краснолуцький О. Консолідація земель сільськогосподарського призначення в Україні: Механізм здійснення. URL: <https://zsu.org.ua/andrij-martin/92-2011-06-14-08-46-34>.
3. Андрейцев В. Земельне право і законодавство суверенної України: актуальні проблеми практичної теорії. К.: Знання, 2005.
4. Андрейцев В. Право собственности на землю и другие природные ресурсы : проблемы реформирования. Земельная реформа: Приватизация. Экология. Право. К., 1997.

Забуранна Анастасія Олександрівна

ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

У статті досліджуються нормативні документи щодо визначення кола суб'єктів, які мають право на землі, що перебували в колективній власності та не перейшли до земель приватної власності; наведено повний перелік таких суб'єктів з урахуванням законодавчих змін. Проілюстровано розрізненість і суперечливість вітчизняного законодавства у визначенні категорій фізичних і юридичних осіб, які можуть бути суб'єктами права на такі землі. Проаналізовані ризики, що виникають унаслідок неузгодженості законодавчих приписів у визначенні осіб, що мають право на землі колишньої колективної власності, наведені пропозиції щодо законодавчого вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: суб'єкти права, колективна власність, приватна власність, сільськогосподарські землі.

Забурання Анастасія Александровна

К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СУБЪЕКТОВ ПРАВА КОЛЕКТИВНОЙ СОБСТВЕННОСТИ НА ЗЕМЛЮ

В статье исследуются нормативные документы по определению круга субъектов, имеющих право на земли, находившиеся в коллективной собственности, которые не перешли к землям частной собственности; приведен полный перечень таких субъектов с учетом законодательных изменений. Проиллюстрирована разрозненность и противоречивость отечественного законодательства в определении категорий физических и юридических лиц, которые могут быть субъектами права на такие земли. Проанализированы риски, возникающие вследствие несогласованности законодательных предписаний в определении лиц, имеющих право на земли бывшей коллективной собственности; приведены предложения по законодательному решению данной проблемы.

Ключевые слова: субъекты права, коллективная собственность, частная собственность, сельскохозяйственные земли.

Zaburanna Anastasiia

TO THE DEFINITION OF SUBJECTS OF THE RIGHT OF COLLECTIVE OWNERSHIP OF LAND

The article deals with the normative documents on the definition of the circle of subjects who have the right to land that were in collective ownership and did not transfer to the lands of private property and a complete list of such entities is given in the light of legislative changes. It was determined that the subjects of the right of land on collective ownership are: members of the agricultural enterprise, successor of the agricultural enterprise, territorial community as an organ, and, according to constitutional norms, the Ukrainian people in their totality.

The disparity and contradiction of domestic legislation in defining the categories of individuals and legal entities that may be subjects of the right to such land are illustrated. The risks that arise as a result of inconsistency of legislative requirements in determining the persons having the right to land of former collective ownership are analyzed, and proposals are made regarding the legislative resolution of this problem. The proposal to revise the issue at the legislative level, concerning the subject of the right to such land, is given by transferring the ownership of all without exception to the lands of collective ownership, which was not transferred to private ownership of territorial communities formed on the ground. It is noted that these legislative changes will enable the latter to dispose of lands with due regard to their purpose, to transfer agricultural land lease on a competitive basis and to receive profits that will be used for social needs of citizens and infrastructure development. Attention is drawn to the need for transparency in the use of agricultural land and the necessity to comply with the provisions of the Constitution of Ukraine, according to which the people of the land are owners.

Key words: subjects of law, collective property, private property, agricultural land.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ КОЛОКВІУМ «РИМСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО: ЗДОБУТКИ ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ГЛОБАЛЬНІ»

27 жовтня 2018 року на базі Національного університету «Одеська юридична академія» кафедрою цивільного права був організований та проведений Всеукраїнський Міжнародний колоквиум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні», у роботі якого взяли участь представники юридичних вищих навчальних закладів, зарубіжні гості. Захід такого формату кафедрою цивільного права було проведено вперше.

Тема колоквиуму має особливе значення для України сьогодні, яка перебуває в стані розвитку національної правової системи. Зростання інтересу до вивчення римського приватного права зумовлене змінами в політичному, соціальному й економічному житті суспільства, переглядом національної концепції права з огляду на європейський вибір України, а також модернізацією вищої освіти. Україна впевнено прямує до входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог.

Досконалість правової системи Стародавнього Риму, яка ґрунтується на абстрактних нормах світського права, ідеях приватного права, засадах справедливості й розумності, зумовила виникнення феномена рецепції римського права, що виражається у відродженні духу римського права, використанні його найбільш вдалих рішень та є яскравим доказом того, що римське право зберегло свій потенціал, унаслідок чого й стало «материнським» для багатьох європейських правових систем. Загальна рецепція римського права має глобальний характер і зумовлює необхідність поглибленого вивчення римського права як підґрунтя компаративістики, а рецепція римського приватного права є підставою його дослідження як основи сучасної цивілістики.

Отже, римське право необхідно розглядати не лише як одну з базових навчальних дисциплін для вищих навчальних закладів європейських держав, а й як підґрунтя сучасної цивілістики, яке визначає основні тенденції розвитку українського права, у тому числі цивільного.

Прийняття впродовж років незалежності України великої кількості нормативних актів, спрямованих на регулювання в приватній сфері, не забезпечує якісне оновлення українського законодавства, що зумовлюється безсистемним характером прийня-

тих норм, відсутністю єдиного підходу до вирішення правових проблем.

Прояви глобалізаційних процесів в українській історії протягом останніх двох десятиліть та євроцентрових процесів, що позначилися на всьому історичному шляху України, наразі переросли в повноцінні активні процеси. Однак паралельно з процесом національного самовизначення права України наразі відбувається зустрічний процес його пристосування до умов глобального та європейського регіонального правопорядку, процес його інтернаціоналізації й універсалізації. Саме тому обмін досвідом у питаннях рецепції римського приватного права, ознайомлення з міжнародними здобутками в цій сфері значно сприяють удосконаленню національного цивільного законодавства.

Відкрив роботу колоквиуму доктор юридичних наук, професор Є.О. Харитонов, який разом із доктором юридичних наук, професором О.І. Харитоновою розповів про рецепції римського права та інші феномени лабільності правових систем. Після цього з ґрунтовною презентацією виступив запрошений гість, професор зі Східно-Китайського університету політичних наук та права Ліонг Джанг. Тема лекції стосувалася впливу конфуціанства на формування цивільного права Китаю та викликала жвавий інтерес присутніх. Після виступу професора присутні обговорили доповідь та поставили питання, що їх цікавили.

Участь у конференції взяли представники кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та з інших українських юридичних вузів. Зокрема, А.М. Гужва, запрошений гість із Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, представив доповідь на тему «Інтерес як умова посесорного захисту (на прикладі інтердикту «*Quod vi aut clam*»)».

Завершив роботу колоквиуму професор Є.О. Харитонов, який звернувся до всіх учасників конференції зі словами подяки за участь та цікаву, плідну співпрацю.

Обмін досвідом, думками, аналіз процесів і проблем цивілізаційного вибору України та євроінтеграційних прагнень, які характерні для сучасного стану функціонування й розвитку держави, дали можливість присутнім напрацювати та схвалити рекомендації, які знайшли своє відображення в збірці, надрукованій за результатами колоквиуму.

РЕЗУЛЬТАТИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ШЕРЕШЕВСЬКІ ЧИТАННЯ. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВЛАСНИКІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ»

Кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» було організовано та 7 грудня 2018 р. проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Шерешевські читання. Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України». У конференції взяли участь провідні фахівці у сфері цивільного права, представники різних правових шкіл з окремих регіонів України.

У цьому році Шерешевські читання, що стали традиційним науковим заходом університету, стали важливою подією, адже їх проведення відбувається вже десятий рік поспіль. Свою назву читання отримали на честь видатного представника Одеської юридичної школи, юриста, науковця, громадського діяча Іллі Веніамановича Шерешевського (1888–1981 рр.).

Доцільно зауважити, що проведення Шерешевських читань у цьому році відзначилося ще однією радісною подією, адже вони присвячені святкуванню 85-річчя Володимира Васильовича Луця, який є сучасним видатним ученим, доктором юридичних наук, професором, заслуженим діячем науки і техніки України, академіком Національної академії правових наук України. В.В. Луць відомий науковій спільноті насамперед як цивіліст, який спеціалізується на загальних проблемах цивільного права, проблемах договірного й корпоративного права та є автором понад 400 наукових і навчально-методичних праць. Його наукова діяльність спрямована на плідну співпрацю з університетом. А численні наукові праці, видані кафедрою цивільного права університету в співавторстві з ювіляром, стали підґрунтям розвитку Одеської школи цивілістики. На повагу заслуговує також активна участь В.В. Луця в підготовці нових наукових кадрів у нашій державі.

Основною метою щорічних читань у цьому році стало дослідження й обговорення проблемних і дискусійних питань, пов'язаних із цивільно-правовим захистом прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку нашої держави, адже політичні тенденції останніх років в Україні спрямовані на наближення правового регулювання відносин у всіх сферах до європейських стандартів. Зрозуміло, що впровадження нормативів, які діють у країнах – учасницях Європейського Союзу, зможе відбутися завдяки процесу уніфікації їхніх правових систем. А тому на рівні нашої держави, яка прагне до членства з Європейським Союзом, можемо спостерігати за невпинним і всебічним узгодженням норм усіх галузей національного законодавства із стандартами європейського права.

Під час звернення до визначення впливу тих процесів, що відбуваються зараз в Україні, на правила поведінки соціуму виникає спочатку інтерес, а згодом і потреба в ознайомленні зі змістом тих новел, які пропонуються з боку державної влади та впроваджуються чи найближчим часом можуть бути впроваджені в наше життя на рівні загальнообов'язкових правил поведінки. Важливу роль у цьому відіграють наукові конференції, які дають можливість висловлювати свої думки та обговорювати їх у межах дискусій, у яких виявляються оптимальні підходи для вирішення правових проблем у зазначеному напрямі.

Результатом проведення щорічних читань у цьому році стала публікація збірки з привітаннями В.В. Луця, а також матеріалів конференції, які не лише будуть цікавими спеціалістам із відповідних напрямів юриспруденції, а й можуть бути використані для вдосконалення законодавства, підвищення рівня його реалізації, ефективності правозастосування в усіх сферах правового життя нашої держави.

AD MULTOS ANNOS

ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ЛУЦЬ – ВИДАТНА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ (ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

11 грудня 2018 р. святкує свій день народження видатна людина – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, керівник відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України Володимир Васильович Луць.

Володимир Васильович Луць народився 11 грудня 1933 р. в с. Рилівка Шепетівського р-ну Хмельницької обл. У 1958 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету імені І.Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). У 1957–1959 рр. працював державним арбітром Львівського обласного держарбітражу. З 1959 р. по 1962 р. навчався в аспірантурі Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1962 р. по 1976 р. працював на юридичному факультеті Львівського державного університету імені І.Я. Франка на посаді доцента кафедри цивільного права і процесу. З 1976 р. по 1996 р. очолював цю кафедру. У 1968–1971 рр. та в 1977–1980 рр. обіймав посаду декана юридичного факультету. З 1996 р. по 2002 р. – завідувач кафедри цивільного права та процесу Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. У 2002–2005 рр. – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Академії муніципального управління. З 2005 р. й дотепер – завідувач відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України (нині – Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України).

У 1962 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Кількість і строки виконання в договорах на поставку продукції виробничо-технічного призначення» (спеціальність 12.00.03), у 1975 р. – дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних

наук на тему «Проблеми своєчасного укладення і виконання господарських договорів» (спеціальність 12.00.03). Вчене звання професора присвоєне в 1980 р. У 1993 р. обраний членом-кореспондентом, а в 2000 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Внесок Володимира Васильовича в розвиток юридичної науки та підготовку високоякісних фахівців у галузі права важко переоцінити. Сьогодні він є автором понад 400 наукових праць, серед яких можемо назвати такі: «Строки виконання договорів поставки» (1971 р.), «Заключение и исполнение хозяйственных договоров» (1978 р.), «Хозяйственный договор и эффективность производства» (1979 р.), «Окремі види договірних зобов'язань» (1992 р.), «Строки в цивільних правовідносинах» (1992 р.), «Строки захисту цивільних прав» (1993 р.), «Зобов'язальне право» (у співавторстві, 1998 р.), «Контракты у підприємницькій діяльності» (1999 р., 2001 р., 2008 р.), «Цивільне право України: кн. 1, 2» (у співавторстві, 1999 р., 2002 р., 2004 р.), «Духовні цінності українського народу» (у співавторстві, 1999 р.), «Правовий статус непідприємницьких організацій» (у співавторстві, 2006 р.), «Здійснення та захист корпоративних прав в Україні: цивільно-правові аспекти» (у співавторстві, 2007 р.), «Цивільне право України: підручник» (у співавторстві, 2008 р., 2010 р.), «Договірне право України: Загальна частина, Особлива частина» (у співавторстві, 2008 р., 2009 р.), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 3: Цивільно-правові науки. Приватне право» (у співавторстві, 2008 р. (укр.), 2011 р. (рос.), 2013 р. (англ.)), «Корпоративне право України» (у співавторстві, 2010 р.), «Зобов'язальне право України: підручник» (у співавторстві, 2011 р.), «Особливості здійснення суб'єктивних прав учасниками цивільних відносин: монографія» (загальна редакція, у співавторстві, 2011 р.), «Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар» (у співавторстві, 2011 р.), «Строки і терміни у цивільному праві» (2013 р.),

«Охорона і захист суб'єктивних корпоративних прав» (у співавторстві, 2013 р.), «Правова доктрина України: у 5 т. Т.3: Доктрина приватного права України» (у співавторстві, 2013 р. (укр.), 2017 р. (англ.)), «Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація» (у співавторстві, 2016 р.).

Володимир Васильович є членом редакційних колегій багатьох журналів та збірників наукових праць, таких як «Право України», «Юридична Україна», «Підприємництво, господарство і право», «Часопис цивілістики» тощо. Під його керівництвом були підготовлені 6 докторів і більше 30 кандидатів юридичних наук. Про його досвід та визнання свідчить членство в науково-консультативних радах у Верховному Суді України, Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищому господарському суді України. Як арбітр Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України Володимир Васильович брав участь у вирішенні спорів, що виникли з договірних відносин українських і зарубіжних суб'єктів господарювання.

Неоціненне значення діяльності Володимира Васильовича для країни підтверджується державними винагородами. Так, він є заслуженим діячем науки і техніки України (з 2003 р.), у 2009 р. нагороджений Грамотою Верховної Ради України, у 2014 р. – Почесною грамотою Верховного Суду України, а в 2018 р. – Почесною грамотою Кабінету Міністрів України. Він також є лауреатом Премії імені Ярослава Мудрого в номінації «За видатні заслуги в законотворчій, судовій і правозастосовчій діяльності».

Плідна праця Володимира Васильовича демонструє його невтомний дух і прагнення до творчого звершення. Він є людиною глибокої мудрості та виключної порядності.

Шановний Володимире Васильовичу, редакційна колегія «Часопису цивілістики» вітає Вас із днем народження та бажає міцного здоров'я, довголіття, добробуту, миру й наснаги. Нехай ще довгі роки Вам будуть підкорюватися нові вершини, а вдячні учні надихатимуть на нові звершення!

Луць Володимир Васильович

доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України

**МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ КАТЕГОРІЙ «СТРОК» І «ТЕРМІН»
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ***

Постановка проблеми. Динамічний розвиток економічних процесів і соціальних перетворень у сучасній Україні ґрунтується на активному використанні часу як об'єктивної категорії та пов'язаних із ним понять: «строк», «термін», «негайно» тощо.

Загальні часові параметри функціонування правовідносин визначаються насамперед правовими нормами. Положення про строки містяться в нормах Цивільного (ЦК), Господарського (ГК), Земельного (ЗК) кодексів України, у численних інших нормативно-правових актах, що регулюють цивільні майнові й особисті немайнові відносини їх учасників. Обмеженими в часі є не лише правовідносини в цілому, а й суб'єктивні права й обов'язки, які становлять зміст цих правовідносин. Установлені в правовідносинах права й обов'язки забезпечують можливість учинення їх суб'єктами певних дій, спрямованих на досягнення допустимих законом цілей. Тому регулювання дії в часі суб'єктивних прав і обов'язків є важливим засобом юридичного впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Строки впорядковують цивільний обіг, стабілізують цивільні правовідносини, сприяють своєчасному та якісному задоволенню потреб їх учасників, забезпечують своєчасний захист порушених і суб'єктивних прав та інтересів учасників цих відносин.

Положення про строки й терміни пронизують майже всі підгалузі й інститути цивільного права. Питання про строки й терміни має важливе методологічне значення не лише для цивільного права, а й для розуміння відповідних часових понять під час застосування норм сімейного, земельного, екологічного, господарського й інших галузей законодавства.

Різним рівням і формам руху матерії відповідають певні форми прояву часу. У працях філософів переконливо доведена можливість існування у світі різноманітних просторово-часових форм, які відрізняються від інших форм тим, що є необхідними умовами існування численних класів матеріальних об'єктів. До таких форм належать соціальний простір і соціальний час.

Під час дослідження соціального часу слід мати

на увазі, що всякий різновид часу має соціальний характер, оскільки все, що відбувається в суспільстві, є соціальним. Тому час, який вивчається усіма суспільними дисциплінами (історією, правознавством, соціологією тощо), є соціальним часом. Але кожна наука досліджує його під своїм кутом зору.

Соціальний час є формою існування соціальної матерії, формою суспільного буття. Суспільні процеси і явища, людська діяльність узагалі відбуваються в часі. Вони розвиваються в певній послідовності й мають деяку тривалість. Ці властивості притаманні всяким явищам матеріального світу. Специфіка ж соціального часу як форми руху соціальної матерії полягає в тому, що на нього накладає відбиток наявний лише в суспільстві діалектичний зв'язок об'єктивного й суб'єктивного, необхідності й свободи. Суспільні зв'язки й відносини, становлячи зміст соціального часу, виникають на базі тієї діяльності, яка здійснюється людьми. І хоча просторово-часові форми, які їх опосередковують, виникають об'єктивно, усвідомлення останніх людьми в умовах суспільства стає одним із важливих чинників у науковому управлінні соціальними процесами.

Мета статті – розглянути методологічне значення категорій «строк» і «термін» у цивільному праві України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Питання про роль і місце строків у цивільних правовідносинах можна розглядати в декількох площинах: а) строк як момент виникнення (початку) або припинення правовідносин; б) строк як одна з умов, що визначає його зміст; в) строк як критерій правомірності (своєчасності) поведінки учасників правовідносин тощо. У літературі із цивільного права в аналізі строків останні найчастіше з'ясовуються з огляду на їх місце в системі юридичних фактів. Під юридичними фактами прийнято розуміти факти реальної дійсності, з якими право пов'язує настання певних юридичних наслідків, зокрема зміну чи припинення прав і юридичних обов'язків. Юридичний факт – це факт соціальний. Будь-який факт людської діяльності й навіть явище природи, якому закон надає правове значення, має соціальне забарвлення.

Соціальний факт зазвичай розглядається у двох аспектах: онтологічному й гносеологічному. У пер-

* Репринт статті

шому випадку про нього говорять як про елемент об'єктивної соціальної дійсності, у другому – як про компонент емпіричного знання, що відображає об'єктивні процеси та явища соціального життя [1, с. 27–29]. Обидва ці підходи можна застосувати й для юридичних фактів: з одного боку, це – явища реального життя, з іншого – моменти чи ступені в пізнанні правової дійсності, вони відрізняються юридичною значущістю наслідків, які ними викликані.

Юридичні факти класифікуються за різними ознаками. Однією з таких ознак є відношення до цих фактів норм права. Відповідно до специфіки предмета й методу правового регулювання, властивих кожній галузі права, її норми й інститути передбачають і певні види юридичних фактів. Така класифікація сприяє глибшому з'ясуванню змісту галузей права і їх розмежуванню.

Незалежно від галузевої приналежності юридичні факти за ознакою їх відношення до волі суб'єктів поділяються на дії та події. Якщо дії (бездіяльність) вчиняються по волі людей і являють собою акти усвідомленої поведінки, то події – це явища, які у своєму розвитку від волі людей не залежать. Крім традиційного поділу юридичних фактів за вольовою ознакою на дії та події, висловлено думку про доцільність відокремлення групи юридичних фактів-станів, і залежно від їх тривалості слід розрізняти такі: а) факти однократної дії, б) тривалі юридичні факти – стани [2, с. 36].

Слід зазначити, що класифікація юридичних фактів за ознакою їх тривалості цілком прийнятна, оскільки вона сприяє більш глибокому їх пізнанню, зокрема з огляду їх дії в часі. Саме дії та події можуть мати різну тривалість у часі. Питання ж про виділення станів в окремий вид юридичних фактів має в науці свою історію й залишається дискусійним. Приклади фактів-станів, які часто наводяться (перебування в шлюбі, родинні зв'язки тощо), являють собою не що інше, як правовідносини, що виникли внаслідок певних юридичних фактів – дій або подій (зокрема, укладення шлюбу). Із приводу відособлення діяльності та її результатів в окрему групу юридичних фактів можна вказати, що діяльність складається з окремих дій людей і їх колективів, певній частині яких закон надає юридичну значущість, тобто визнає юридичними фактами.

Перелік юридичних фактів – підстав виникнення цивільних прав і обов'язків (ст. 11 ЦК) у силу дії в цивільному праві принципів аналогії закону й аналогії права (ст. 8 ЦК) не є вичерпним.

Правові строки звичайно вважаються подіями, маючи на увазі плин часу (строку). Так, О.О. Красавчиков плин часу виділяв в окрему групу абсолют-

них юридичних подій, виникнення та дія яких не зумовлені вольовою діяльністю людей [3, с. 166–168].

У сучасних російських наукових дослідженнях підтримується наведена думка щодо юридичної природи строків. Так, М.Я. Кириллова й П.В. Крашенніков вважають, що в системі юридичних фактів строк належить до подій, оскільки настає (спливає) так само незалежно від волі людей, як і плин часу взагалі [4, с. 6]. Таку саму оцінку одержує правовий строк і в підручниках із цивільного права [5, с. 330].

Заперечуючи думку О.О. Красавчикова, який стверджував, що плинові часу людина не може протиставляти свою діяльність, оскільки вона сама існує в часі, В.П. Грибанов правильно підкреслював, що людина, здійснюючи свою діяльність, активно використовує час. Люди можуть приурочити здійснення тієї чи іншої діяльності до певного моменту в часі або до певного відрізка часу, можуть установлювати певні строки для тих чи інших дій, а із цього випливає, що строк як юридичний факт у своєму виникненні має вольовий характер. Воля людей, на його думку, істотно впливає не лише на розмір установленого строку, не лише на початок його перебігу, а й на сам перебіг цього строку, який волею людей можна зупинити, перервати чи продовжити. Водночас закінчення певного строку не можна віднести й до юридичних дій, оскільки перебіг його є окремим випадком плину часу незалежно від волі й діяльності людей. Ураховуючи ту роль, яку відіграють строки у виникненні, зміні, здійсненні й захисті цивільних прав, В.П. Грибанов дійшов висновку, що юридичні строки в системі юридичних фактів цивільного права посідають самостійне місце поряд з юридичними подіями і юридичними діями і за своїм характером являють щось середнє між ними [6, с. 8–10].

Зіставляючи різні погляди на юридичну природу строків у праві, важливо насамперед визначити зв'язок строків із волею суб'єктів цивільних прав і обов'язків. Строк як визначений наперед момент або відрізок часу обмежує дію в часі суб'єктивних прав і обов'язків. Оскільки ці права й обов'язки частіше за все виникають за волею їх носіїв, остільки вольовий характер мають і строки, що обмежують їх дію в часі. Конкретні строки здійснення й особливо строки захисту цивільних прав передбачаються нормою закону. Проте закон сам має вольовий характер як юридичне вираження державної волі. Механізм дії нормативних приписів найчастіше «вмикається» (крім настання юридичних подій) завдяки здійсненню усвідомлених і цілеспрямованих вольових дій (правочинів, актів органів державної влади тощо), які позначаються на динаміці цивільних правовідносин.

Строк може бути визначений самими учасниками правовідносин, установлений за рішенням суду. Вольовий характер цього строку не може викликати сумніву. Якщо зазначеним шляхом строк не встановлено, то сторони керуються тими часовими критеріями, які закріплені в законі. Строки, установлені законом, стають обов'язковими для суб'єктів правовідносин або внаслідок того, що закон забороняє їх зміну за угодою сторін (наприклад, зменшення позовної давності), або тому, що сторони не скористалися наданою їм можливістю визначити строк на свій розсуд (наприклад, збільшити гарантійний строк).

Як результат вольових і усвідомлених юридичних дій суб'єктів права, строки мають певний суб'єктивний відтінок. Але після їх установлення щодо свідомості осіб, які їх визначили, та інших осіб вони існують об'єктивно як реальний факт життя. Чи може людина протиставляти свою діяльність об'єктивному плинові часу? Загалом позитивно відповідаючи на це запитання, В.П. Грибанов правильно підкреслював, що у сфері цивільно-правових відносин юридичного значення набуває не плин часу взагалі, а закінчення певного строку, настання певного моменту [6, с. 9]. Перебіг та обчислення строків у цивільному праві відбувається за правилами, установленними волею законодавця (Глава 18 ЦК «Визначення та обчислення строків»). Серед обставин, які впливають на перебіг строків давності (зупинення, переривання), закон передбачає й вольові дії учасників правовідносин або державних органів (переведення на військовий стан Збройних Сил України, у складі яких перебувають позивач або відповідач; пред'явлення позову в установленому порядку; учинення зобов'язаною особою дій, що свідчать про визнання боргу). Суд за наявності поважних причин пропуску позовної давності може відновити строк і захистити порушене право.

Ще більшими можливостями впливати на моменти настання чи закінчення строків володіють сторони, які встановили ці строки. Своїм взаємним волевиявленням учасники відносин можуть змінювати строк, наближати чи віддаляти моменти його настання або закінчення. Плинові строку суб'єкт може протиставляти свою активну діяльність, здійснивши належне йому право чи виконавши належним чином покладений на нього обов'язок у межах обумовленого строку або навіть достроково. Отже, і перебіг строку піддається впливу людей, залежить від їх волі та свідомості.

Цивільно-правові строки є часовою формою розвитку цивільних правовідносин, формою існування й здійснення (виконання) суб'єктивних прав

і обов'язків, які становлять зміст правовідносин. Суб'єктивне право й обов'язок являють собою можливість або необхідність учинення їх носіями певних дій або утримання від їх учинення. Зміст строку становлять або дія, або подія (події теж відбуваються в часі, мають певну тривалість). Поза цими фактами встановлення й існування строків втрачає сенс. Ось чому настання або закінчення строку набувають значення не самі по собі, а в поєднанні з подіями чи тими діями, для вчинення або утримання від учинення яких цей строк установлений.

Із такою позицією [7, с. 37–43] не погоджується М.В. Батянов, вважаючи, що В.В. Луць аналізує строк лише як форму існування явищ реальної дійсності, що мають правове значення, і ніби не розмежовує перебіг строку та його закінчення (настання). Строк може виступати в праві як, наприклад, темпоральна характеристика, яку важко розглядати як форму будь-якого явища [8, с. 15]. Проте в подальшому викладі М.В. Батянов стверджує, що будь-який правовий строк завжди розглядається у зв'язку із тим чи іншим правовим явищем як своєрідною точкою додатку до нього. Тому перебіг строку не може розглядатися як юридичний факт, адже в протилежному підході його потрібно було б віднести до юридичних фактів – станів. Однак у такому разі правові наслідки породжуються не самим перебігом строку, а тим явищем чи процесом, до якого належить перебіг строку. Сам по собі перебіг строку самостійних правових наслідків породжувати не може [8, с. 15].

Як слушно зауважує М.Д. Пленюк, строк є окремим правовим явищем, що тісно пов'язаний з тими чи іншими юридичними фактами (діями або подіями). На відміну від юридичного факту, який є самостійною категорією, строк (термін) не існує сам по собі, а є часовим відображенням існування певних дій або подій (юридичних фактів) [9, с. 113–114].

Із наведеного можна дійти висновку, що строки не посідають самостійного місця в загальній системі юридичних фактів поряд із юридичними діями та юридичними подіями. Як форма, час властивий і одним, і іншим. Тому, виступаючи часовою формою, у якій відбуваються події і вчиняються дії (бездіяльність), строки породжують юридичні наслідки лише у зв'язку з діями й подіями. З урахуванням цього строк визначався нами як період або момент часу, з настанням або закінченням якого пов'язана певна подія або дія (бездіяльність), що має юридичне значення [10, с. 20–21].

В українській правовій термінології поряд із поняттям «строк» (що відображає певний період у часі (рік, місяць), часто вживається поняття «термін», із яким пов'язується певний момент у часі, зокрема

календарна дата чи певна подія, що має неодмінно настати. Тому ЦК України 2003 р. окремо визначає поняття «строк» і «термін». Відповідно до ст. 251 ЦК строком визнається період у часі, із закінченням якого пов'язана певна дія чи подія, що має юридичне значення. У цьому разі строк обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями чи годинами. Початок строку чи його закінчення може визначатися також указівкою на подію, що має неминуче настати. Терміном же визначається момент у часі, із настанням якого пов'язана певна дія або подія, що має юридичне значення. Термін визначається календарною датою або ж указівкою на подію, яка має неминуче настати.

Найбільш поширеним способом визначення строку в законі й під час його застосування є встановлення періодів часу, які обчислюються роками, місяцями, тижнями, днями й годинами. При цьому початковий або кінцевий моменти періоду можуть біти приурочені до певної календарної дати або події, які неминуче мають настати.

Найбільша визначеність у взаєминах сторін досягається під час позначення термінів календарними датами. При такому способі суб'єктивне право може бути здійснене або відповідний йому обов'язок виконаний саме в обумовлену дату. Виконання чи здійснення до настання цієї дати вважається достроковим. Строк, який зазначений календарною датою, може бути конкретизований зазначенням годин і навіть хвилин, приурочених до цієї дати. Сьогодні можна визнати лише таке виконання, яке здійснене до призначених годин доби.

Одним зі способів визначення строку чи терміну є вказівка на подію, яка має неминуче настати. Проте як строкову можна назвати ту подію, настання якої є неминучим, на відміну від події, що використовується під час укладення умовних правочинів і характеризується тим, що вірогідність її настання невідома.

Так, відповідно до частин 1 і 2 ст. 212 ЦК особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання чи зміну прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина), або обумовити припинення прав і обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (скасувальна обставина).

При позначенні ж строку чи терміну вказівкою на подію, яка має неминуче настати, сторони цивільного правовідношення усвідомлюють об'єктивний характер певної події (обставини) і неминучість її настання, хоча конкретний момент настання цієї події в часі може бути наперед їм невідомим. Так, наприклад, можна приурочити вручення особі по-

дарунку в день її повноліття (досягнення 18 років), оскільки ця подія неодмінно настане в певний день (звичайно, при житті особи), після спливу 18 років із дати народження.

У законі (ч. 2 ст. 251 ЦК) поняття терміну збігається з певним моментом у часі, із настанням якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Момент (від лат. *momentum* – рушійна сила, поштовх) означає мить, миттєвість, яка знаходиться між минулим і майбутнім.

О.В. Шовкова наголошує на тому, що в юридичному розумінні поняття «термін» і «момент» не завжди збігаються, а як приклад наводить категорію «момент набуття права власності» (ст. 334 ЦК), вважаючи, що в цьому разі момент не є часовою категорією, а певним юридичним фактом, смислове значення якого позбавлене темпорального навантаження [11, с. 31].

Таке твердження викликає сумнів, бо за ч. 1 ст. 334 ЦК право власності в набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Отже, значення юридичного факту тут має саме вчинення дій щодо передання майна, а не сам момент передачі, який фіксується в часі. Переданням майна вважається вручення його набувачеві чи перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту чи іншого товарно-розпорядчого документа на майно (ч. 2 ст. 334 ЦК).

Розмежування категорій «строк» і «термін» має важливе методологічне значення не лише для цивільного права, а й для розуміння відповідних часових понять у застосуванні норм сімейного, житлового, земельного, екологічного, господарського й інших галузей законодавства. На жаль, на рівні не лише інших галузей законодавства, а й підзаконних нормативних актів цивільного законодавства таке розмежування названих понять не завжди послідовно провадиться, коли замість поняття «строк» уживається поняття «термін» або навпаки.

Підкреслюючи необхідність розмежування понять «строк» і «термін», слід водночас відзначити їх взаємодію, поєднання в регулюванні певних цивільних правовідносин. Так, відповідно до ст. 530 ЦК, якщо в зобов'язанні встановлений строк (термін) його виконання, то воно підлягає виконанню в цей строк (термін). Зобов'язання, строк (термін) виконання якого визначений указівкою на подію, яка неминуче має настати, підлягає виконанню з настанням цієї події. Якщо строк (термін) виконання

боржником обов'язку не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги, кредитор має право вимагати його виконання в будь-який час. Боржник повинен виконати такий обов'язок у семиденний строк від дня пред'явлення вимоги, якщо обов'язок негайного виконання не впливає з договору чи актів цивільного законодавства.

Отже, при невизначеності в зобов'язанні строку виконання боржником цивільно-правового обов'язку вчинення боржником дій із виконання обов'язку приурочується до моменту пред'явлення вимоги кредитором, яка може бути заявлена в будь-який час у період існування зобов'язання (термін). Але боржникові надається семиденний строк із дня пред'явлення вимоги для виконання такого обов'язку (строк).

Договором або актами цивільного законодавства може бути передбачено й інший пільговий строк або необхідність негайного виконання обов'язку. Так, відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 1049 ЦК, якщо договором не встановлений строк повернення позики або цей строк визначений моментом пред'явлення вимоги, позика має бути повернена позичальником протягом тридцяти днів від дня пред'явлення позикодавцем вимоги про це, якщо інше не встановлено договором.

Про негайне виконання після пред'явлення вимоги кредитором обов'язку йдеться, наприклад, у ст. 564 ЦК. Якщо за договором гарантії гарант одержав вимогу кредитора, то він (гарант) повинен негайно повідомити про це боржника й передати йому копії вимоги разом із доданими до неї документами. Гарант повинен розглянути вимогу в установленій у гарантії строк, а в разі його відсутності – у розумний строк, і встановити відповідність вимоги та доданих до неї документів умовам гарантії.

Словосполучення «розумний строк» означає необхідність урахувати всі конкретні обставини, у яких діють учасники правовідносин. Поняття «розумний строк» належить до оціночних понять, які рясніють у багатьох нормах ЦК. Хоча ЦК України оперує поняттям «розумний строк», однак не містить загальної норми, в якій розкривався б зміст цього поняття. Як зазначає Я.М. Романюк, чимала кількість оціночних понять у сучасних кодифікованих актах може призвести до виникнення низки проблем під час їх застосування. Застосовуючи оціночне поняття, суб'єкт правозастосування самостійно визначає шляхом власної правосвідомості, чи охоплюється використаним у правовій нормі оціночним поняттям факт, який мав місце, чи ні. Залежно від того, яка ситуація тлумачиться, установлюються межі правозастосовного досвіду, які змістовно зумовлюють вибір судом (чи іншим спеціальним

суб'єктом) конкретного правозастосовного рішення [12, с. 192–193].

У країнах загального права (США, Англії) розумний строк асоціюється з оцінкою дій і обставин, за яких вони вчиняються. Так, за § 2 ст. 1-204 Єдиного торговельного кодексу США, який строк є розумним для вчинення тієї чи іншої дії, залежить від характеру та мети такої дії та від пов'язаних із нею обставин. В англійському праві виконання протягом розумного строку розглядається як таке, що здійснюється з урахуванням характеру договору й обставин справи. Що є розумним строком – це питання факту в кожному конкретному випадку [13, с. 294].

Розмаїттям строків, які регулюються цивільним правом, викликана потреба в їх класифікації. Усяка класифікація має певні цілі; її наукова й практична цінність полягає в тому, що явища, які класифікуються, суворо систематизуються за однією наперед обраною ознакою.

Строки в науці цивільного права групуються за різними критеріями: за джерелами їх установлення, характером і способами їх визначення в законі, адміністративному акті, у договорі чи рішенні компетентного органу, за юридичним призначенням, правовими наслідками тощо. Класифікація строків за кожною з названих ознак має враховувати юридичну природу того чи іншого строку і його місце в системі інститутів цивільного права.

Серед підстав класифікації строків у цивільному праві велике практичне значення має насамперед поділ строків за тими цілями, для яких вони встановлені, за характером їх дій і правовими наслідками, які настають у зв'язку із закінченням того чи іншого строку. За цими ознаками розрізняють строки здійснення цивільних прав (строки існування прав, присічні, гарантійні та претензійні); строки захисту цивільних прав (позовна давність). Вважаючи, що такий поділ є важливим для наукового пізнання й правильного застосування строків, слід водночас визнати його досить умовним, оскільки й при захисті порушених прав у межах строку позовної давності створюється можливість для управомоченої особи здійснити своє право. З огляду ж на захист порушених цивільних прав цю функцію виконують не лише строки позовної давності, а й гарантійні строки, строки оперативного захисту прав і процесуальні строки.

Строки в цивільному праві групують за такими критеріями.

За підставами (джерелами) встановлення можна виділити строки (терміни), які визначаються: 1) нормативними актами, у широкому розумінні – законом (наприклад, авторське право діє протягом

усього життя автора й 70 років після його смерті, починаючи з 1 січня року, який настає за роком смерті автора); 2) адміністративним актом (наприклад, місячним планом перевезення вантажів визначається строк дії зобов'язання залізниці з надання перевізних засобів, а вантажовідправника – із пред'явлення вантажів до перевезення протягом календарного місяця); 3) правочином (договором) (наприклад, за договором позики сторони визначили строк повернення грошей до першого жовтня певного року); 4) звичаєм ділового обороту (наприклад, правилами ІНКОТЕРМС); 5) рішенням суду (наприклад, за рішенням суду дається відстрочення виселення наймача з жиної площі на три місяці).

За ступенем самостійності учасників цивільних правовідносин у встановленні строків їх поділяють на імперативні, що не підлягають зміні за згодою сторін (наприклад, не допускається скорочення позовної давності), і диспозитивні, що визначаються за угодою сторін (наприклад, строки в орендних відносинах).

За розподілом обсягу прав і обов'язків сторін за окремими періодами часу розрізняють загальні й окремі строки. Наприклад, річний строк дії договору – це загальний строк поставки продукції, окремі ж строки (квартальні, місячні тощо) визначають поставку окремих партій продукції до закінчення цих проміжків часу в межах загального строку.

У літературі наводяться також інші підстави для класифікації строків (визначені та невизначені, загальні та спеціальні, початкові, проміжні та кінцеві тощо).

Переважну більшість майнових і особистих немайнових відносин, які регулюються нормами Цивільного кодексу й інших актів цивільного законодавства, становлять відносини, завдяки яким забезпечується правомірна поведінка суб'єктів цих відносин, нормальна реалізація ними суб'єктивних цивільних прав і виконання цивільно-правових обов'язків.

Строки (терміни) у регулятивних правовідносинах – це строки (терміни) здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання обов'язків.

Закінчення строку, передбаченого для здійснення права чи виконання обов'язку, за загальним правилом, не тягне за собою автоматичного припинення цього права чи обов'язку, оскільки зберігається можливість їх здійснення й захисту протягом певних строків в оперативному, претензійному порядку чи в порядку позовного провадження. Однак щодо деяких цивільних правовідносин у законі передбачено, що нездійснення права чи невиконання обов'язку в певний строк чи термін призводить до припинення цього права чи обов'язку. Такі строки в літературі

називають *присічними*, або *преклюзивними* (від лат. *praeclusere* – перепиняти, перешкоджати).

У ЦК й інших актах цивільного законодавства передбачено чимало різних присічних строків. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 247 і ч. 1 ст. 248 ЦК строк дії довіреності визначається в самій довіреності. Якщо строк її дії не зазначено, довіреність зберігає чинність до її припинення. Представництво за довіреністю припиняється в разі закінчення строку довіреності. Отже, строк дії довіреності є присічним строком, бо з його закінченням припиняється право представника діяти від імені особи, яку він представляє.

Не вдаючись до з'ясування дискусійного питання про те, чи існує суб'єктивне право, чи воно припиняється зі спливом позовної давності, лише відзначимо, що особливість присічних строків полягає в тому, що вони, визначаючи межі суб'єктивного права в часі, входять до його змісту як внутрішньо важлива межа існування. Закінчення присічного строку зумовлює припинення суб'єктивного права чи обов'язку, але це не можна вважати достроковим припиненням суб'єктивного права. Про дострокове припинення права чи виконання обов'язку можна говорити в разі, якщо воно настало до закінчення строку. Натомість право чи обов'язок, обмежені присічним строком, припиняються із закінченням строку. Але присічний характер того чи іншого строку має прямо впливати зі змісту відповідної норми закону чи укладеного договору.

Відповідно до статей 15 і 16 (ч. 1) ЦК кожна особа має право на захист свого цивільного права в разі його порушення, невизнання чи оспорювання, а також свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового чи майнового права й інтересу. Проте можливість вимагати від компетентного органу захисту права чи охоронюваного законом інтересу також не є безмежною в часі: за загальним правилом, вона обмежена встановленими в законі строками позовної давності. Призначення останніх полягає не лише в тому, щоб визнати існуючим, відновити суб'єктивне право чи юридичний обов'язок або іншим способом захистити їх, а й забезпечити реалізацію закладених у суб'єктивному праві можливостей і задовольнити інтерес уповноваженого.

Відповідно до ст. 256 ЦК *позовна давність* – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права чи інтересу. Наведена норма є дещо невдалою, адже дає підстави вважати, що зі спливом позовної давності особа не може звертатися з позовом до суду.

На підставі цього рішення суду Н. вважає, що його іпотечне зобов'язання перед Банком припинилося, і звернувся з відповідним позовом до суду про припинення іпотеки.

Як видно зі змісту правовідносин щодо виданих кредитів у цій справі, позичальник не повернув вчасно одержаний кредит, у зв'язку з чим банк звернувся до суду з позовом до боржника й іпотекодавця про стягнення суми заборгованості за кредитним договором і про звернення стягнення на предмет іпотеки, який був переданий боржником банкові в забезпечення виконання зобов'язань за договором.

У зв'язку із закінченням строку позовної давності суд правильно відмовив у задоволенні позовних вимог повністю, як щодо основної заборгованості за кредитним договором, так і щодо вимог за іпотечним договором.

Системний аналіз статті 17 Закону України «Про іпотеку» та статей 266, 267, 509, 598 ЦК України в контексті цієї справи дає підстави для таких висновків.

Відповідно до ч. 4 ст. 267 ЦК сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є підставою для відмови в позові. Але чи залишається дійсним і обов'язковим для сторін саме зобов'язання, що містить матеріально-правові вимоги, чи воно припиняється? Висловлювалися різні думки із цього приводу. Головним аргументом є посилання на ч. 1 ст. 267 ЦК про те, що особа,

яка виконала зобов'язання після спливу позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона в момент виконання не знала про сплив позовної давності. На цій основі з'явилася т. зв. теорія «натуральних зобов'язань».

Натуральними вважаються такі зобов'язання, які не надають права вимагати їх примусового виконання, а відтак їх судового захисту, пропадає можливість, будучи добровільно виконаними, утримувати все, що буде надано або сплачено у зв'язку з їх виконанням [14].

Відмова в позові у зв'язку зі спливом позовної давності не призводить до припинення зобов'язання як щодо основних вимог, так і щодо додаткових вимог, що покликані забезпечувати основне зобов'язання (ч. 1 ст. 266 ЦК – накладення стягнення на заставлене майно). Тут з'ясовується певна невідповідність загальних норм Цивільного кодексу (ч. 1 ст. 267) і спеціального Закону України «Про іпотеку» (ст. 17), який не передбачає такого правила. У цій ситуації слід керуватися нормою Цивільного кодексу України (ч. 1 ст. 267), за якою зобов'язання, із приводу якого закінчився строк позовної давності, є дійсним, але позбавлене примусового судового захисту (натуральне зобов'язання).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, можна стверджувати, що часові категорії «строк» і «термін» відіграють важливу методологічну роль у цивільному праві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Махов А.С., Серебряков Л.Е. Социальный факт и его роль в познании. Философские науки. 1973. № 6.
2. Иванова З.Д. Юридические факты и возникновение субъективных прав граждан. Сов. государство и право. 1990. № 2.
3. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М., 1958.
4. Кириллова М.М., Крашенинников П.В. Сроки в гражданском праве. Исковая давность. М.: Статут, 2006.
5. Цивільне право України: підручник: у 2 ч. / за заг. ред. Р.Б. Шишки, В.А. Кройтора. Х., 2008. Ч. 1.
6. Грибанов В.П. Сроки в гражданском праве. 1967.
7. Луць В.В. Сроки в гражданских правоотношениях. Известия вузов. Правоведение. 1989.
8. Батянов М.В. Срок действия гражданско-правового договора: дис. ... канд.юрид. наук: спец. 12.00.03. Самара, 2004.
9. Пленюк М.Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України. 2016.
10. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах. Львів, 1992.
11. Шовкова О.В. Позовна давність як різновид цивільно-правових строків: дис. ... канд. юрид. наук. Х., 2007.
12. Романюк Я.М. Застосування цивільно-правових норм у цивільному судочинстві України (питання теорії і практики): монографія. К.: Ін Юре, 2016.
13. Халфина Р.О. Договор в английском гражданском праве. М., 1959.
14. Майданик Н.Р. Натуральні зобов'язання в цивільному праві України: системність, класифікація, види. Науковий вісник Ужгородського націон. університету. 2015.

Формат 60x84/8. Гарнітура Franklin Gothic Book.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 10,23.
Замов. № 0319/62. Наклад 150 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.